The Rev. Joseph Addison Alexander, D. D.

with the Christian regards

of the Author.

Allahabad.

th
= Nov. 1853.

SCP
11,922

DUNYÁ KÍ PAIDÁISH

AUR

INSÁN KÍ BARGASHTAGÍ KÁ

BAYÁN.

CREATION AND FALL OF MAN:

AN EXPOSITION OF GENESIS I—III.

BY

JOSEPH OWEN,

MISSIONARY AT ALLAHABAD.

ALLAHABAD:
PRINTED AT THE PRESBYTERIAN MISSION PRESS.
Rev. L. G. HAY, *Superintendent.*
1852.

Sep 11, 922

NOTE.

This tract is a portion of a larger work now in progress designed not for distribution among the people at large, nor for the use of native Christians in general, but prepared with a special view to the wants of Native Preachers and the more intelligent class of Native Christians. It may also not be without its use among the more advanced pupils in Missionary Institutions. The volume, when completed, will be accompanied by an Introduction.

A few typographical errors have been discovered, of which the most serious are the following: Page 4, line 19, for יִרַחֵת read יִרַחֵם; for "ijrám" p. 29, l. 19, read "ajrám"; p. 32, line 19, for वा धमानः read वाधमानः p. 69, line 12, for "chaul" read "cháwal." "Banáyá" p. 40, l. 4, and "Ye," p. 84, l. 28, should have been printed in Italics, as parts of the text. J. O.

NOTE.

TAFSÍR.

—ooOoo—

PAHLÁ BÁB.

Hazáron shukr aur taríf us Ḳháliq, aur Rabb-ul-álamín ke howen, jo apní hí qudrat se sab kuchh ádam se wujúd men láyá. Ímán se ham ján gae, ki álam us ke sukhan se ban gayá, aur ki wuh un chízon ká, jo hanoz mádúm hain, us tarah zikr kartá hai, goyá maujúd hain. Us ke kalám se ásmán aur un ke sáre lashkar ban gae; zamín aur us kí bharpúrí bhí us ke ḳhális hukm se paidá húí. Peshtar us se ki pahár paidá húe, aur zamín aur dunyá baní, azal se abad tak wuhí Ḳhudá hai. Yihí mubárak Ḳhudá az ḳhud hokar sárí maujúdát ká Báni hai. Azal se hokar us ne sárí maujúdát ko hastí aur ibtidá bakhshí. Hamesha us kí hamd aur saná kí jáwen, ki us ne apne pák kalám men ham par záhir kiyá, ki is jahán kí paidáish kab aur kis tarah húí. Bahut mulkon men pusht dar pusht bahutere bádsháh, aur amír, aur álim, aur failsúf, aur fázil, aur rishí, aur pandit apní umr bhar is bát kí taftísh

meṉ lage rahe, aur kabhí is se wáqif na ho gae. Par mubárak hamárí ánkheṉ, jo Ḳhudá ká yihí pák kalám dekhtí haiṉ. Tauret ke pahle báb se har ek parhnewále ko, kyá wuh ʿálim ho, kyá jáhil. ḳhwáh buḍḍhá, ḳhwáh jawán, maʿlúm ho játá, ki ʿálam azal se na thá, aur na áp se, yá ittifáq se, ban gayá, balki us ká shurú Ḳhudá se húá. Is báb kí pahlí áyat se ek-bárgí daryáft hotá hai, ki ásmán aur zamín kí máhíyat aur tamám jahán kí ḳhush-intizámí Alláh Taʿálá kí qudrat, aur hikmat, aur rahmat se húí. Chha din ke ạrse meṉ us ne sáre ʿálam ká bandobast kiyá. Pahle din wuh apne hukm se núr ko wujúd meṉ láyá, jis ká bayán dúsrí áyat se pánchwíṉ áyat tak hai. Dúsre din hawá, jis ke úpar bádal rahte, usí qawí farmán se ban gaí, áyat 6—8. Tísre din Ḳhudá ne ḳhushkí páni meṉ se nikálí, aur us ḳhushk zamín par sabz yá zumurrudín farsh bichháyá, á. 9—13. Chauthe din us ne súraj aur chánd aur sitároṉ ká intizám kiyá, á. 14—19. Pánchweṉ din samundar ke báshinde aur hawá ke parinde paidá húe, á. 14—19 ; aur chhaṭhe din zamín ke sáre haiwán, aur ákhir ko insán, á. 24—31.

1. Ḳhilqat aur auqát kí *ibtidá meṉ Ḳhudá ne ásmán aur zamín ko*, ʿálam aur sab kuchh, dídaní aur nádídaní shai ko, jo us meṉ hai, *paidá kiyá*, ạdam se wujúd meṉ láyá, aur ṭhík intizám ke sáth rakhá. Paidáish Ḳhudá Báp, Beṭe aur Rúh-ul-Quds tín-ek Ḳhudá ká kám hai. Injíl se maʿlúm hotá hai, ki Masíh Ḳháliq hai : " Sab kuchh us se paidá húá, aur bagair us ke ek chíz paidá na húí jo paidá húí." Yúhanna, 1 : 3. Phir : " Kyúṉki us se sárí chízeṉ, jo ásmán aur zamín

par haiṇ, dídaní aur nádídaní, kyá sarír kyá ḳháwindíáṇ, kyá hukúmateṇ, kyá muḳhtáríáṇ, paidá kí gaíṇ, sárí chízeṇ us se, aur us ke liye paidá húí haiṇ." Kalasíoṇ, 1 : 16.

Qadím Yúnán aur Rúm ke baze failsúf kahte the, ki Jahán ká koí Paidá-kuninda nahíṇ hai, aur baze yih gumán karte the, ki zamín azal se hai ; aur yih bhí sikháte rahe, ki zamín bilittifáq beshumár zarroṇ se bana gaí. Bauddh ke pairau kahte haiṇ, ki Zamín az ḳhud paidá húí, kisí dúsre se nahíṇ, aur Jain, un kí misl, yaṇe ki sab kuchh jo hai, jíw aur ajíw na paidá húá, na us ká azal se abad tak koí anjám hogá ; kyúṇki us ká paidákarnewálá koí nahíṇ húá. Kapila Sánkya ke ácháraj ne kahá, ki Jagat jaṛ prakrití se utpann húá :

अव्यक्तबुद्धिरहंकारः पञ्च तन्मात्राणीत्येता अष्टौ प्रकृतयः

yaṇe, " avyakta, buddhí, ahankára, pánch tanmátra, ye áṭh prakrití haiṇ ;" aur phir, ki purush, yá chaitanya, nirguṇ, dekhnewálá, bhognewálá, nirbyápár, aur paidá bhí nahíṇ kartá ; yúṇ Tattwa-samása meṇ likhá hai :

पुरुषोऽनादिः सूक्ष्मः सर्वगतश्चेतनोऽगुणोनित्योद्रष्टा-
भोक्ताऽकर्त्ता चेत्यविद्मलोऽप्रसवधर्मीति ॥

Naiyáyik paramáṇú, yaṇe zarroṇ se, jagat mánte haiṇ, is liye ki pánch mahá bhút, artháth prithiví, jal, tej váyú, ákás, paramáṇúrúpa nitya haiṇ. Vedántí kahte, ki sab sansár máyá, yá agyánkalpit hai, yaṇe bharm yá bhúl hai. Un ke muwáfiq kuchh paidá nahíṇ húá hai.

Qurán meṉ baze latíf maqám milte, jo paidáish se taalluq rakhte haiṉ. Súra i Anám 1.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ

Phir Súra i Yúnas, 3.

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ

2. *Aur zamín*, apní máhíyat ke maujúd hone ke bad, aur durust hone se peshtar, *wirán aur sunsán thí*, us ká hayúlá darham barham, betartíb aur beintizám makhlút rahá, pání, mitṭí, aur andhere ká ek bará garbar jamáo thá ; kahíṉ kuchh tartíb, yá khúbsúratí na thí ; *aur* páníoṉ ke g*ahráo ke rú par*, un páníoṉ ke úpar jo libás ke muwáfiq zamín ke chaugird the, (Zab. 104 : 6), *andherá thá, aur Khudá kí rúh*, jo khud Khudá hai, (Amál, 5 : 2, 5,) *páníoṉ ke rú par jumbish kartí thí*, yá un ke úpar phurphurátí rahí. Yahán ke aslí lafz (מְרַחֶפֶת) kí ṭhík maní *phurphurátí* hai ; dekho usí masdar se ek lafz Istisná, 32 : 11, "Jis tarah uqáb apne khondhe ko hilátá hai, aur apne bachchoṉ par *phuphurátá* (יְרַחֵת) hai," wag. Khudá kí sárí qudrat rakhnewálí Rúh us wirán aur betartíb hayúle par phurphurátí, aur phirá kartí thí ; use hilátí, sambháltí, aur árástagí se chalátí thí.

Kaí mulkoṉ kí riwáyát meṉ bayán i mazkúr ke pate milte haiṉ, baze to kuchh sáf, baze mashkúk. Yúnáníoṉ aur Rúmíoṉ kí riwáyatoṉ ká khulása ek mashhúr Rúmí Sháir ke nawishtoṉ meṉ mundaraj hai :

"Ante mare et terras et quod tegit omnia cœlum
Unus erat toto naturæ vultus in orbe,
Quem dixêre chaos; rudis indigestaque moles,
Nec quicquam nisi pondus iners; congestaque eodem
Non bene junctarum discordia semina rerum."

Jis ká tarjuma nazm meṇ yúṇ hai:

Samundar aur zamín daryá o sahrá jo ki hai hastí,
Aur sáre ghernewále falak ke peshtar se bhí;
Ġaraz is rubạ maskún meṇ yihí madd i nazar yak thí,
Hayúlá jis ko un logoṇ ne ṭhahráyá ba chálákí;
Yih betartíb aur be intizám ek ḍher thá goyá,
Bajuz ek túda i bejáṇ kyá taṛíf ho us kí;
Wahán the jamạ un chízoṇ ke tuḳhm i muḳhtalif báham,
Na hone páíṇ jo árásta ápas meṇ ḳhúb ek sí.

Is mulk kí riwáyatoṇ meṇ bhí kaí báteṇ haiṇ, jo us aslí bayán se taạlluq rakhtí haiṇ. Chunánchi Manú yúṇ kahtá hai:

आसीदिदन्तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम्।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयम्प्रसुप्तमिव सर्वतः॥

yạne "Yihí ạlam andhyárá thá, andekh, chinh rahit, jis ká anumán nahíṇ ho saktá thá, us ká bayán na thá, bilkull nínd sá thá." Rúh i Quds ke páníoṇ ke úpar *phurphuráne* kí bábat qadím Fársí aur Súriyání riwáyatoṇ se bhí isháre milte haiṇ, ạláwa Misrí Bráhmanoṇ ke taswírí ḳhutút meṇ ek kabútarí anḍe ke úpar phurphurátí hai, aur Yúnání kahte the, ki Tamám álam ek anḍe se paidá húá, aur un ke ek ạlim ne kahá:

Ἑρμηνέυειν δὲ τὸ ὠὸν τὸν κόσμον,

yạne, "Us anḍe kí mạní dunyá hai." Manú us ká zikr yún kartá:

सोभिध्याय शरीरात्स्वात्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः।
अप एव ससर्ज्जादौ तासुवीजमवास्रजत्॥
तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशु समप्रभम्।
तस्मिन् जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोक पितामहः॥
तस्मिन्नण्डे स भगवानुषित्वा परिवत्सरम्।
स्वयमेवात्मनोध्यानात्तदण्डमकरोद्द्विधा॥
ताभ्यां स शकलाभ्यां च दिवं भूमिं च निर्म्ममे॥

yạne, "Us ne dhyán karke apne sarír se anek prajá banáne ká iráda kar, pahle jal ko banáyá, aur us meṇ bíj boyá. Wuh bíj sone ke anḍe ke muwáfiq, aur roshní meṇ súraj kí mánind húá; us anḍe se Brahmá paidá húá, jo sáre logoṇ ká mahá pitá hai. Us anḍe ke bích Brahmá ne ek baras rahke, phir apne dhyán se us ko do tukṛe kiyá. Un donoṇ tukṛoṇ se ákás aur prithiví us ne banáyá." Phir, *páníoṇ par* phirá karne se ishára hai:

आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः।
ता यदस्यायनम्पूर्व्वन्तेन नारायणः स्मृतः॥ yạne,

"Pání ká nám nárá hai, is liye ki Nar se paidá hai; aur wuh pání us ká ayana, yá chalne kí jagah, hai, is sabab se us ká nám Náráyan hai, yạne, páníoṇ par chalnewálá." Vishnú Purán meṇ is ke mutábiq riwáyat hai. Us meṇ aur Padma Purán meṇ bhí yún

likhá hai : "Tab Parbrahmá, Paramátmá ne, apne hí ichchhá se prakrití meṇ pravesh karke us ko hiláyá," wag. Qadím Yúnáníoṇ meṇ us rúh ká zikr, jis ne hayúle ko árásta kiyá, is tarah thá :

Φρὴν .... φροντίσι κόσμον ἅπαντα .... καταΐσσουσα θόησιν, Yaṇe,

'Rúh chálák ḳhiyáloṇ se tamám ạlam par ba zor názil hotí hai.'

Aur Rúmíoṇ meṇ yúṇ :

Spiritus intus alit totamque infusa per artus
Mens agitat molem et magno se corpore miscet,

Jis ká tarjuma nazm meṇ yúṇ hai :

Rúh i Alláh dáḳhil ho is ḍher meṇ,
Parwarish kar aur chalátí hai mudám ;
Aur barí prakrit se mil karke ḳhud,
Baḳhshtí haigí durustí lákalám ;

Vrihat Náradiya Paramátmá ká zikr yúṇ kartá :

प्रकृतौ क्षोभमापन्ने पुरुषाख्ये जगद्गुरौ ।

"Jagat ká Swámí, jo Purush kahlátá hai, jo Prakrití ko hilátá hai." Is sab ká matlab yih hai, ki sáre ạlam ká paidákarnewálá Ḳhudá kí Rúh hai ; aur ki jab tak us ne hayúle, yá prakrití ko durust na kiyá, sab kuchh beḍaul aur wírán rahá. Us Rúh ne, áp apne hí iráde se, sab kuchh paidá kiyá. Yúṇ Mahábhárat meṇ bhí likhá hai :

मानसो नाम पूर्व्वोऽपि विश्रुतो वै महर्षिभिः ।
अनादि निधनोदेवस्तथा भेद्योऽजरामरः ॥

"Pahlá jo hai, so Mánas kahlátá, aur yúṇ bare muníoṇ

se kahá gayá: wuh anádí hai, ant-rahit, abhedya, ajar, amar." Phir:

प्रजाविसर्गं विविधं मानसेामनसेाऽसृजत्।

yaṇe, 'Usí Mánas ne anek tarah kí prajá ko apne hí man se paidá kiyá.'

3. *Aur Ḳhudá ne kahá*, cháhá, iráda kiyá, ki *núr howe, aur núr húá.* Us ne kahá, aur ho gayá, farmáyá, aur barpá húá. Alqádir jo cháhtá, so kar saktá hai. Us ne hukm kiyá, ki táríkí se roshní chamke, (2. Kar. 4: 6); wuh us núr meṇ rahtá hai, jis tak koí pahunch nahíṇ saktá, (1. Tim. 6: 16); aur wuh áp núr hai, aur us meṇ zulmat aslan nahíṇ, (1. Yúh. 1: 5). Us ne apne bande Aiyúb se yúṇ púchhá: "Núr ke maskan kí sabíl kahán?" (Aiyúb, 38: 19). Kisí dúsrí kitáb meṇ koí aisí ạlí aur ụmda báteṇ kahíṇ nahíṇ miltí haiṇ. Qurán meṇ to haiṇ, par isí maqám se lí gaíṇ. Súra i Imrán kí 47 áyat meṇ yúṇ likhá hai:

اللّٰه يخلق ما يشاء اذا قضى امرا فانما يقول له كن فيكون

Yaṇe, "Alláh paidá kartá hai, jo cháhe; jab hukm kartá hai ek kám ko, yihí kahtá hai us ko, Ho, wuh hotá hai." Us ne ujále ko, jo mạdúm thá, hukm kiyá, ki ho, ujálá húá; kyúṇki us ke iráde meṇ sárí qudrat hai. Ling Purán meṇ likhá hai, ki paidáish ke waqt meṇ jab Brahmá ạlam ko paidá na kar saká tab rone lagá. Us ke háe háe karne se Mahádew Rudr nám dharke paidá húá, aur us kám par bhí háth lagáyá, par wuh aisá mushkil thá, ki wuh bhí kuchh

nahíṇ kar saká. Baḍ us ke Brahmá ne, sháyad ek kalpa, yá 432,000,000 barsoṇ kí sáṇs lekar, phir háth lagáyá, aur nibhá. So sábit hai, ki Brahmá aur Mahádew kí qudrat niháyat kam hai, aur bharose ke láiq nahíṇ. We, aur sáre aur but, bátil aur jhúṭhe haiṇ, ádmíoṇ kí dastkáríáṇ. Par hamárá Ḳhudá to ásmán par hai, us ne jo kuchh cháhá, so kiyá.

4. *Aur Ḳhudá ne us núr ko dekhá ki achchhá hai,* apní marzí ke mutábiq aur maḳhluqát ke fáide ke liye. Sulaimán kahtá: "Núr miṭhá hai, aur súraj ká dekhná áṇkhoṇ ko achchhá lagtá hai." Wáiz, 11 : 7. Agar shírín roshní na hotí, to tamám jahán insán kí ábádí ke liye kaisí ḳhaufnák jagah ban játí. Us ká bhed to ham se gáib rahtá, lekin sabhoṇ par záhir hai, ki wuh kaisá dil-pasand aur dil-chasp hai, aur us ke báiṣ se tamám álam par kaisí ḳhúbsúratí rahtí hai. Bagair us kí madad ke ham Ḳhudá kí maḳhlúqát ko hargiz nahíṇ dekh sakte. Wuh har kahíṇ, har álam par phail gayá hai. Us kí tezrauwí ajíb tarah kí hai, yúṇ, ki ek dam meṇ qaríb lákh kos ke chaltá, aur bís pal meṇ áftáb se zamín tak, yane, chár karoṛ sattar lákh kos pahunchtá. Itní dúr top ká golá unís baras meṇ chal nahíṇ saktá. So núr kaisá ajíb muḳhlúq hai! Núr har tarah se ḳhúb hai; kyúṇki núr aur ḳhúbí ke chashme se wuh áyá. *Aur Ḳhudá ne ujále ko andhere se judá kiyá,* táki roshní aur táríkí ek dúsre se alag rahe, aur áge ko roshní ko táríkí se kuchh mel na howe. Maḷúm hotá hai, ki zamín ne us waqt se apne mihwar par chalne ká shurú kiyá, jis ke báiṣ se ujále aur andhere ká silsila hai.

5. *Aur Ḳhudá ne us* paidá kiye gae *núr ko din kahá, aur us táríkí ko,* jo pahle se thí, *us ne rát kahá.* Jahán ujálá nahín, tahán zarúr andherá hai, yún ujále se peshtar gahráo ke úpar andherá rahá. Ab ujálá ban gayá thá, aur us nau-paidá húe núr men, aur qadím táríkí, donon men Alláh kí taraf se judáí muqarrar húí, aur us kí taraf se un ke nám bhí rakhe gae. *Aur shám aur subh pahlá din húá,* shám thí, aur subh thí pahle din men. Waqt ke us pahle hisse men jis men chaubís ghante mundaraj the, yane us pahle roz men, pahle shám yá rát thí, bad us ke subh yá din húá. Andherá ujále se peshtar thá, aur Músá, apní qaum ke dastúr ke muwáfiq, pahle shám ká zikr kartá hai. Yahúdíon men shám din ká pahlá, aur subh din ká dúsrá hissa thá. Milton, ek Angrezí shá'ir ne núr ká tamám bayán dilpazír taur se likhá hai :

"Let there be light," said God ; and forthwith light
Ethereal, first of things, quintessence pure,
Sprung from the deep ; and from her native east
To journey through the aery gloom began,
Sphered in a radiant cloud, for yet the sun
Was not ; she in a cloudy tabernacle
Sojourned the while. God saw the light was good ;
And light from darkness by the hemisphere
Divided : light the day, darkness night,
He named. Thus was the first day even and morn."

Jis ká tarjuma nazm men yún hai :

Zahúr i núr ho, jis dam húá yún hukm i Alqádir,
To fauran núr kí hastí huí is tarah se záhir,
Ki ashyá i samá ke auwal aur pákíza jauhar se,
Húá gahráo se tábán aur aslí sharq ke bar se.

Falak kí sárí dhumláí meṉ apne par ko phailáyá,
Gulái meṉ bhí partau abr i rakhshinda ke já ḍálá,
Jise kabte ham súraj, na thá ab tak patá us ká,
Rahá wuh bádaloṉ ke khíme meṉ ạrse talak ṭhahrá.
Ki núr achchhá hai yih jis dam Ḳhudá ne áp hí dekhá,
Judá kar núr táríkí se nisf ul arz par bánṭá,
Tab us ne núr ko din, rát táríkí ko farmáyá,
Yih shám o subh jo thí us ko pahlá roz ṭhahráyá.

6. Dúsre din Ḳhudá ne zamín ke úpar hawá yá ákás ṭhahráyá, á. 6—8. *Aur Ḳhudá ne kahá*, iráda kiyá, *ki* gahráo ke *páníoṉ ke bích meṉ fazá*, yá phailáo, *howe*, gahráo ke páníoṉ ká ek hissa uṭháyá jáwe, aur buḳhároṉ aur bádaloṉ meṉ phailá rahe, *aur* wuh fazá *páníoṉ ko páníoṉ se* hamesha *judá kartá rahe*. "Us ne ásmán ko parde kí mánind phailáyá," (Zab. 104: 2; Yas. 40: 22.), "jo ḍhále húe áine kí mánind hai," (Aiyúb, 37: 18.) "úpar kí taraf badlíoṉ ko ṭhahráyá," (Amsál, 8: 28.) aur "apne bálákhánoṉ kí karíoṉ ko páníoṉ par qáim kiyá," (Zab. 104: 3.). Un se us ke jalál aur us kí dastkárí ká bayán hai. (Zab. 19: 1.); kyúṉkí "wuh apne darjoṉ ko ásmán meṉ banátá hai," (Amús, 9: 6.), aur "ḳhulú par uttar ko phailátá hai," (Aiyúb, 26: 7). Hawá yá ákás jo úpar ke aur níche ke páníoṉ ke bích meṉ hai, so tamám kura i zamín ke girdágird hai. Us kí unchái qaríb bís kos ke hai. Us meṉ úpar ká pání buḳhároṉ aur bádaloṉ meṉ rahtá, aur us ke níche, zamín par, níche ká pání samundar, aur nahroṉ, aur tálaboṉ meṉ rahtá hai. Is hawá se zamín ke sáre báshinde, aur sab parinde j te, aur dam lete haiṉ. Bagair us ke koí jándár ek sáṉs nahíṉ le saktá. Jahán hawá kam hai, tahán har qism ke jándár murjháte haiṉ. Agar

bahut log tang jagah meṉ der tak band raheṉ, jahán hawá un ko nahíṉ mil saktí, niháyat ízá ke sáth mar játe haiṉ, jaise Kalkatte meṉ, san i Isawí 1756 meṉ, ek kamare ke andar, jis kí lambáí chha gaz, aur chauṛáí pánch gaz thí, ek sau chhiyálís shaḳhs zulm se band kiye gae, aur rát bhar us meṉ rahe. Un sabhoṉ meṉ se faqat teís ádmí fajr tak jíte rahe. Roz ba roz Alláh zamín ke úpar insán aur haiwán ke liye tází hawá paidá kartá hai. Agar wuh ek din ghaṭ jáwe, fauran tamám rú i zamín láshoṉ se ḍhamp jáwe. So kaisí mihrbání se Ḳhudá ne farmáyá ki páníoṉ ke bích meṉ fazá howe!

7. *So* apne hukm se *Ḳhudá ne fazá ko banáyá, aur fazá ke níche ke páníoṉ ko fazá ke úpar ke páníoṉ se judá kiyá;* yaṉe, un páníoṉ ke bích meṉ, jo fazá ke níche, zamín par haiṉ, aur un páníoṉ ke bích meṉ, jo fazá ke úpar, hawá meṉ haiṉ, judáí kí. *Aur aisá hí* us ke qawí iráde ke muwáfiq *ho gayá*.

8. *Aur Ḳhudá ne fazá ko ásmán* kahá*, jo hamáre úpar har taraf se dekh paṛtá hai. *Aur shám aur subh dúsrá din húá;* pahle shám aur rát thí, tab subh aur din húá.——Is hawá ke liye jis ke bagair hum zinda nahíṉ rah sakte, balki ek sáṉs bhí nahíṉ le sakte haiṉ, hamesha Ḳháliq kí ṭaríf karná munásib hai. Tau bhí Ḳháliq ko chhoṛkar is maḳhlúq váyú, yá hawá, kí parastish karní baṛí nádání hai. Rig Veda ke dúsre súkta meṉ Madhuchhandas Rishí váyú ká nám yúṉ letá hai:

* Ibrí meṉ שָׁמַיִם jis ká masdar Ạrabí zabán meṉ سَمَا (buland honá,) mahfúz hai.

वायवायाहि दर्शतेमे सोमा अरंकृताः।
तेषां पाहि श्रुधी हवं॥
वाय उक्थेभिर्जरंते त्वामच्छा जरितारः।
सुतसोमा अहर्विदः॥
वायो तव प्रपंचती धेना जिगाति दाशुषे।
उरूची सोमपीतये॥

yạne, "Ai váyú, jo dekhne meṇ ḳhúbsúrat hai, idhar á; yih soma-ras tere liye taiyár hai; is ko pí, hamárí áwáz sun.

"Ai váyú, hamd ke surod se surod saráyáṇ terí tạrif karte haiṇ, jab ki soma-ras ek din meṇ taiyár karte haiṇ.

"Ai váyú, terí áwáz jo soma ko pasand kartí hai, so denewálon ke pás pahunchtí; bahutere auron ke pás bhí, jo cháhte ki tú soma píwe."

Rig Veda ke bahut aur maqámoṇ meṇ bhí aisí aisí ạqlí báteṇ likhí húí haiṇ, jin meṇ rishí log hawá kí parastish karte the.

9. Agarchí sáf aur ḳhúbsúrat ásmán ban gayá thá, tau bhí ab tak zamín páni ke níche rahí. So tísre din Ḳhudá ne use nikálá, aur us ḳhushkí ko sabz libás pahináyá; sabze se mulabbas kiyá, 9—12. *Aur Ḳhudá ne kahá, ki Ásmán ke níche ke páni,* we páni jo ásmán ke níche rahte, *ek maqám,* yá muqím jagah, yạne baṛe bahr, yá samundar meṇ, qúwat se *jama howeṇ,* hargiz biná mere hukm zamín ke úpar phir na áweṇ, *aur ḳhushkí nazar áwe. Aur* filfaur *aisá hí* Qádir i mutlaq

ke hukm ke mutábiq *ho gayá ;* pání bazor bahne lage, aur ḳhushk zamín jald niklí. "Pání paháṛoṇ par khaṛe húe. We us kí ghuṛkí se bháge, aur us ke bádal kí áwáz se sahm gae. Us ne aisí hadd bándhí hai, ki we us se guzar nahíṇ sakte, aur zamín ko phir chhipá nahíṇ lete," Zab. 104 : 6, 7, 9. "Us ne ret ko samundar kí sarhadd ke liye abadí qánún muqarrar kiyá, ki us se baṛh na sake," Yar. 5 : 22. "Us ne bahr i muhít ko kiwáṛoṇ se band kiyá, jab wuh phúṭke rihm se nikal áyá. Us ne us kí haddeṇ bándhíṇ, aur qufl aur kiwáṛe lagáe, aur kahá, ki Yaháṇ tak tú áne páwegá, aur áge na baṛhegá, aur yaháṇ tak terí maujoṇ ká gurúr thamegá," Aiyúb 38 : 8, 10, 11. Ḳhudá ne zamín "kí biná pání par rakhí, aur use sailáboṇ par qáim kiyá," Zab. 24 : 2 ; yane we pání jo áge zamín ke úpar the, ab níche haiṇ. "Usí ke háthoṇ ne ḳhushkí banáí," Zab. 95 : 5 ; aur har waqt wuh isí tarah sambháltá hai. Roz ba roz "wuh daryá ká pání túde kí mánind jamạ kartá hai, wuh gahrápoṇ ko maḳhzanoṇ meṇ rakh chhoṛtá hai," Zab. 33 : 7. Agar us ká háth har dam yúṇ daráz na rahtá, to fauran tamám zamín pání se ḍhamp játí ; kyúṇki miṭṭí pání se ziyáda bhárí hai. Milton ụmda taur se is ká bayán kartá :

"Immediately the mountains huge appear
Emergent, and their broad bare backs upheave
Into the clouds ; their tops ascend the sky :
So high as heaved the tumid hills, so low
Down sunk a hollow bottom broad and deep,
Capacious bed of waters : Thither they
Hasted with glad precipitance, uproll'd,

As drops on dust conglobing from the dry;
Part rise in crystal wall, or ridge direct,
For haste; such flight the great command imprest
On the swift floods. As armies at the call
Of trumpet (for of armies thou hast heard)
Troop to their standard, so the watery throng,
Wave rolling after wave, where way they found;
If steep, with torrent rapture; if through plain,
Soft ebbing: nor withstood them rock or hill,
But they or under ground, or circuit wide,
With serpent error wand'ring, found their way,
And on the washy ooze deep channels wore."

Jis ká tarjuma nazm meṉ yúṉ hai.

Sab nikalte hote haiṉ koh i kaláṉ fauran ayáṉ,
Apní nangí aur chauṛí píṭh uṭháte shádmáṉ,
Bádaloṉ meṉ un kí choṭí ásmáṉ par chaṛhtí já.
Jitne únche koh hote haiṉ buland uṭhte húe,
Past utne hí utarte hainge bas jhukte húe,
Ek ḳhálí wádí gahre páníoṉ kí baṛí já.
Is taraf jald áte haiṉ ḳhush dauṛ se uṭhte húe,
Jaise qatra gard par gole meṉ áwe ḳhushk se,
Hissa ek áiná kí díwár meṉ uṭhtá húá.
Sídhe ṭíle meṉ baṛí jaldí se aise tez rau,
Us baṛe farmán kí tásír se haiṉ nau banau,
Tez rau ho abr yá seláb sab házir haiṉ á.
Jis tarah qarnáe kí áwáz se lashkar sabhí,
(Kyúṉki tú ne lashkaroṉ kí hai ḳhabar ḳhud bhí suní,)
Jamạ hotí apne jhanḍe pás yúṉ ábí sabhá.
Maujoṉ par chaltí haṉ maujeṉ pátí haiṉ jis já pa ráh,
Tez ḍhálú par baheṉ maidán meṉ áhista ḳhwáh,
Ráh un kí na chaṭáneṉ aur na koí ṭílá húá.
Par unhoṉ ne chauṛí gardish meṉ aur zer i arz ḳhwáh,
Rishta i jáda meṉ phir karke banáí apní ráh,
Aur ḳhaláb i nam meṉ gahrá gahrá nálá rakh diyá.

Ḳhudá ne farmáyá, ki sab páni jo zamín par hain, ek jagah jamá howen, aur ḳhushki nazar áwe, aur fauran aisá hí húá. Yih bayán to sáf hai, aur Alláh kí hikmat aur qudrat ke láiq. Baze Puránon men kai qisse hain, jo faqat bálakon kí lílá ke muwáfiq hain. Un men yih bayán hai, ki ek bare súar ne apne kháng par zamín uṭhákar use páníon men se uṭháyá. Vishnú Purán ke pahle ans ke chauthí adhyáe men yún likhá hai :

अतीतकल्पावसाने निश्वासुन्मोन्मितः प्रभुः ।
सत्वोद्रिक्तस्तथा ब्रह्मा शून्यं लोकमवैक्षत ॥
तोयान्तः स महीं ज्ञात्वा जगत्येकार्णवे प्रभुः ।
अनुमानात्तद्दुद्धारं कर्त्तुकामः प्रजापतिः ॥
अकरोत्सततनूमन्यां कल्पादिषु यथा पुरा ।
मत्स्यकूर्म्मादिकान्तद्वद्वाराहं वपुरास्थितः ॥
वेदयज्ञमयंरूपं प्रविवेश तदा तोयं ।
निरीक्ष्य तं तदा देवी पातालतलमागतम् ।
तुष्टाव प्रणता भूत्वा भक्तिनम्रा वसुन्धरा ॥
॥ पृथिव्युवाच ॥
नमस्ते सर्वभूताय शृंखचक्रगदाधरम् ।
मामुद्धरास्मादद्यत्वं त्वत्तोहम्पूर्वमुत्थिता ॥ इत्यादि ॥
एवं संस्तूयमानस्तु पृथिव्या पृथिवीधरः ।
सामस्वरध्वनिः श्रीमान् जगर्ज्ज परिघर्घरम् ॥
ततः समुत्क्षिप्य धरां खदंष्ट्रयामहावराहः स्फुटपद्मलोचनः ।
रसातलादुत्पलपत्रसन्निभः समुत्थितोनी लदवाचलोमहान् ॥

उत्तिष्ठता तेन मुखानिलाहतं तत्संप्लवाम्भोजनलोकसंश्रयात्। प्रक्षालयामास हि तान्महाद्युतीन्सनंदनादीनपकल्मषान्मुनीन्॥ प्रयान्ति तोयानि खुराग्रविक्षतेरसातलेधः कृतशब्दसन्ततेः। श्वासानिलास्ताः परतः प्रयान्ति सिद्धा जने ये निवसन्ति सर्वे॥ उत्तिष्ठतस्तस्यजलार्द्रकुक्षेर्महावराहस्य महीं विगृह्य। विधुन्वतो वेदमयं शरीरं रोमान्तरस्था मुनयोजुषन्ति॥

Yạne, "Guzre kalpa ke bạd Brahmá ne jis meṉ satguṉ thá, apní rát kí nínd se uṭhkar tamám jagat-sansár ko sunsán dekhá. ..... Tab us ne anumán se prithiví ko jal ke bhítar ján, us ke uddhár ke liye dúsrí súrat, arthát varáha kí, pakṟí; jis tarah aur kalpa meṉ us ne machhlí aur kachhúe kí súrat pakṟí thí. Ved aur jagya kí súrat lekar ..... jal meṉ paiṭhá. Tab Prithiví ne use níche áyá húá dekhkar, aur bandagí karke, us kí tạríf yúṉ kí: 'Tạríf terí! jo sabhoṉ meṉ rahtá; sankh, chakr, gadá ká rakhnewálá: tú ab isí jagah se, merá uddhár kar; kyúṉki tú ne merá pahle bhí uddhár kiyá,' wagaira. ..... Is tarah jab Prithiví ne tạríf kí, tab jagat ká dháran-karnewálá, Sáma Ved kí mánind áwáz dekar, ghar-ghar-ghoṉ-gho (súar ke muwáfiq) garjá; tab mahá varáha ki jis ká badan Níle paháṟ ke hammisl, aur áṉkheṉ mánind shigufta gul i nílofar ke thíṉ, prithiví ko níche se apne kháng par lekar uṭhá, aur uṭhte húe, us ke swás kí hawá se sab pání chhiṭak gayá. Us ne us pání se baṛe chamakdár aur páp-rahit Sanandanádí muníoṉ ko nahwáyá. Uske khur ke áge se phaṭá húá

rasátal se páni niklá, wuh páni us ke swás se Janaloka tak gayá, aur wahán ke rahnewále chhitar gae. Aur wuh mahá varáha, jab prithiví leke uṭhne lagá, tab us ne apne bhíge húe badan ko jhaṭká diyá, yá jharjharáyá, aur us ke rom men muní log chhip gae." Váyu aur Matsya Puráṇon men is súar kí súrat ká bayán hai: "Us kí chauṛáí das yojan, (chálís kos) thí; us kí unchái hazár yojan, (chár hazár kos); us ká rang kále bádal ká sá; us ká ḍakárná yá ghurghuráná, garaj ke samán; us kí moṭái pahár kí sí thí; us ke kháng safed, tez, aur ḳhatarnák the; ág us kí áṅkhon se, bijlí ke múwáfiq, chamaktí thí, aur wuh súraj kí mánind tábán thá; us ke kándhe gol, moṭe, aur baṛe; wuh zoráwar sher ke muwáfiq kúdtá thá; us kí ránen moṭí moṭí thín; us kí kamar patlí, aur us ká badan chikná aur ḳhúbsúrat." Ab zarra liház karne se maálúm hogá, ki us kí chauṛáí aur unchái men, az rú i hisáb, muwáfiqat nahín hai, so us kí ḳhúbsúratí kahán? Aur kis tarah aisá chhoṭá súar Sumerú pahár ko uṭhá saktá, jis kí unchái, Vishnú Purán ke muwáfiq, chaurásí hazár yojan, aur gahráo zamín ke níche solah hazár yojan hai; jis kí choṭí ká qutr batís hazár yojan, aur pende ká qutr solah hazár yojan hai? Kitná ziyáda mushkil thá, ki wuh apne tez kháng par tamám zamín ko uṭháwe, jis ká gherá, Bhágwat ke muwáfiq, unchás koṭi yojan hai? Bhágwat bhí kahtá, ki Jab yih súar Brahmá ke nathnon se niklá, wuh pahle angúṭhe ke barábar thá, fauran háthí ke muwáfiq, baṛá ho gayá. Ab bihtar yih hai, ki ham in wáhiyát riwáyaton ko chhoṛen, nahín to ham bálakon kí sí aisí

bahut kathá bayán karne se parhnewálon kí samajh men bálak ṭhahar jáenge. Is sab ke muqábale men úpar kí áyat par liház karo. Aur Ḳhudá ne kahá, ki Ásmán ke níche ke pání ek jagah jamá howen, aur ḳhushkí nazar áwe ; aur aisá húá. Is men Ḳhudá kí dánáí, aur qudrat, aur zátí ḳhúbí, aur mihrbání záhir hai.

10. *Aur Ḳhudá ne ḳhushkí ko zamín kahá,* jis ke baze hisse, goyá barr i ázam aur jazíre, hain ; *aur jamá húe páníon ko samundar kahá,* yane, páníon ke har ek bare majmá ko samundar kahá, jin ke bahut ajzá, jaise bahr i magrib, bahr i káhil, bahr i shimál, aur bahr i Hind hain. *Aur Ḳhudá ne dekhá ki achchhá hai,* ki us kí marzí ke muwáfiq "zamín apní biná par ban gaí, ki use kabhí jumbish na howe," (Zab. 104 : 5) ; "ki us kí newen mazbút hain," (Míkáh, 6 : 2) ; aur ki sáre jándáron ke liye, jo paidá honge, yih bandobast ṭhík húá. Samundaron se insán ko bare fáide milte hain. Un se buḳhár uṭhte hain, jo hawá men milkar bádal bante, aur menh ke sáth baraste hain, aur zamín ko tar o táza karte, táki sabze aur daraḳht, aur us ke sáre rahnewále zinda rahen. Bahron aur samundaron par bhí jaház ek mulk se dúsre mulk tak játe ; aur "we, jo kishtíon men daryá par wárid hote hain, we, jo bare páníon se kám rakhte hain : we hí Yahowáh kí qudraton ko mushábada karte hain, aur daryá men us ke ajáib dekhte hain," Zab. 107 : 23, 24. Samundar kí tháh, agarchi nápne se insán ko baḳhúbí daryáft nahín húí, tau bhí wuh, us ke beshumár, aur tarah tarah ke báshindon samet, Hamadán ko baḳhúbí malúm hai. Alqádir bhí roz ba

roz use zamín par áne se roktá, aur farmátá hai, ki Yahán tak tú áne pawegá, aur áge na barhegá.

Puráṇoṇ meṇ zamín aur samundaroṇ ká aisá bayán hai; yạne, Vishnú Purán ke dúsre aṇs kí dúsrí adhyáe meṇ yúṇ likhá hai:

जंबूप्लक्षाह्वयौ द्वीपौ शाल्मलिश्चापरो द्विज।
कुशः क्रौञ्चस्तथा शाकः पुष्कर श्चैव सप्तमः॥
एते द्वीपा स्समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः।
लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैस्समम्॥
जंबूद्वीपस्समस्तानामेतेषांमध्यसंस्थितः।
तस्यापि मेरुर्मैत्रेय मध्ये कनकपर्वतः॥

Yạne, "Sát dwíp, yá barr i ạzam jo haiṇ, so Jambu, Plaksha, Sálmali, Kusa, Krauncha, Sáka, aur Pushkara haiṇ: aur un ke chároṇ taraf sát mahá samundar haiṇ; Sawana, yá khárá páṇí ká samundar; Isksshu, yá úkh ke ras ká; Surá, yá madh ká; Sarpí yá ghí ká; Dadhi, yá dahí ká; Dugda, yá dúdh ká; aur Jala, yá táza páṇí ká samundar. In sab ke bích meṇ Jambú-dwíp hai: aur is ke bích meṇ sone ká pahár Merú." Kisí ne in dwípoṇ yá samundaroṇ ko kabhí nahíṇ dekhá, agarchi bare jaházoṇ ne bár bár tamám zamín aur samundaroṇ ko gherá hai.

11. Zamín agarchi páṇí se niklí thí, tau bhí bephal rahí, jab tak ki Ḳhudá ne use mewadár hone ká hukm na diyá.

نبارد هوا تا نگوئي ببار زمیں ناورد تا نگوئی بیار

Ḳhudá ne insán aur haiwán ká maskan banákar apní ḳhúbí se suthráí ke sáth use árásta kiyá. *Aur Ḳhudá ne kahá, ki Zamín* narm aur shagúfadár *ghás ko*, jo aksar jaṛ se ugti, aur *bíj rakhnewále ságpát ko*, jo bíjoṇ se hotá, *mewadár darakht ko, jo apní jins ke muwáfiq mewa látá, jo zamín par áp meṇ bíj rakhtá hai, ugáwe. Aur aisá húá.* Na súraj yá chánd ke báis se, kyúṇkí we ab tak maujúd na húe the, balki Alláh ke hukm ke bamújib, zamín sabze se mulabbas ho gaí. Hanoz sirf us ke farmán hí se, na áftáb, yá mahtáb, yá hawá, yá bárish, yá kisí dúsre maḳhlúq kí taraf se, zamín sabzazár aur mewadár rahtí hai. "Bahímoṇ ke liye ghás, aur insán kí ḳhidmat ke liye sabzí wahí ugátá hai, táki wuh un ke liye zamín se gizá paidá kare; aur wain, jo insán ke dil ko ḳhush kartá hai, aur raugan se ziyáda chihre ko chamkátá hai; aur roṭí, jo insán ke dil ko tawánáí baḳhshtí hai," Zab. 104 : 14, 15. Ghás, aur ság, aur peṛ, in tínoṇ ke ek ek jins ke beshumár raqam haiṇ, jin ke daryáft karne meṇ ạlimoṇ aur fáziloṇ ne niháyat mihnat o mashaqqat khínchí haiṇ, aur ab tak we baḳhúbí maḷúm nahíṇ haiṇ. Har ek ke ugne, aur phúlne, aur phalne meṇ bhí bhed hote, jo insán ke tang idrák meṇ nahíṇ samáte haiṇ. Ai Yahowáh, terí sanạteṇ kyá hí bahut haiṇ! Tú ne un sab ko hikmat se banáyá. Gehún yá jau ke ek dáne meṇ aisí hikmat aur bhed haiṇ, jo fání insán kí daryáft se báhar haiṇ.

12. Alqádir ke kalám se tamám zamín par, jo páni meṇ se nangí niklí, sabz farsh fauran bichháyá gayá. Us ne kahá, aur aisá húá, *Aur zamín ne* narm, nayí,

konpal rakhnewálí aur shigúfa lánewálí *ghás ko,* jo aksar jar se botí, *ság ko, jo apní jins ke muwáfiq bíj rakhtá,* aur jo apní hí jins ke bíj se ugtá aur barh játá, *aur mewadár darakht ko, jis ká bíj us kí jins ke muwáfiq us men hai, ugáyá. Aur Khudá ne dekhá ki achchhá hai,* ki us kí marzí ke mutábiq sab kuchh ho gayá, aur ánewále jándár makhlúqát kí parwarish ke liye zamín málámál húí.

13. *Aur shám húí, aur subh húí, tísre din.*

Milton bárík aur dilsáz taur se is ká bayán kartá :

"He scarce had said, when the bare earth, till then
Desert and bare, unsightly, unadorned,
Brought forth the tender grass, whose verdure clad
Her universal face with pleasant green;
The herbs of every leaf, that sudden flowered,
Opening their various colours, and made gay
Her bosom, smelling sweet; and, these scarce blown,
Forth flourished thick the clustering vine, forth crept
The smelling gourd, up stood the corny reed
Embattl'd in her field, and th' humble shrub,
And bush with frizzled hair implicit. Last
Rose, as in a dance, the stately trees, and spread
Their branches, hung with copious fruit, or gemm'd
Their blossoms: with high woods the hills were crown'd;
With tufts the valleys, and each fountain side;
With borders long the rivers; that earth now
Seem'd like to heaven."

Jis ká tarjumá nazm men yún hai.

Hukm jab us ne diyá us dam tak uryán thí zamín,
Nangí aur bad shakl betartib wirán thí zamín.
Narm ghás us par ugí aur sabzí se malbús húí,
Khúbsúrat sabze se bankar gulistán thí zamín.

Tab nabátát har tarah kí barg meṉ fauran khilí,
Rang i gúnágúṉ ko kholá aur shádáṉ thí zamíṉ.
Ho gayá labrez barg o gul se áġosh i zamíṉ,
Ták i pur ḳhosha nikal phailá to ḳhandáṉ thí zamíṉ
Aur kadú gadráyá istáda húí galle kí nai,
Sáth ek tartíb ke mazraʿá meṉ farháṉ thí zamíṉ
Ṭahniáṉ jhárí kí aur búṭe kí jálídár thíṉ,
Raqs ke ázim the sab, sháhána sámáṉ thí zamíṉ.
Naḳhl sab phailáe apní sháḳh i mewádár ko,
Jinke gúnágún mewoṉ se saná ḳhwáṉ thí zamíṉ.
Jangal aur ṭiloṉ kí chotí ko murassa aur jaṛáú,
Bá shigúfa há o gul táj i zar afsháṉ thí zamíṉ.
Jhunḍioṉ se ḍhap gae wádí, aur ek ek chashme ke,
Hamkanár hokar kanáre júe sázáṉ thí zamíṉ.
Barg o bar aur gul shigúfe mew o naḳhl o nabát,
Qudrat i Haqq yihaṉ talak Firdaus i sámáṉ thí zamíṉ.

14. Yaháṉ tak paidáish ká ḳhúb intizám ho gayá thá. Buland pahár apní chotí ásmán kí taraf uṭháte the, umda wádí árástagí meṉ daráz hotí, nahr aur bahr apní apní jagahoṉ meṉ rahte aur chalte the, nabát, aur farsh i zumurrudín, aur ḳhilat i daraḳhtán kámil áráish ke sáth ban gae the. Ab kyá báqí hai? Ziyáda roshní cháhiye. Núr to húá, aur qaríb i fahm ásmání anwár bhí maujúd húe. Par buḳhároṉ, kuháson, aur koharoṉ, aur bádaloṉ ke báis se, ab tak zamín par baḳhúbí na chamke the. So chauthe roz Ḳhudá ne zamín ko in sabhoṉ se sáf kiyá, táki rú i zamín par ásmání anwár nazar áweṉ, aur apne apne maqsadoṉ ko baḳhúbí púre kareṉ. Jis tarah ki us ne kahá, ki Ḳhushkí nazar áwe, (goyá ki insán tab maujúd hokar dekhtá), waisá ab kahtá, ki Ásmán meṉ anwár, goyá dekhnewále ko, dekh paṛeṉ. *Aur Ḳhudá ne ka-*

há, ki Ásmán kí fazá meṉ naiyir, núr ke maqám aur denewále, záhir *howeṉ,* nazar áweṉ ; we anwár, jo ásmán ke phailáo meṉ haiṉ, zamín ko roshan kareṉ, *táki* zamín kí gardish se, jab tulú aur gurúb hote, *din aur rát meṉ farq kareṉ, aur we nishánoṉ aur mausimoṉ ke liye,* yane mausimoṉ ke nishánoṉ ke liye, goyá boáí aur fasl ke nishán, *aur dinoṉ aur barasoṉ ke liye howeṉ ;* táki mausim aur din aur baras un se muqarrar howeṉ, aur maḷúm ho jáweṉ.

15. *Aur we,* agarchi zamín se niháyat dúr haiṉ, tau bhí *ásmán kí fazá meṉ* naiyir, yá anwár ke wasíloṉ ke liye, záhir *howeṉ, táki zamín par roshní baḳhsheṉ. Aur aisá húá ;* us ká hukm fauran púrá húá. Sáre ásmání naiyir, agarchi niháyat ạzím aur dúr haiṉ, tau bhí usí se maujúd húe, aur us ke farmánbardár rahte haiṉ.

16. *Aur Ḳhudá ne,* hukm i mazkúr ke muwáfiq, *do baṛe naiyir banáe,* yá muqarrar kie ; do naiyir, jo harchand ki, apní haqíqí miqdár kí mutábiqat aur apní dúrí meṉ, baṛá tafáwat rakhte haiṉ, táham ásmán kí fazá meṉ we donoṉ nazar meṉ baṛe maḷúm hote haiṉ. Ḳhudá ne ab unheṉ apne apne ḳháss mansab par ṭhahráyá, yá muqarrar kiyá, ek *kalántar naiyir din kí hukúmat ke liye,* ki wuh apne tulú aur gurúb hone se, din kí tadbír aur wáqiạ́t par goyá hákim howe ; *aur* ek chhoṭá sá, yá *ḳhurdtar naiyir rát kí hukúmat ke liye,* ki wuh bhí rát par malika howe ; *sitáre* aur saiyáre *bhí,* yane un sabhoṉ ko, jo sitáre se nazar áte haiṉ, Ḳhudá ne banáyá, aur farmayá ki zamín par chameṉ.

17. *Aur Ḳhudá ne unheṉ ásmán kí fazá meṉ* chamakne *diyá; táki zamín par roshní baḳhsheṉ.*

18. *Aur ki din aur rát* ke kámoṉ aur wáqiát *meṉ hukúmat* aur bandobast *kareṉ; aur ki núr aur táríkí ke bích meṉ farq kareṉ,* ujále ko andhere se judá kareṉ. *Aur Ḳhudá ne dekhá ki achchhá hai,* ki us kí marzí púrí húí.

19. *Aur shám húí, aur subh húí, chauthe din.* Shám pahle húi, so wuh chhoṭá naiyir, yane chánd, aur sitáre aur saiyáre pahle chamakne lage. Rát kí malika pahle zamín par jalwagar ho gaí, baḍ us ke din ká bádsháh apní sárí sháhána hashmat ke sáth barámad húá, aur pahlawán kí tarah maidán meṉ daurne se ḳhush hotá thá, Zab. 19: 5.

Bare naiyir i mazkúr, yane áftáb, ká qutr qaríb chár lákh beális hazár pánch sau kos hai, aur kura i zamín ká qutr tín hazár nau sau chhappan kos; so áftáb ká qutr, banisbat zamín ke, ek sau bárah gúná bará hai, aur súraj ká miqdár aur andáza, banisbat zamín ke, chaudah lákh gúná hai. Máhtáb, jo chhoṭá sá naiyir i mazkúr, zamín se ek lákh unís hazár kos dúr hai, so agar súraj ká madár zamín ke ausat meṉ howe, to us kí chároṉ taraf kí sath, banisbat chánd ke daur ke, zamín se do gúná dúr hotí. Yúṉ sábit hai, ki haqíqat meṉ áftáb naiyir i azam hai. Wuh to zamín se chár karoṙ sattar lákh kos dúr hai. Agar ek buḳhárí gárí, yahán se rawána hokar, das kos ghanṭe ghanṭe barábar chaltí rahe, pánch sau barasoṉ meṉ súraj tak na pahunchegí. Har sál zamín súraj ke chaugird ek daur

kartí hai; yúṉ súraj mausimoṉ, yạne sardí aur garmí, rabí aur ḳharíf, ká nishán, aur barasoṉ ká nishán bhí hotá hai. Us daur meṉ sál ba sál zamín tís karoṛ kos chaltí; yạne ek din meṉ áṭh lákh bís hazár kos, ek ghanṭe meṉ chauntís hazár kos, ek pal meṉ do sau pachás kos, aur har dam qaríb áṭh kos; yạne, banisbat top ke sab se tezrau gole ke, sáṭh guná jaldí chaltí hai. Kura i zamín bhí apne mihwar par gardish kartá hai, isí tarah áftáb pai dar pai záhir aur gáib hotá hai; yúṉ áftáb dinoṉ ká nishán bhí hai. Máhtáb, chhoṭe se naiyir, ká qutr ek hazár assí kos hai, yạne, ba miqdár zamín ke, unchás guná chhoṭá, so áftáb aur máhtáb ke andáze meṉ kaisá baṛá tafáwat hai! Tau bhí wuh zamín se sirf ek lákh unís hazár kos dúr hai, hálaṉki áftáb chár karoṛ sattar lákh kos. Isí báis se donoṉ ká miqdár qaríb barábar nazar átá hai. Par un kí roshní meṉ baṛá farq hai. Chánd kí roshní súraj kí roshní se na sirf kam, balki us kí súraj hí se miltí, aur zamín par ạks i afgan hotí hai. Chánd zamín ke chaugird sawá satáis din, yá qaríb ek mahíne, meṉ daura kartá, yúṉ wuh bhí mausimoṉ ká nishán hai. Sitáre, jo sab Ḳhudá kí dastkárí haiṉ, so beshumár haiṉ. Un meṉ baze saiyáre kahláte haiṉ, (Angrezí meṉ *planets*, yá Yúnání meṉ πλανηται), is báis se ki we ásmán meṉ hamesha, aur sitároṉ ke muwáfiq, ek hí jagah nazar nahíṉ áte haiṉ. We bhí, zamín kí mánind, áftáb ke chaugird, jo sab ke bích meṉ hai, daura kiyá karte haiṉ; un meṉ se do, Utárid aur Zuhra, áftáb ke qaríbtar haiṉ, aur báqí jo haiṉ, yạne Mirríḳh, Mushtarí, Zuhal aur Uránas, zamín kí banisbat, súraj se ziyáda

dúr hain. Uránas súraj se nauve karoṛ kos dúr hai, aur us ká daur aisá ajíb bará hai, ki ek bukhárí gárí, agar bís hazár baras tak ghanṭe ghanṭe das kos barábar chaltí rahe, to ek hadd se sídhe us pár na pahunchegí. Sir William Harschel Sáhib ne, san 1781 Ísawí men, pahle is saiyáre ko dúrbín se dekhá, is sabab se is ká nám bhí Harschel kahlátá hai. Bad us ke chár aur chhoṭe se saiyáre, jin ke daur Mirríkh aur Mushtarí ke dauron ke bích men hain, daryáft húe, jin ke nám Síríz, Pállas, Juno, aur Vesta hain; in men se Síríz san 1801 Ísawí men pahle dikhái diyá, Pállas san 1802 Ísawí men, Juno san 1804 Ísawí men, aur Vesta san 1807 Ísawí men. Phir san 1846 Ísawí men, ek barí saiyára, jis ká nám Neptune rakhá gayá, Gálle Sáhib ne shahr i Berlin men daryáft kiyá; jo súraj se ek sau chális karoṛ kos dúr hokar, us ke girdágird daur kartá; jis par se agar top chhoṛí jáwe, to áftáb tak us ká golá chha sau baras men na pahunchegá; aur jis ke daur ke ek hadd se agar bukhárí gárí rawána hokar, das das kos barábar ghanṭe ghanṭe chaltí rahe, tau bhí tís hazár baras men sídhí us pár, dúsrí hadd tak na pahunch sakegí. Us ká qutr bhí pachás hazár kos hai, aur, banisbat zamín ke, wuh arhái sau guná bará hai. Bad us ke aur saiyáre bhí daryáft kiye gae hain, yane, Astræ san 1845 Ísawí men, Flora 1847 men, Iris 1847, Metis 1848, Hebe 1847, Hygeia 1849, Parthenope 1850, Victoria 1850, Egoria 1850, aur Irene san 1851 Ísawí men. Aksar álim gumán karte hain, ki ye das saiyáre Mirríkh aur Mushtarí ke dauron ke bích men apná daur áftáb ke girdágird karte hain. Zú-zanab, yane

dumbáladár saiyáre, jo áftáb ke girdágird daur karte, niháyat ajíb haiṇ. Un kí dum kabhí kabhí chha karoṛ sáṭh lákh kos lambí hai: agar wuh dum kura i zamín par lapeṭí jáwe, to pánch hazár pech hogí. We kabhí áftáb se ek sau assí kos dúr daur karte haiṇ. Ab zarra maḷúm kiyá cháhiye, ki áfrínish ká kám kaisá bayán se báhar hai. Saiyároṇ ko chhoṛke sitároṇ yá sawábit par, jo ásmán meṇ ek hí nisbat ápas meṇ hamesha rakhte, agar liház kareṇ, to un kí intihá kahán páwenge? Yaqín nahíṇ ho saktá, ki we zamín se haqíqat meṇ kitní dúr haiṇ, par itná to beshubha maḷúm húá hai, ki sab se nazdíktar sitára zamín se ek padam kos se ziyáda dúr hai. Súraj kí kiran, jo ek dam meṇ chhánwe hazár kos chaltí, aur súraj se zamín tak qaríb bís pal meṇ pahunchtí, itní dúr, yạne zamín se sab se nazdíktar sitáre tak, sáṛhe tín baras meṇ bhí na pahunchegí. Agar sitároṇ ke sab se qaríbtar aisí dúr haiṇ, to áfrínish kí hadd kahán milegí? Bạze sitáre yá sawábit to aisí dúr haiṇ, ki kaí hazár baras zarúr honge, táki un kí roshní kí kiran zamín tak pahuncheṇ. Yih bhí maḷúm húá hai, ki un meṇ se har ek áftáb hai, jis ke chaugird aur saiyáre ghúmte haiṇ. Aur un ká shumár kaun insán kar saktá hai? Jab Harschel Sáhib ne apní dúrbín lagáí, to páo ghanṭe ke ạrse meṇ, un kí nigáh ke sámhne, ek lákh solah hazár sitáre, yạne itne áftáb, guzar gae. Humboldt Sáhib kahte, ki bagair dúrbín ke ham apní áṇkhoṇ se áṭh hazár sitáre ásmán meṇ dekh sakte haiṇ, par dúrbín kí madad se sirf majarrat, yạne kahkashán meṇ, ek sau assí lákh sitáre mahsúb húe haiṇ. To tamám maujúdát meṇ kit-

ne honge! In sabhoṉ ká Ḳháliq "sitároṉ ká shumár batlátá hai, aur un ká judá judá nám rakhtá hai," Zab. 147 : 4. Hamáre Ḳháliq kí ạzmat aur us ke sáre kám kaise ạjíb! Ye sáre ásmán, sitáre samet jo nazar áṯe, aur we bhí jo aisí dúr haiṉ ki nazar se gáib rahte, usí ke háth kí sanạteṉ haiṉ, aur us se mahfúz rakhe játe haiṉ. Insán kaisá zarra hai! "Jab maiṉ tere ásmánoṉ par, terí dastkáríoṉ par, chánd aur sitároṉ par, jo tú ne banáe haiṉ, dhiyán kartá húṉ : to insán kyá hai, jo tú us kí yád kare, aur ádamzád kyá, jo tú us par mutawajjih ho?" Zab. 8 : 3, 4.

Ibrí lugat meṉ súraj ke nám kí sahíh mạní *ḳhidmatguzár* hai, (שֶׁמֶשׁ. Arabí شمس); kyúṉki ạlam par, aur saiyároṉ par roshní dene meṉ, wuh Ḳháliq aur Parwardigár kí ḳhidmat kartá hai. Is nám se yih ishára miltá hai, ki insán us kí parastish na kare. Shams na sirf Alláh ká, balki Alláh ke hukm se, insán ká bhí ḳhidmatguzár hai. Tau bhí qadím se bahutere mulkoṉ ke báshinde áftáb kí, aur sáre ijrám i falakí kí parastish kí taraf máil rahe. Misr ke tamám mulk meṉ áftábparastí járí thí. Súraj ká nám us mulk kí aglí zabán meṉ *Re* thá, jis ke sámhne agar harf *Pi* (yạne Al) rakhá jáwe, to *Pire* ho játá, jaisá Memphis meṉ yih nám *Φρη*, *Phre* likhá húá hai, yạne, As-shams. Yihí agle Misr ke bádsháhoṉ ká nám bahut ạrse tak rahá ; (Baibal meṉ פַּרְעֹה, Qurán meṉ فرعون); aur ab us mulk ke taswírí ḳhutút meṉ un agle sháhoṉ ká laqab Ibn i Áftáb, yá Súrajputr, miltá hai. Ḳhusúsan qadím Misr ke ek shahr meṉ, jis ká nám Yúnání muarrikhoṉ ne Heliopolis (yạne, Shamsábád, yá Bait-us-shams)

rakhá, súraj kí púját kí játí thí. Herodotus apní dúsrí kitáb ke unsaṭhweṉ báb meṉ kahtá, ki us shahr meṉ har sál, súraj kí púját meṉ, Misrí log barát parab mánte the; aur phir (2: 63), ki us mele meṉ us but ke Bráhman log, yá Súrajputr, púját meṉ barát dangá fasád macháte, yaháṉ tak ki un meṉ láṭhiáṉ chaltíṉ aur khopríáṉ ṭúṭtí thíṉ. Arám, aur Arám-i-naharain, aur Bábul, aur un sab mulkoṉ meṉ, jo Yahúdiyá ke ás pás the, ajsám i samáwí kí, ḳhusúsan áftáb aur mahtáb kí parastish bahut járí thí, aur Ḳhudá kí ḳháss ummat Isráel, agarchi us ne unheṉ is gunáh se manaṉ kiyá, aur bahut dhamkiáṉ aur sazá bhí is gunáh ke báis se un ko dí, tau bhí we bár bár is qism kí butparastí meṉ phaṉs gae. Írán meṉ bhí qadím se áftáb-parastí, aur átash-parastí járí rahí. Herodotus, jo aisá qadím muarriḳh hai, ki tawáríkh ká Báp kahlátá hai, apní tawáríḳh kí pahlí kitáb ke 131 báb meṉ, Íráníoṉ, yá agle Fársioṉ kí bábat yúṉ kahtá: *Θύουσι δε ἡλίῳ τε καὶ σελήνῃ καὶ γῇ καὶ πυρὶ καὶ ὕδατι καὶ ἀνέμοισι;* yaṉe, "Áftáb, aur Mahtáb, aur Zamín aur Ág, aur Pání, aur Hawá ke liye qurbán guzránte haiṉ." Agle Fársí, agle Hindúoṉ ke muwáfiq, yúṉ na sirf ajrám i samáwí, balki aṉásir kí bhí parastish karte the. Strábo, apní Jugráfiya kí 15 kitáb ke tísre báb meṉ, un ká bayán yúṉ kartá: *Θύουσι δὲ ἐν ὑψηλῷ τόπῳ, τὸν οὐρανὸν ἡγούμενοι Δία· τιμῶσι δε καὶ Ἥλιον, ὅν καλοῦσι Μίθρην· καὶ Σελήνην, καὶ Ἀφροδίτην, καὶ πῦρ, καὶ γῆν, καὶ ἀνέμους, καὶ ὕδωρ;* yaṉe, "Unchí jagah par we qurbán guzránte haiṉ; ásmán ko Indra jánte: aur Áftáb kí, jise we Mithra kahte, aur Mahtáb, aur Ratí, aur Ág, aur

Zamín, aur Hawá, aur Páni kí parastish karte hain." Veda se malúm hotá hai, ki agle Hindú Indra kí, aur Ág yá Agní kí, aur Zamín yá Adite kí, aur Hawá yane Váyu aur Marutoṇ kí, aur Áftáb kí parastish karte the, jise we bhí Mitra kahte the. Rig-Veda meṇ bár bár Súrya, yá Savitṛí, ká nám liyá játá hai, yane, ki wuh apne parastish karnewálon ko barakateṇ detá; ki wuh núr ká chashma hai, ásmán aur zamín ke bích meṇ barí tezrauí se chaltá, ek rath par jise do safed páṇw-wále ghoṛe khínchte; ki wuh koṛhioṇ ko change kartá; ki us kí áṇkh aur us ke háth sone ke haiṇ, wagaira.

Rig-Veda ke pahle ashṭaka ke báiswen súkta meṇ Savitṛí, yá Súraj kí pújá yúṇ hai:

हिरण्यपाणिमूतये सवितारमुप ह्वये।
स चेत्ता देवता पदम्॥
अपां नपातमवसे सवितारमुप स्तुहि।
तस्य व्रतान्युश्मसि॥
विभक्तारं हवामहे वसोश्चित्रस्य राधसः।
सवितारं नृचक्षसम्॥
सखाय आनिषीदत सविता स्तोम्यो नु नः।
दाता राधांसि शुंभति॥

"Maiṇ apní rakhshá ke liye Súraj ko pukártá húṇ, jo mujh ko dene ke liye háth meṇ soná rakhtá hai; wuh jajmán ke pahunchne kí jagah batátá hai."

"Hamárí rakhshá ke liye Súraj kí taṛíf karo, jo páni ko sukhátá hai; ham us kí pújá karne cháhte haiṇ."

"Ham Súraj ko pukárte hain, jo roshní aur har ek tarah ká dhan ádmíon ko detá hai."

"Ai dosto, baitho; Súraj beshakk taríf ke láiq hai; kyúnki wuh dhan detá hai."

Phir usí ashtaka ke chaubíswen súkte men yún hai:

अभि त्वा देव सवितरीशानं वार्य्याणाम्। सदावन्भागमीमहे। इत्यादि॥

"Ai Súraj, hamesha ke rakhwál, ham tujh se rakhshá mángte hain, jo dhan ká málik hai," wag.

Phir usí ashtaka ká paintíswán súkta bilkull Súraj kí pújá men hai. Ríshí Hiranyastúpa pahle Ág, aur Mitra, aur Varuna, aur Rát kí rakhshá mángke Súraj kí panáh ke liye bahut duá mángtá hai:

हुवे देवं सवितारमूतये।
आ कृष्णेन रजसा वर्त्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च।
हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन्॥
याति देवः प्रवता यात्युद्वता याति शुभ्राभ्यां यजतो हरिभ्याम्। आ देवो याति सविता परावतोऽपविश्वा दुरिता बाधमानः॥ इत्यादि।

"Main Súraj deo ko, apní rakhshá ke liye pukártá húń."

"Ákás márag men, sone kí rath se ghúmtá, dewon aur ádmíon ko, apní apní jagah par muqarrar kartá, aur lokon ko dekhtá, wuh chalá játá hai."

"Wahí deo Súraj, jo taríf ke láiq hai, do sufed gho-

roṇ se, úpar aur níche chaltá: yahán dúr se ákar sab pápoṇ ko miṭátá hai," wag.

Phir, usí ashṭaka ká pacháswáṇ súkta Rishí Praskaṇwa se Súrya, yá Súraj, kí ṭaríf meṇ bilkull likhá húá hai. Us se sirf tín richa, yá ek ṭricha, maiṇ detá, jin ke bishai meṇ yih kathá hai, ki Praskaṇwa un ke kahne ke sabab koṛh se pák ho gayá; aur is mantra ke phúnkne se Saunaka kahtá, ki páp, aur rog, aur bikh dúr ho játá, aur is lok meṇ sukh aur parlok meṇ mukt hogá. Wuh ajíb dawái yá iláj yih hai:

उद्यन्नद्य मित्रमह आरोहन्नुत्तरां दिवम्।
हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय॥
शुकेषु मे हरिमाणं रोपणाकासु दध्मसि।
अथो हारिद्रवेषु मे हरिमाणं नि दध्मसि॥
उदगादयमादित्यो विश्वेन सहसा सह।
द्विषन्तं मह्यं रंधयन्मो अहं द्विषते रधम्॥

"Ai Súraj, mihrbán roshní denewále, jo áj tulú hokar ásmán meṇ chaṛhtá, mere dil ke rog aur badan kí hariyálí dúr kar."

"Mere badan kí hariyálí totáoṇ aur maináoṇ meṇ aur haritál peṛ meṇ rakh."

"Yihí Áditya, (yane Súraj), apní sárí qudrat se mere dushman ko halák kartá tulú húá hai; kyúṇki maiṇ apne dushman ká muqábala nahíṇ kar saktá."

Jo koí is iláj, yane mantra, kí ázmáish, apne rog ke liye, karne cháhtá, to na Sanskrit múl, balki is tarjuma kí báṭoṇ ká jap kare. Phir, pahle ashṭaka ká ek

sau pandrahwáṇ súkta bilkull Súrya, yá Súraj, kí taríf meṇ hai. Kautsa Rishí pahlí richa meṇ yúṇ kahtá :

चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ।
आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ॥

"Kiranoṇ kí barí jamáat udai húí, Mitra, Varuṇa, aur Agní kí áṇkh, yaṇe Súraj, jagat ká átmá, jis ne apní roshní se ásmán, aur zamín, aur ákás ko bhar diyá." Sáyaṇácharya, apní ṭíká meṇ, kahtá, ki Súraj jagat ká átmá is sabab se kahlátá hai :

स हि सर्वस्य स्थावरजंगमात्मकस्य कार्यवर्गस्य कारणम् ।

yaṇe, "ki wuh sab ká, kyá chaltá, kyá nahíṇ chaltá, káran yá paidákarnewálá hai". Phir Súraj kí pújá gáyatrí meṇ hai, jo sabhoṇ ko maḷúm hai :

ओं भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो
योनः प्रचोदयात् ॥

Yaṇe, "Om ! Bhúm ! Ákás ! Swarg ! Ham us tejmán Savitrí, yá Súraj, ki iláhí roshní par dhyán karte haiṇ ; wuh hamáre dil kí rahnumáí kare." Yih ajíb Gáyatrí, jis ke bahut bakne se sampúrṇ mukt miltí hai, so Rig Vedá ke tísre ashṭaka kí chauthí adhyáye meṇ miltí hai. *Om praṇawa*, yaṇe, barí taríf kahlátí hai. *Ayam* se *avam* hai, *avam* se *om ;* yúṇ *om*, yaṇe, *ayam* kí maṇí *wahí* hai. *Bhur-bhuwah-swah*, ye báteṇ *vyáhriti* kahlátí haiṇ, yaṇe jin meṇ sab kuchh mundaraj hai. Is mantra ke japne se, Manu aur Skanda Purán aur Súrya Náráyaṇa Upanishad ke muwáfiq, sab se ḳharáb gunáh fauran miṭ játe, is dunyá meṇ niháyat barí bara-

kateṉ miltí haiṉ, aur abadí naját hásil hotí hai ; *gáyantam tráyate* (wuh apne gánewále kí rakshá kartí), is sabab se us ká nám gáyatrí hai. Jo súraj ke sámhne baiṭhke gáyatrí ká jap kartá, so ḳhauf aur bímárí se chhúṭ játá, aur har tarah ká fáida, is dunyá meṉ aur ąqibat meṉ, pátá hai. Agar is ká fáida aisá baṛá hotá, to kyúṉ súdroṉ aur malichhoṉ ko us ká japná rawá nahíṉ, táki we bhí sab ekáek bráhman ho jáweṉ, aur mukt páweṉ ? Jo banánewále ko, jo hai kahíṉ maujúd hai, chhoṛkar, banáí húí chíz ko púitá, yąne, súraj ko, jo ham se chár karoṛ sattar lákh kos dúr hai, sohí mubárak ! Phir, Veda meṉ súraj ke do beṭoṉ, yąne, Aswínoṉ se, bahut duą kí játí hai. Jab súraj ne ghoṛe, yá aswa, ká rúp dhará, tab ye do beṭe, jo hamesha jawán aur ḳhúbsúrat aur dewtáoṉ ke hákim bhí haiṉ, us se paidá húe. Úpar kí áyatoṉ aur un kí tafsír par libáz karne se sábit hogá, ki súraj kí púją kaisí ąjíb gaflat o nádání aur baṛá gunáh hai.

Ḳhudá ne yih dekhkar ki insán ká dil ajrám i samáwí kí parastish kí taraf aisá máil hotá hai, aur ki haqíqat meṉ qadím Misrí, aur Arámí, aur Írání, aur Hindú log is qism ke butparast the, apne bande Músá kí maṛifat se apní ḳháss ummat ko farmáyá : " Pas tum áp se bahut ḳhabardár raho, ... na ho ki tum ásmán kí taraf áṉkheṉ úpar karo, aur Áftáb, aur Mahtáb ko, aur ásmán ke beshumár sitároṉ ko dekhke maftún ho jáo, aur unheṉ sijda karo, aur un kí bandagí karne lago, jinheṉ Yahowáh tumháre Ḳhudá ne sárí qaumoṉ ke liye, jo ásmán ke níche haiṉ, paidá kiyá hai," Istisná, 4 : 15, 19.

Qadím Ạrabí bhí, Íránioṇ ke muwáfiq, ajrám i samáwí kí parastish karte the, chunánchi Muhammad, jis ne Tauret ko kuchh suná aur parhá thá, Qurán meṇ bár bár apne hamwatanoṇ ko, is kitáb i paidáish se nasíhat aur tạlím detá rahá, jaisá ki Súra i Faslat, (yá Aqwát), 37 ; Súra i Ịráf, 55 ; Súra i Yúnas, 5 meṇ likhá hai :

لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ
إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ * * * إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ
السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ
وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ * * * هُوَ الَّذِي جَعَلَ
الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ
السِّنِينَ وَالْحِسَابَ

" Sijda na karo súraj ko, aur na chánd ko ; aur sijda karo Alláh ko, jis ne un ko banáe, agar tum usí ko púite ho ..... Tumhárá Rabb Alláh hai, jis ne banáe súraj aur chánd, aur táre kám lage us ke hukm par ; sun lo, usí ká kám hai, banáná, aur hukm farmáná, barí barakat Alláh kí jo sáhib sáre jahán ká ..... Wahí hai, jin ne banáyá súraj ko, aur chánd ko ujálá, aur ṭhaharáiṇ us ko manzileṇ, to pahcháno ginti barasoṇ kí."

Nizámí.

فرازندهٔ کوکب تابذک برآرندهٔ رستنیها زخاک

Jámí.

فلک را انجمن افروز زانجم زمین را زیب انجم ده بمردم

20. Zamín farhat-bakhsh makán bakhúbí árásta ho gaí, par ab tak us ke koí báshinde na the. Par aur do din ke arse men wuh bilkull ábád ho gaí. Pánchwen din pání aur hawá ke rahnewále ban gae, 20—23. Khudá ke hukm se tamám pání jándár jhundon se goyá rawán húe. *Aur Khudá ne kahá,* iráda kiyá, *ki pání rengnewále jándár se bhar jáen,* yane, pání rengnewálon kí afzúní se goyá áp hí rengen, bare aur chaure daryá men beshumár chhote bare jánwar rawán howen, aur barhte rahen; *aur parande,* urnewále, *uren zamín ke úpar, ásmán kí fazá,* yá phailáo, *ke rú par,* yane, jis tarah ki parande urne men insán ko nazar áte hain, goyá ákás ke rú par urte hain. Khudá ne farmáyá, ki machhlí aur chiriye wujúd men áwen; ki pání ke báshinde afzúní se howen aur chalen, aur hawá ke parande uren; aur Qádir i Mutlaq ká hukm fauran púrá húá.

21. *Aur Khudá ne azím daryáí jándáron ko,* aise bare aur zoráwar, ki un ke márne se mazbút jaház ek lahze men túṭ játe, *aur har* qism ke *rengnewále jándár ko, jin se pání bhar gae,* aur goyá rengne lage, *un kí jins ke muwáfiq, aur har qism ke parande ko us kí jins ke muwáfiq paidá kiyá. Aur Khudá ne dekhá, ki achchhá hai,* ki us kí marzí púrí húí, aur us ke iráde ke muwáfiq hawá aur pání jándaron se bharpúr ho gae.

22. *Aur Ḳhudá ne unhen,* machhlíon aur parandon ko, *barakat dí,* baṛhne kí táqat baḳhshí, yih *kahke, ki Phalo aur baṛho, aur pánion ko samundaron men bhar do ; aur parande zamín par baṛh jáwen.* Is barakat ke báis se hawá aur pání beshumár chhoṭe baṛe jándáron se ab tak bhare rahte hain. Machhlián ajíb kasrat se phailtí aur baṛhtín hain. Bazí qismon kí ek mádín ke peṭ men sáṛhe tín lákh anḍe gine gae ; bazíon men pánch, chha lákh ; bazíon ke peṭ men pandrah lákh anḍe mile hain ; aur ek qism kí machhlí hai, jis ká nám Angrezí men *cod* hai, jis kí ek mádín ke peṭ men nauwe lákh anḍe gine gae hain. Roz ba roz daryá se aur har nadí se bhí beshumár chhoṭí baṛí machhlián pakṛí játín hain, tau bhí pání har waqt un se bhará rahtá hai. Ḥlimon ne yih bhí daryáft kiyá hai, ki pání ke ek búnd men kai hazár chhoṭe jándár hain. Phir, parandon ko bhí Iláhí barakat, yane baṛhne kí táqat, baḳhshí gaí. Bazí qism kí chiṛiyon ke jhunḍ aise baṛe hain, ki un ká shumár nahín ho saktá. Amerika men ek qism ke kabútar aise bakasrat hain, ki ek Sáhib ne un ke ek jhunḍ ko dekhá, jis kí qatár kí chauṛái ádh kos kí thí, aur lambái aisí baṛí, ki agarchi har kabútar ek pal men pánch kos uṛtá thá, tau bhí tamám jhunḍ chár ghanṭe tak sídhá áge guzartá chalá gayá. Sáhib ne is ke mutábiq hisáb kiyá, ki us ek jhunḍ men do sau karoṛ do lákh aur pachás hazár kabútar the. Dúsrí qism ke parandon ke jhunḍon men pandrah karoṛ chiṛiyen giní gaí hain. Bahut aur qism kí, har mulk men hain, jin ká shumár sirf padamon men ho saktá hai. Ḳhudá kí hikmat kaisí gunágún, aur kaisí qudrat us kí us barakat men, yane

" Phalo, aur barho, aur samundar ke pánioṇ ko bharo, aur parande zamín par barh jáweṇ !"

23. *Aur shám* aur rát *húí, aur* baḍ us ke *subh* aur din *húá, pánchweṇ din.*

24. Hawá aur pání, bayán i mazkúr i bálá ke mutábiq, rahnewáloṇ se bhar gae the, par ab tak ḳhushkí ke koí báshinde nahíṇ the. Chhaṭhe din ye sab ban gae, 24—31 ; aur zamín se paidá húe. Ádam se, aur zamín se, unheṇ paidá karná, Qádir i Mutlaq ke nazdík donoṇ yaksáṇ haiṇ, kyúṇki zamín meṇ kuchh ján nahíṇ, ki wuh jándároṇ ko súrat aur zindagí aur táqat baḳhshe. *Aur Ḳhudá ne kahá, ki Zamín nafs i zinda,* jítí ján, har tarah ke jándár, *apní apní jins ke muwáfiq,* apne meṇ se *áne dewe :* yaṇe, *mawáshí,* aur har qism ke chárpáye chhoṭe baṛe jánwar, ghás khánewále, jugálí karnewále, aur jo gharele bhí ho sakte ; *aur rengnewále,* na sirf kíṛe makoṛe, balki har tarah ke sámp jin ke pair nahíṇ, aur unheṇ bhí jin ke pair haiṇ, maslan girgiṭ, yá chhipkalí, aur aisí aisí qism ke, jo zamín par rengte maḷúm hote haiṇ ; *aur zamín ke,* yaṇe janglí, *jánwar,* jin kí ján baṛí tez, jo chálák, aur mazbút, aur zoráwar haiṇ, jin meṇ darindoṇ ká bhí tasauwar hai,—Ḳhudá ne kahá, ki Ye sab, mawáshí, rengnewále, aur janglí jánwar, zamín se paidá howeṇ. *Aur aisá húá.*

25. *Aur* yúṇ, bawisátat apní hí qudrat aur hukm ke, aur zamín se, *Ḳhudá ne zamín ke jánwar,* janglí, tezrau, zoráwar, darinde hone ke qábil, *us kí jins ke muwáfiq ; aur mawáshí,* charinde chárpáye, jaise ghoṛe, háthí, úṇṭ, aur jugálí karnewále bhí, jaise ḳhargosh, bheṛ bakrí, gáe bail,—in sab qism kí mawáshí, *us kí*

jins ke muwáfiq ; aur miṭṭí ke rengnewále, kíṛe makoṛe, sámp, aur chhipkalí, wag. *ko, us kí jins ke muwáfiq*—in tín qismoṇ, yane janglí jánwar, mawáshí, aur rengnewále ko Ḳhudá ne zamín se banáyá. *Aur Ḳhudá ne dekhá ki achchhá hai,* ki us ke iráda ke mutábiq sab durust húá. So is chhaṭhe din meṇ zamín ke sáre jánwar, yane, mawáshí, janglí, aur rengnewále, ba qudrat i Iláhí, zamín se paidá húe. Pahlí qism gharelá, yane aise jo pálú hone ke qábil the, kyúṇki tab tak koí ghar na thá; dúsrí qism meṇ aisí sírat, súrat, panje, dánt, wagaire, ki darinde hone ke qábil the, kyúṇki ḳhiláf i qiyás hai ki insán kí bargashtagí se peshtar koí jánwar haqíqat meṇ darinde aur ḳhúnrez hoṇ. Zamín ke har qism ke rengnewále, jo miṭṭí par rengte, chhaṭhe din paidá húe. Pánchweṇ din pání ke sáre rengnewále paidá húe, jin meṇ baze marqúm haiṇ, maslan jo zamín aur pání, donoṇ meṇ, jaise kai qism ke sámp, menḍak, joṇk, wagaire rahte haiṇ. Sab chhoṭe kíṛe makoṛe urnewále bhí us pánchweṇ din paidá húe. Un ke siwá sab ke sab aur, jo ḳhushkí par rengte, is chhaṭhe din, ba hukm i Iláhí, zamín se wujúd meṇ áe. Baze baṛe jánwar, maslan ghariyál, aur daryáí ghoṛe, pání meṇ aur zamín par bhí rahte haiṇ, jin kí paidáish pánchweṇ din húí, yane jab Ḳhudá ne un "baṛe daryáí jándaroṇ" ko (á. 21) paidá kiyá.

Manú apne Sanghitá meṇ kahtá, ki Ḳhudá ne merí, (yane Manú) ke wasíle se sab kuchh paidá kiyá. Us Sanghitá ke muwáfiq Ḳhudá ne pahle Manú ko paidá kiyá; tab Manú se paidáish ke das putr paidá húe, jin

se tamám ạ̀lam ban gayá. Jánwaroṇ kí paidáish ká bayán, jo un das putroṇ ke háth se bane, yúṇ hai:

यक्षरक्षः पिशाचांश्च गन्धर्वाप्सरसोऽसुरान् ।
नागा न्सर्पा न्सुपर्णांश्च पितॄणां च पृथग्गणान् ॥
विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषिच ।
उल्कानिर्घातकेतूंश्च ज्योतींष्युच्चावचानिच ॥
किन्नरान्वानरान्मत्स्यान् विविधांश्च विहङ्गमान् ।
पशून्मृगान् मनुष्यांश्च व्यालांश्चोभयतोदतः ॥
कृमिकीटपतङ्गांश्च यूकामक्षिकमत्कुणम् ।
सर्वं च दंशमशकं स्थावरं च पृथग्विधम् ॥

Yạne, "Jakh, rákshas, pisách, gandharb, apsare, asúr; nág, sarp, suparṇ (garuṛ), aur Pitaroṇ kí prithak gaṇ; bijlí, bajr, megh, Indra kí dhanuk, ulká (lúkh), nirghát, ket, aur únche níche jot, (chhoṭe baṛe táre); kinnar, bánar, machh, bibid bihangam (bhánt bhánt kí pakshí), pasú, mrig, manush, ubhayatodat byál (aherí pasú jin ke úpar níche bhí dánt haiṇ); kirm, kíṭ, patang, yúká (júṇ), makshiká (makkhí), matkuṛ (pissú), sarb ḍaṇs (sab ḍáṇs), aur masá (machchhar), aur náná bhánt ke stháwar, (yá achal.)" Manú kahtá, ki mere hukm se un pitaroṇ ne in sabhoṇ ko banáyá. Phir, Vishnú Puráṇa ke pahle aṇs kí pánchwíṇ adhyáe meṇ yúṇ likhá hai:

ततः स्वच्छन्दतो ऽन्यानि वयांसि वयसोऽसृजत् ।
अवयोवक्षसश्चक्रे मुखतोजाः स सृष्टवान् ॥
सृष्टवानुदराङ्गांश्च पार्श्वाभ्यां च प्रजापतिः ।

पद्भ्या मश्वान्स मातंगान् सरभान्गवयान्मृगान् ॥
उष्ट्रानश्वतरांश्चैव न्यंकूनन्यांश्च जातयः ।
ओषध्यः फूलमूलिन्यो रोमभ्य स्तस्य जज्ञिरे ॥

Yaṇe, "Tab (Brahmá ne) apní swádhínatá se chiṛiyoṇ ko apne vayas (sarír kí avastha bisekh) se utpann kiyá; bheṛoṇ ko apní chhátí se; bakríoṇ ko mukh se us ne banáyá; peṭ aur pánjar se gáeoṇ ko; pairoṇ se ghoṛoṇ ko, háthíoṇ, sarabhoṇ, gavayoṇ, mirgoṇ, úṇṭoṇ, ḳhachcharoṇ, kále mrigoṇ, aur anek bhánt ke játoṇ ko banáyá: phalmúl-wále aukhadh us ke sarír ke rom se ug gae." Manú kahtá, ki maiṇ ne apne hukm se, aur un das pitaroṇ ke háth se yih sab sansár paidá kiyá. Lekin Parásara Vishnu Puráṇa meṇ kahtá, ki usí kalpa aur usí samai meṇ Brahmá ne apní hí swádhínatá. aur apne badan se sab kuchh paidá kiyá. In donoṇ kí bátoṇ meṇ iḳhtiláf hai, so kis ko mánná cháhiye?

26. Ab sirf ek maḳhlúq báqí rahá, táki kár i áfrínish saranjám páwe. Hanoz wuh ḳháss aur buzurg báshinda, jis ke liye yih ḳhush-intizám makán árásta kiyá gayá, maujúd na húá thá. Biljwaz us farmán ke, ki "Insán howe," mutábiq us hukm ke, ki "Núr howe," Ḳháliq ul ạ́lamín goyá ek sanjída muqaddame meṇ saláh kartá hai. Taslís ke tín aqnúm, Báp, Beṭá, aur Rúh i Quds insán kí paidáish meṇ maslahat karte, aur muttafiq hote haiṇ. *Aur Ḳhudá ne kahá, ki Ham,* ek Ḳhudá aur tín aqnúm, *Ádam ko apní súrat meṇ misl apní mushábahat kí,* ruhání ḳhássíyat meṇ apní mánind, árif, rást, aur quddús, *banáweṇ: aur we,* baní Ádam, hamárí mánind, aur goyá hamáre qáim-maqám hokar,

samundar kí machhlí par, aur ásmán ke parinde par, aur mawáshí par, aur sárí zamín par, aur sab rengnewálon par, jo zamín par rengte hain, hukúmat karen, Ádam kí aulád is tamám asfal dunyá kí hákim howe. Ḳhudá to Rúh hai, so us kí súrat, yá us se muwáfiqat, na insán ke badan kí shakl, na sirf us kí aql aur hukúmat men, balki us kí kámil rúhání ḳhássiyat, yane irfán, sadáqat, aur pákízagí men záhir thí. Injíl se yih baḳhúbí sábit hai. Púlús Hawárí nauzádagí ká bayán yún kartá: "Tum (Masíhíon) ne purání insániyat ko us ke filon samet utár phenká; aur nayí insániyat ko, jo irfán men apne paidákarnewále kí súrat ke muwáfiq nayí ban rahí hai, pahiná," Kalas. 3: 9. 10. Phir, wuh Masíhíon ko yih nasíhat detá: "Tum agle chalan kí bábat us purání insániyat ko, jo ḳháin shahwaton ke sabab se fásid hai, utáro; aur apne jí ján men naye bano; aur tum nayí insániyat ko, jo Ḳhudá ke muwáfiq rástí men, aur taqaddus i haqq men maḳhlúq húí, pahino," Aphs. 4: 22—24. Jab ádmí sar i nau paidá hotá, aur haqíqí Masíhí ban játá, tab apne Ḳháliq kí súrat aur muwáfaqat, yane "irfán" aur "rástí" aur "taqaddus i haqq" ko phir hásil kartá hai. Pahlá Ádam, jis waqt wuh apne Ḳháliq ke háth se banáyá gayá, bilkull kámil thá; áqil aur árif, nekí, rástí, aur pákízagí ká áshiq. Ye sab sifaten mahabbat men mundaraj hain, so Ḳhudá kí súrat insán men is ek lafz, *mahabbat,* hí men mamlú hai; yane, ki Ḳhudá kí mahabbat se, jo hamárí taraf hai, aise khínche jáwen, ki ba tamám dil us se mahabbat rakhen. Ḳhudá mahabbat hai, aur jis dil men ziyáda mahabbat rahtí, us men Ḳhudá kí súrat aur mushábahat bhí ziyáda sáf

taur se maḷúm hotí hai. Jab Ádam bargashta húá, us kí aslí iláhí súrat aksar miṭ gaí; tau bhí dil par kaí nishán báqí rahe, ḳhusúsan tamíz meṉ nek o bad kí pahchán hai; aur nekí ká ajr sukh, badí ká ajr dukh, dil meṉ hai. Baní Ádam bhí us aslí kámil iláhí súrat ke qábil haiṉ, aur un meṉ se har ek par farz hai, ki us ke husúl ke liye nit koshish kartá rahe. Jis meṉ mahabbat hai, wuh Ḳhudá se mutawallad húá hai, aur Ḳhudá ko pahchántá; aur us men Ḳhudá kí súrat aur mushábahat rahtí hai, kyúṉki Ḳhudá mahabbat hai.

27. *Aur Ḳhudá ne* tín aqnúm kí maslahat i mazkúr, aur apne iráde, ke mutábiq, *Ádam ko apní súrat par*, yaṉe sadáqat, dánish, aur pákízagí meṉ, zamín kí miṭṭí se, na apne mukh, na báhu, na jángh, na pair se, *paidá kiyá, basúrat i Ḳhudá us ko paidá kiyá; nar aur nárí*, ek joṛá, na chár balki ek zát, *un ko paidá kiyá*, aur biyáh ká qánún bhí ṭhahráyá. Ạurat kí paidáish is chhaṭhe roz húí, par us ká púrá bayán dúsre báb meṉ miltá hai. Pahle insán ke liye Ḳháliq ne apní dánáí se sirf ek máda paidá kí, is se sábit hai, ki mard ko ek zauja se ziyáda lená Ḳhudá ke pák o aslí áín ke barḳhiláf hai.

28. *Aur Ḳhudá ne un ko*, Ádam aur us ki zauja aur un kí nasl ko, *barakat dí*, baṛhne kí táqat baḳhshí, *aur Ḳhudá ne unheṉ kahá, ki Phalo aur baṛho*, biyáh ke taur aur pákízagí ke sáth, *aur zamín ko maṃúr*, apní aulád se bharpúr, *karo, aur use mahkúm karo*, zamín kí jándár aur beján maṃúrí ko bas meṉ láo, tamám zamín par mere qáim-maqám aur hákim bano: *aur samundar kí machhlí par, aur ásmán ke parinde par, aur har*

ek jánwar par, jo zamín par rengtá chaltá *hai, sardárí karo ;* samundar aur hawá aur rú i zamín ke sáre báshindoṉ par hukúmat karo. Har tarah se Ḳhudá ne Ádam ko iẓzat aur buzurgí baḳhshí ; pahle, ki us ne use apní súrat par paidá kiyá ; phir, ki us ne use is tamám asfal jahán par hákim ṭhaharáyá. Chunánchi Dáúd Zabúr 8: 6—8 meṉ kahtá: "Tú ne us ko apne háth ke kámoṉ par hukúmat baḳhshí; tú ne sab kuchh us ke qadam ke níche kiyá : sárí bheṛ bakrí, aur gáe bail, aur janglí chaupáe, aur ásmán ke parinde, aur daryá kí machhlián, aur har ek chíz, jo daryá kí ráhoṉ meṉ guzartí hai." Ádam ulúhíyat kí banisbat thoṛá kam ṭhaharáyá gayá, aur wuh ạlá martaba us ne apne Ḳháliq kí mihrbání se páyá. Tau bhí wuh firishtoṉ se baṛá nahíṉ thá, kyúṉki us ká makán ạlam i asfal par, aur un ká ạlam i bálá par, muqarrar húá. Muhammad ne bayán i mazkúr ko, jo Tauret meṉ miltá, kuchh taqlíb karke us meṉ apne hí ḳhush-fahmí se kaí teṛhí tirchhí báteṉ baṛháíṉ. Ḳháliq ne Ádam ko buzurgí to baḳhshí, aur is ạlam i asfal par use hákim bhí ṭhahráyá, magar azal se abad tak Alláh Taạlá hí ká hukm firishtoṉ aur ádmioṉ ke liye hamesha qáim rahtá hai : "Tú Yahowáh, apne Ḳhudá ká sijda, aur faqat usí kí bandagí kar," Istis. 6 : 13; 10 : 20; Matí, 3 : 10. Par Qurán ke chha jude jude maqámoṉ meṉ likhá hai, ki Ḳhudá ne firishtoṉ ko farmáyá, ki Ádam kí parastish yá púját kareṉ. Súrá i Baqr 32

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْٓا اِلَّآ اِبْلِيْسَ اَبٰى

Súra i Hajr 30—35. وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكٰفِرِيْنَ *

فقعوا له ساجدين فسجد الملئكة كلهم اجمعون الا ابليس
ابي ان يكون مع الساجدين قال يا ابليس مالك الا
تكون مع الساجدين قال لم اكن لاسجد لبشر خلقته من
صلصال من حما مسنون قال فاخرج منها فانك رجيم وان
عليك اللعنة الي يوم الدين *

Súra i Baní Isráil 63.

واذ قلنا للملئكة اسجدوا لادم فسجدوا الا ابليس قال
ءاسجد لمن خلقت طينا *

Yạne, "Aur jab ham ne kahá firishtoṉ ko, Sijda karo Ádam ko, to sijda kar paṛe, magar Iblís ne qabúl na rakhá, aur takabbur kiyá, aur wuh thá káfiroṉ meṉ ká,..... To gir paṛiyo us ke sijde meṉ. Tab sijda kiyá un firishtoṉ ne sáre ikaṭṭhe; magar Iblís ne na máná ki sáth ho sijdakarnewáloṉ ke. Farmáyá, Ai Iblís, kyá húá tujh ko ki na sáth húá sijda karnewáloṉ ke. Bolá: Main wuh nahíṉ, ki sijda karúṉ ek bashar ko, ki tú ne banáyá khankhanáte súkhe húe sáne gáre se. Farmáyá: Tú nikal yahấṉ se, tujh par phenk már hai; aur tujh par phiṭkár hai insáf ke din tak..... Aur jab ham ne kahá, firishtoṉ ko, Sijda karo Ádam ko, to sijda kar paṛe magar Iblís; bolá,

Kyá maiṇ sijda karúṇ ek shaḳhs ko, jo tú ne banáyá miṭṭí ká?" Súra i Iráf 10, Súra i Kahaf 48, aur Súra i Swád 73, 74 meṇ bhí likhá hai, ki Iblís maḳhlúq kí parastish, yạne butparastí, ke inkár karne se apne Ḳháliq ke huzúr meṇ káfir ṭhahrá; par kaun ziyáda káfir hai, Iblís, yá wuh jis ne apne Ḳháliq kí bábat aisí kufr kí báteṇ likhíṇ? Wuh jo apne Ḳháliq par aisá aib aur gunáh lagátá, yạne ki wuh butparastí ká Bání hai, beshakk niháyat baṛá gunahgár hai. Súra i Mahammad 21.

فاعلم انه لا اله الا الله واستغفر لذنبك *

"Tú to ján rakh, ki kisí kí bandagí nahíṇ siwá Alláh ke; aur muáfí máng apne gunáh ke wáste," kyúṇki tere kufr aur butparastí ká gunáh, Ai Mahammad, bahut baṛá hai.

Insán kí paidáish ke bayán i mazkúr se sáf sábit hai, ki ibtidá meṇ Ḳhudá ne sirf ek hí ját, yá zát, banáí, yạne nar aur us kí máda, Ádam aur us kí zauja. So tamám jahán ke ádmí Ádamzád haiṇ. Har mulk ke báshinde us aslí zát se the, par muddat ke baḍ baẓoṇ ne un meṇ se, apní buzurgí aur imtiyáz ke liye, mutafarriq zát ṭhahráíṇ. Rig Veda ke pahle ashṭaka meṇ, jo bahut qadím rishíoṇ ke háth se likhá gayá hai, chár judí judí ját ká kuchh zikr nahíṇ miltá. Us meṇ to पञ्चजनाः yạne, pánch ádmíoṇ, yá purushoṇ, ká zikr miltá, lekin us meṇ Manú ke chár játoṇ ke pakke bandobast ká bayán, yá us se kuchh ishára, kahíṇ maujúd nahíṇ hai. Rig Veda sab Vedoṇ se pahle likhá

gayá, aur sábit nahíṇ hotá, ki us ke likhne ke waqt ádmíoṇ kí chár ját maujúd thíṇ. Bad Rig Veda ke Yajur, Sáma, aur Atharva Veda likhe gae. Yih to malúm hai ki baze log apní aql ko yahán tak past kar dete, ki kahte ki Veda azal se the, yane we banáe gae us zabán se peshtar jis meṇ un kí tasníf húí; aur likhe gae un rishíoṇ se pahle, jin ke háthoṇ ne likhá; ki we súktá jo Madhuchhandas, Jetrí, Medhatithí, wag. se tasníf kie gae, un rishíoṇ kí paidáish se peshtar maujúd the. Yih sab aisá khiláf i fahm hai, ki aqlmandoṇ ke nazdík us ká radd karná kuchh zarúr nahíṇ hai. Agar utpatti, yá paidáish, meṇ Vedá záhir ho gae, to kis ko, aur kab, aur kahán, aur kis tarah, aur kis zabán meṇ die gae? Zamín par paidáish ke chhathe din sirf ek mard thá, aur us kí zabán, qaríb i qiyás, Ibrí thí. Kuchh bayán nahíṇ miltá, ki Veda us ko die gae, tau bhí agar bakhshe játe, to kis zabán meṇ, aur kis tarah malúm ho saktá, ki un ká múl tamám aur sahíh mahfúz rahá? Sáma Veda meṇ, jo Rig Veda ke kuchh muddat ke bad likhá gayá, Bráhmanoṇ ká zikr yúṇ miltá: माकों ब्रह्म द्विषवन: yane, "Bráhmanoṇ ke kiná rakhnewáloṇ se adab mat rakho." Phir: अव ब्रह्मद्विषा जहि। yane, "Bráhmanoṇ ke kína rakhnewáloṇ ko már dálo." Brahmá ne bahut der kí nínd se jágkar barí khushí se daryáft kiyá, ki अहमस्मि *maiṇ húṇ;* is ajíb o khush khiyál se us ke dil meṇ ahankára paidá húá, tab us ne paidáish ká qasd kiyá. Veda ke muwáfiq us ne pahle sirf Bráhmanoṇ ko paidá kiyá. Yúṇ Brihad Araṇyaka Upanishad meṇ likhá hai: ब्रह्म वा इद मग्र आसीदेक मेव yane "Bráh-

maṇ akele pahle the." Jis kí ṭíká Sankaráchárjya ne yún kiyá: वै इदं क्षत्रादिजातं ब्रह्मैवाभिन्नमासीदेकमेव ॥ "Kshatriya aur aur ját Bráhmaṇ se alag nahín the; játoṇ ká kuchh farq nahín thá; sirf Bráhmaṇ the." Lekin is hálat se Brahmá aur us ke beṭe Bráhmaṇ ḳhush nahín rahe; kyúṇki jab sab ácháraj the, un ke liye chele kahán se mileṇ? Chunánchi Brihad Araṇyaka Upanishad meṇ likhá hai: तदेकं सन्न व्यभवत् ॥ "Sab ke ek hone se na nibhá." Jis kí ṭíká Sankaráchárjya ne yún kí:

क्षत्रादि परिपालयित्रादि शून्यं सन्नव्यभवत् न विभुतवत् कर्म्मणा नाल मासीदित्यर्थः ॥

"Biná Kshatriya jo rakshá kareṇ karm na nibhá." Is liye us ne: तच्छ्रेयो रूप मत्यसृजत् क्षत्रम् ॥ "Kalyán rúp Kshatriyoṇ ko banayá;" aur us ne swarg ko bhí un se bhar diyá:

यान्येतानि देवत्रा क्षत्राणीन्द्रो वरुणः सोमो रुद्रः पर्ज्जन्यो यमो मृत्यु रीशान इति ॥

"Indra, Varuṇa, Soma, Rudra, Parjanya, Yama, Mrityu aur Ishána dewoṇ meṇ Kshatriye the;" Jin kí hukúmat ká bayán Sankaráchárjya yúṇ kartá:

इन्द्रो देवानां राजा। वरुणो यादसाम्। सोमो ब्राह्मणानाम् रुद्रः पशूनाम्। पर्ज्जन्यो विद्युदादीनाम्। यमः पित्रृणाम्। मृत्यू रोगादीनाम् ईशानो भासाम् ॥

"Indra dewoṇ ká rájá thá, Varuṇa jal ke jantuoṇ ká, Soma Bráhmaṇoṇ ká, Rudra pasúoṇ ká, Parjanya bijlíoṇ aur bajroṇ ká, Yama Pitaroṇ ká, Mrityu rogoṇ ká, Ishána tejoṇ ká rájá thá." Taubhí sirf Kshatriyoṇ se Brahmá santushṭ na bhayá. Dúsrí ját khetí ke liye zarúr thí. Chunánchi Brihad Upanishad ke muwáfiq : स नैव व्यभवत् स विशमसृजत् ॥ "Jab kám na nibhá, tab Vaisya ko banáyá." Jis kí ṭíká Sankaráchárjya yúṇ kartá : स विश मसृजत् धन वित्तोपार्जनाय ॥ "Us ne Vaisya ko dhan daulat baṭorne ke liye banáyá." Tad bhí wuh santushṭ na rahá, kyúṇki ab tak bhritya aur dás na the. Is liye, Brihad Upanishad ke muwáfiq : स नैव व्यभवत् स शौद्रं वर्णमसृजत् ॥ "Us ne Súdroṇ ko banáyá." Baḍ us ke jab baraṇoṇ meṇ byabhichár húá tab Chaṇḍála aur Paulkasa paidá húe. Yúṇ Brihad Upanishad meṇ likhá hai: चण्डालो ऽचण्डाल : पौल्कसो ऽपौल्कस : ॥ jis kí ṭíká Sankaráchárjya yúṇ kartá :

चण्डालो नाम शूद्रेण ब्राह्मण्यामुत्पन्नः
पौल्कसः शूद्रेणैव क्षत्रियायामुत्पन्नः ॥

"Chaṇḍála Bráhmaṇí meṇ Súdra se paidá húá, aur Paulkasa Kshatriya strí meṇ Súdra se paidá húá." Yúṇ Veda se maḷúm hai ki chár ját ibtidá meṇ na thíṇ, balki rafta rafta ban gaíṇ. Is sab ke barḳhiláf Manú kahtá ki Brahmá ne chár ját ibtidá meṇ ek hí waqt meṇ paidá kiyá :

लोकानान्तु विवृद्ध्यर्थं मुखबाहूरुपादतः ।
ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्यं शूद्रंच निरवर्तयत् ॥

अध्यापन मध्ययनं यजनं याजनन्तथा।
दानम्प्रतिग्रहंचैव ब्राह्मणानामकल्पयत्॥
प्रजानां रक्षणन्दानमिज्याध्ययनमेव च।
विषयेष्वप्रसक्तिश्च क्षत्रियस्य समासतः॥
पशूनां रक्षणन्दानमिज्याध्ययनमेव च।
वणिक्पथं कुसीदंच वैश्यस्य कृषिमेव च॥
एकमेव तु शूद्रस्य प्रभुः कर्म्म समादिशत्।
एतेषामेव वर्णानां शुश्रूषामनसूयया॥

"Logoṇ ko baṛháne ke liye us ne apne mukh, báṇh, jángh, aur pair se Bráhmaṇ, Kshatriya, Vaisya, aur Súdra ko nikálá. Paṛháná, paṛhná, jag karná, jag karáná, dán dená, dán lená, Bráhmaṇoṇ ke liye us ne ṭhahráyá. Prajáoṇ kí rakshá, dán dená, jag karná, paṛhná, bishaioṇ meṇ prasang na karná, sanchhep se Kshatriyoṇ ke liye ṭhahráyá hai. Pasúoṇ kí rakshá, dán dená, jag karná, paṛhná, baipár karná, byáj leṇá, aur khetí karná, Vaisya ko ṭhahráyá hai. Ek hí karm kí aggyá Prabhú ne Súdra ke liye ṭhaharáyá; yaṇe, baṛí ḳhushí se in tín baraṇoṇ, yá játoṇ, kí sewá karná." Vishnú Puráṇa ke pahle aṇs kí chhaṭhí adhyáye meṇ, Veda ke baṛkhiláf, yún bhí likhá hai:

सत्त्वाभिधायिनः पूर्व्वं सिसृक्षोर्ब्रह्मणोजगत्।
अजायत द्विजश्रेष्ठ सत्वोद्रिक्तामुखात्मजाः॥
वक्षसो रजसो द्रिक्तास्तथावै ब्रह्मणो भवन्।
रजसातमसाचैवसमुद्रिक्तास्तेरुजाः॥
पद्भ्यामन्याः प्रजा ब्रह्मा ससर्ज द्विजसत्तम।

तमः प्रधानास्ताः सर्वाश्चातुर्वर्ण्यमिदंततः ॥
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च द्विजसत्तम ।
पादोरुवक्षस्थलतो मुखतश्च समुद्गताः ॥

Yaṇe, "Pahle, jab sach bolnewále Brahmá ne jagat kí srishṭ kí ichchhá kí, tab us ke mukh se sat-guṇí Bráhmaṇ nikle ; us kí chhátí se rajo-guṇí bhaye ; us ke píchhe rajo-guṇí aur tamo-guṇí jángh se ; pair se Brahmá ne aur prajáoṇ ko sirjá, jo sab tamo-guṇí the. Ye chár baraṇ, Bráhman, Kshatriya, Vaisya, Súdra, Brahmá ke mukh, chhátí, jángh aur pair se nikle." Bhágwat Gítá meṇ yúṇ likhá hai :

चातुर्व्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्म्मविभागशः ॥

"Chár baraṇoṇ ko un ke guṇ aur karamoṇ ke muwáfiq maiṇ ne banáyá." Bráhmaṇoṇ kí buzurgí barháne ke liye barí chaturáí se Manú Sanhitá meṇ yúṇ likhá hai :

उत्तमाङ्गोद्भवाज्ज्यैष्ठ्यादब्रह्मणश्चैव धारणात् ।
सर्वस्यैवास्य सर्गस्य धर्मतोब्राह्मणः प्रभुः ॥
उत्पत्तिरेव विप्रस्य मूर्त्तिर्धर्मस्य शाश्वती ।
स हि धर्मार्थ मुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
ब्राह्मणोजायमानोहि पृथिव्यामधि जायते ।
ईश्वरः सर्व्वभूतानान्धर्मकोशस्य गुप्तये ॥
सर्व्वं स्वं ब्राह्मणस्येदं यत्किं चज्जगतीगतम् ।
श्रैष्ठ्येनाभिजनेनेदं सर्व्वं वै ब्राह्मणोऽर्हति ॥
स्वमेव ब्राह्मणोभुंक्ते स्वंवस्ते स्वन्ददाति च ।
आनृशंस्याद्ब्राह्मणस्य भुंजते हीतरे जनाः ॥

"Uttam ang ke hone se, jeṭhái se, Veda ke dháran se,

Bráhman sab srisht ká, dharm se, Prabhú hai. ..... Bráhman kí utpatti hí dharm kí nirantar múrat hai; kyúnki wuh dharm ke liye utpann húá, moksh ke liye thaharáyá hai. Bráhman, apne janam hí se, prithiví men adhik hai, sab práṇion ká Ishwar, dharm ke bhandár ká rakhnewálá. Sab dhan, jo sansár men hai, so Bráhman ká hai, apní barái aur kulíntái se Bráhman is sab ke láiq hai. Wuh apná hí khátá, apná hí pahintá, apná hí detá: Bráhman kí dayá se aur log kháte hain." Is ke mutábiq na sirf Muhammad, balki Bráhman kí bábat yih áyat durust hai:—

لولاک لما خلقت الافلاک

"Agar na hotá tú, na paidá kartá main aflák ko." Muhammad aur Bráhman donon sárí makhlúqát se buzurgtar aur afzal kahláte hain. Muhammad yún kahlátá hai:

سرور کائنات وفخر موجودات ورحمت عالمیان و صفوت
آدمیان و تتمه دور زمان محمد مصطفي علیه الصلوٰة وسلام

شفیع مطاع نبی کریم قسیم جسیم بسیم وسیم

"Káinát ká sardár, maujúdát ká fakhr, álamon kí rahmat, ádmíon ká barguzída, daur i zamáne ká tatimma, Muhammad i Mustafa (rahmat o salámat i Alláh us par rahe) shafí, jis ko itáat kí gaí, nabí i buzurg, khúbsúrat, qawí, shigufta-rú, khush-rú."

چه غم دیوار امت را که باشد چون تو پشتیبان
چه باک از موج بحر آن را که باشد نوح کشتیبان

بلغ العلي بكماله كشف الدجي بجماله

حسنت جمیع خصاله صلوا علیه و آله

"Kyá gam hai ummat kí díwár ko, ki howe tujh sá madadgár? Kyá dahshat mauj i daryá se us ko, ki howe Núh kishtíbán? Wuh pahunchá bulandí par apní kamáliyat se, us ne táríkí ko paráganda kiyá apn ḳhúbsúratí se; us kí sab ḳhaslat nek hai; rahmat us par, aur us kí aulád par!" Padma Purán meṉ yúṉ likhá hai:

सर्वेषा मेव वर्णानां ब्राह्मण: परमोगुरु:॥
तस्मै दानानि देयानि भक्तिश्रद्धासमन्वितै:॥
सर्व्व देवाश्रयो विप्र: प्रत्यक्षं विदशेो भुवि।
यस्तारयति दातारं दुस्तरे विश्वसागरे॥
सर्व्वेपि ब्राह्मणा: श्रेष्ठा: पूजनीया: सदैव हि।
अविद्वो वा सविद्वो वा नात्र कार्य्या विचारणा॥
विप्रपादोदकं यस्तु कणमात्रं वहेन्नर:।
देहस्य पातकं तस्य सर्व्व मेवाशु नश्यति॥
विप्राणां पादनिर्म्माल्यं यो मर्त्य: शिरसा वहेत्।
सत्यं सत्यमहं वक्मि स मुक्त: सर्व्वपातकै:॥
विप्रं प्रदक्षिणीकृत्य वन्दते यो नरोत्तम:।
प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा॥

"Sab játeṉ ká param gurú Bráhmaṉ hai. Bhaktí aur sraddhá se us ko dán denú cháhiye. Bráhmaṉ sab dewteṉ ká ásrá hai, bhúm par wuh pratyaksh dewtá hai, jo tártá hai denewále ko jagat ke apár ságar se. Sabhí Bráhmaṉ bare haiṉ, un kí pújá sadá kí cháhiye,

kyá múrakh howeṇ, kyá paṇḍit howeṇ, biná bichár. Jo Bráhmaṇ ke pair ká jal, (yaṇe, charaṇámrita, yá charaṇodak) ká ek búnd dháran kare, us ke deh ke samaśt páp jhaṭ nás ho játe haiṇ. Bráhmaṇoṇ ká charaṇodak jo manush sir se dháran kartá, sach, sach maiṇ kahtá húṇ, wuh chhúṭ gayá sab pápoṇ se. Bráhmaṇ kí pradachhiná (yá parikramá) karke jo uttam nar bandagí kartá, us ne sát dwíp sahit prithiwí kí parikramá kí." Phir Mahábhárat meṇ likhá hai:

ब्राह्मणा एव सम्पूज्याः पुण्यं स्वर्गमभीप्सता।

"Bráhmaṇ hí kí pújá karní cháhiye un se jo pavitr swarg ko cháhte haiṇ." Aur Brahma Vaibarta kahtá:

गुरुं वा ब्राह्मणंवापि देवताप्रतिमामपि।
दृष्ट्वा शीघ्रो यो न नमेत् स भवेत् शूकरो भुवि॥

"Gurú ko, Bráhmaṇ ko, dewtá kí múrat ko dekhkar, jo shíghar namaskár nahíṇ kartá, so prithiví meṇ súar hotá hai." Kalkí Puráṇa meṇ yúṇ likhá:

भूदेवा ब्राह्मणा राजन् पूज्या वन्द्याः सदुक्तिभिः।
चतुराश्रम्यकुशला मम धर्मप्रवर्त्तकाः॥

"He Rájá, Bráhmaṇ bhúm ke dew haiṇ, chár ásram meṇ kusal, mere dharm ke chalánewále, achchhí báṇíoṇ se un kí pújá aur stuti kí cháhiye." Aur Bhágwat yúṇ kahtá:

ब्राह्मणो जन्मना श्रेयान् सर्व्वेषां प्राणिनामिह॥
तपसा विद्यया तुष्ट्या किमु मत्कलया युतः॥

"Bráhmaṇ tap se, vidyá se, santosh se, sab práṇíoṇ meṇ janam se baṛá hai; kitná adhik yadi mere áṇs se

mile." Is sab se maḷúm hai ki Bráhmaṇ log, jin ne Smriti ko likhá, kis tarah apní baṛáí karte haiṇ. Balki is se bahut ziyáda Shástroṇ meṇ miltá hai; haṇ, Bráhmaṇ log tamám ạ́lam par daẉá karte haiṇ.

दैवाधीनं जगत्सर्वमन्त्राधीनन्तु दैवतम्।
तन्मन्त्रं ब्राह्मणाधीनं ब्राह्मणो मम देवता॥

"Sab sansár dewtoṇ ke adhín; dewte mantre ke adhín; we mantre Bráhmaṇ ke adhín; to Bráhmaṇ mere dewte." Aise kufr se kaun hairán na hogá? Phir Manu kahtá:

पृथिवीमपिचैवेमां कृत्स्नामेकोपिसोर्हति॥

"Wuh sárí prithiví ke jog hai."

न जातु ब्राह्मणं हन्यात्सर्वपापेष्ववस्थितम्।
न ब्राह्मणवधाद्ग्यानधर्मो विद्यते भुवि॥

"Bráhmaṇ ko kabhí na márná, agarchi sab páp meṇ rahe,..... Bráhmaṇ ke márne se koí dúsrá páp prithiví meṇ ziyáda baṛá nahíṇ." Manu Sanhitá ke matlab se yih iqrár to sábit hai, ki Bráhmaṇ bhí páp kiyá karte, par wuh chatur Bráhmaṇ, jis ne us Shástra ko likhá, baṛí hoshyárí se Bráhmaṇoṇ kí sazá maṇa kartá hai; yạne, ki "Bráhmaṇ ko kabhí na márná, agarchi tamám páp kiyá kare." Bráhmaṇ ko ḳhún aur lúṭ aur ziná aur har tarah ki badí karne do, kyúṇki jagat sansár usí ká hai! Padma Puráṇa bhí yúṇ hí kahtá:

अनाचारा द्विजाः पूज्या नच शूद्रा जितेन्द्रियाः।
अभक्ष्य भक्षका गावः काला: सुमतयो न च॥

"Badchál Bráhmaṇoṇ ko púјná; Súdra ko nahíṇ,

agarchi nekchál howe. Wuh gáe, jo ḳharáb chíz khátí, sumat súar se bihtar hai." Phir Mahábhárat kahtá:

ब्राह्मणेनावमन्तव्यः सदसद्वा समाचरन्।

"Bráhmaṇoṇ ká apamán na karná, ḳhwáh nekchál, ḳhwáh badchál howe." Yúṇ Smriti kahtí, ki ḳharáb, badchál aur múrakh Bráhmaṇoṇ ko mánná cháhiye. Phir, is ke barḳhiláf, Smriti kahtí, ki aise Bráhmaṇoṇ ko na mánná cháhiye. Chunánchi Manu farmátá:

ब्राह्मणस्त्वनधीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति।
तस्मै हव्यं न दातव्यं नहि भस्मनि हूयते॥

"Múrakh Bráhmaṇ triṇ (ghás) kí ág kí tarah bujh játá. Us ko dán na dená cháhiye; kyúṇki rákh meṇ koí hom nahíṇ ḍáltá hai." Yih to bahut achchhá hukm detá hai, par is ke barḳhiláf, Smriti, yane Mahábhárat kahtá:

दुर्व्वेदा वा सुवेदा वा प्राकृताः संस्कृतास्तथा।
ब्राह्मणा नावमन्तव्या भस्मच्छन्ना इवाग्नयः॥
यथा श्मशाने दीप्तौजाः पावको नैव दुष्यति।
एवं विद्वानविद्वान् वा ब्राह्मणो दैवतं महत्॥

"Kyá múrakh, kyá pandit, kyá ních, kyá uttam howe, Bráhmaṇ ká anádar na karná: we rákh se ḍhampí ág ke samán haiṇ. Jaise masán meṇ bartí ág dushṭ nahíṇ hotí, taise Bráhmaṇ bará dewtá hai, kyá múrakh kyá pandit howe." Phir, is ke barḳhiláf Manu kahtá:

यो नधीत्य द्विजोवेदमन्यत्र कुरुते श्रमम्।

स जीवन्नेव शूद्रत्व माशु गच्छति सान्वयः ॥

"Jo dwija, bin Veda parhe, dúsrí vidyá parhtá, so jítá hí, apne bans sahit, turant Súdra ho játá." Manu ke is shlok ke birodh men Manu áp kahtá:

अविद्वांश्चैव विद्वांश्च ब्राह्मणो दैवतम्महत् ।
प्रणीतश्चा प्रणीतश्च यथाग्निर्दैवतम्महत् ॥

"Bráhman, kyá múrakh kyá pandit, bará dewtá hai; jaise agní, kyá sthápit kyá asthápit, bará dewtá hai." Phir, Manu ke is shlok ke birodh men Manu áp hí kahtá:

यो नवेत्यभिवादस्य विप्रः प्रत्यभिवादनम् ।
नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥

"Jo Bráhman pranám ká jawáb nahín jántá, koí pandit us ko pranám na dewe: wuh Súdra ke muwáfiq hai." So sáf sábit hai, ki Hindú ját kí bábat Hindú dharam pustak ápas men bahut birodh kartí hain. Sruti, yane Veda kahte, ki chár ját ibtidá men na thín, lekin rafta rafta, Bráhmanon kí barái aur dhan ke lálach ke sabab se, barpá ho gae. Smriti, yane Manu aur Purána kahte, ki sab ibtidá men Brahmá ke badan se nikle. Phir, úpar kí báton se bakhúbí malúm hai, ki Smriti ápas men bahut birodh kartí, balki Bráhmanon kí bábat Manu Manu hí se bibád kartá hai. Jo pustak ápas men aisá bibád kartí, so hí atal aur sab-buddhimán Ishwar kí taraf se nahín ho saktí. Har aqlmand parhnewále ko sáf malúm hogá, ki Bráhmanon ne kis maqsad se chár játon ko thaharáyá, yane, ki un ká dhan aur barái har tarah se barh jáwen

aur mahfúz raheṇ. Bráhmaṇoṇ ke dhan rakhne ke wáste Bhágwat meṇ yúṇ likhá hai :

दुर्जरं वत ब्रह्मस्वं भुक्तमग्नेरनागपि ।
तेजीयसोऽपि किमुत राज्ञा मीश्वरमानिनाम् ॥
नाहं हलाहलं मन्ये विषं यस्य प्रतिक्रिया ।
ब्रह्मस्वं हि विषं प्रोक्तं नास्य प्रतिविधिर्भुवि ॥
ब्रह्मस्वं दुरनुज्ञातं भुक्तं हन्ति त्रिपूरुषम् ।
प्रसह्य तु बलाद्भुक्तं दश पूर्वान् दशापरान् ॥
स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं हरेत्तु यः ।
षष्टिं वर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमिः ॥
विप्रं कृतागसमपि नैव द्रुह्यत मामकाः ।
घ्नन्तं वज्रमपन्तं वा नमस्कुरुत नित्यशः ॥
ब्राह्मणार्थो ह्यपहृतो हन्तारं पातयत्यधः ।
अजानन्तमपि ह्येनं नृगं ब्राह्मणगौरिव ॥

"Bráhmaṇ ká dhan thoṛá bhí kisí ko hazam nahíṇ hotá, ág ko bhí nahíṇ, balki rájáoṇ ko bhí, agarchi we bare howeṇ. Maiṇ zahar ko zahar nahíṇ mántá jis kí dawá hai; Bráhmaṇoṇ ká dhan zahar hai jis kí dawá prithiví par nahíṇ ho saktí. Bráhmaṇ ká dhan, agar bhúl se kháyá jáwe to tín pusht tak mártá hai; jo zabardastí se kháyá jáwe, to das pahlí, das pichhlí pusht tak mártá hai. Apná diyá yá paráyá diyá Bráhmaṇ ká dhan jo har letá hai, so sáṭh hazár baras bishṭhá meṇ kirm hotá hai. Ai mere logo, Bráhmaṇ ká droh mat karo, agarchi aprádhí howe. Agarchi wuh ghátí yá gálí detá howe, us ko hamesha praṇám karo.

Bráhman ká dhan agarchi dúsre Bráhman ke liye anján koí har lewe, tau bhí wuh dhan us ko narak men ḍáltá hai, jaise Bráhman kí gáe ne Rájá Nriga ko giráyá." Yihí Bráhman ke dhán kí rakhwálí ke liye hai. Phir, Bráhmanon kí barái ke liye Manu kahtá:

एकजातिर्द्विजातींस्तु वाचा दारुण्या क्षिपन्।
जिह्वायाः प्राप्नुया च्छेदं जघन्यप्रभवो हि सः॥
नामजातिग्रहन्त्वेषा मभिद्रोहेण कुर्वतः।
निःक्षेपो ऽयोमयः शंकु र्ज्वलन्नास्ये दशाङ्गुलः॥
अवनिष्ठीवतो दर्प्पाद्द्वावोष्ठौ छेदयेन्नृपः।
केशेषु गृह्णतो हस्तौ छेदये दविचारयन्॥
पादयो र्दाढिकायां च ग्रीवायां वृषणेषु च।

"Ek ját ká ádmí (yane Súdra) jo dwija kí kathor bachan se nindá kare, to us kí jíbh kát lí jáwe, kyúnki wuh pair se utpann húá. Agar us ká nám aur ját nindá ke wáste droh se kahe, to us ke munh men jalte lohe kí das ungal kíl thonkí jáwe. Abhimán se agar us par thúke, to rájá us ke donon honth kát ḍále. Agar Bráhman ke bál aur múchh ityádi (abhimán se) pakare, to bin bichár us ke donon háth kát lewe." Is ke muqábale men Khudáwand Ísá Masíh kí chál aur us kí báton par liház karo: "Main ne apní píth márnewálon ko dí, aur apne rukhsáre bál ke nochnewálon ko; main ne apná múnh ruswái aur thúk se na chhipáyá." Yas. 50: 6. Manu farmátá ki Súdra kabhí Parameshwar ká bachan na síkne; us ke liye parlok men kuchh ásrá nahín hai.

न शूद्रायमतिन्द्द्याान्नोच्छिष्टंनहविष्कृतम् ।
नचास्योपदिशेद्धर्म्मन्नचास्यव्रतमादिशेत् ॥
योह्यस्यधर्म्मंमाचष्टेयश्चैवादिशतिव्रतम् ।
सोऽसंवृतन्नामतमः सहतेनैवमज्जति ॥

"Súdra ko Bráhman budh na batáwe, aur apná kháná bhí na dewe ; aur na jo hom se bachtá ; aur aise ádmí ko dharm upades na kare, aur brat na banáwe. Jo us ko dharm kahe aur brat batáwe, wuh us ke sang Asamvrita narak meṉ ḍúbe." Phir Shástra meṉ yih hukm hai, ki "Agar Súdra Veda ko paṛhe, to rájá sísá galáke us ke muṉh meṉ ḍál dewe ; agar sune to kán meṉ ; agar Veda ká abhyás kare, to rájá us ko ján se máre." Beshakk sharíroṉ kí rahmat ạin zulm hai. Laṉat un ke gazab par, ki tund hai, aur un ke qahr par, ki saḳht hai. Bráhmaṉ ke haqq kí mazkúr bátoṉ ke muqábale meṉ, yạne ki Súdra dharm upades na páweṉ, Masíh kí báteṉ suno : "Ai sab mihnatí aur zerbár logo, mere pás áo, ki maiṉ tum ko árám dúṉgá. Merá júá apne úpar le lo, aur mujh se síkho ; kyúṉki maiṉ halím aur dil se garíb húṉ, aur tum apní jánoṉ ká árám páoge. Kyúṉki merá júá ásán, aur merá bojh halká hai," Matí, 11 : 28—30. Bihtar ki Bráhmaṉ log, jo apne ko pawitra aur nispáp jánte haiṉ, apne in mantroṉ par soch kareṉ :—

पापोहं पापकर्म्माहं पापात्मा पापसम्भवः ।
त्राहि मां पुण्डरीकाक्ष सर्व्वपाप हरो हरिः ॥

"Maiṉ páp, páp karnewálá, merí átmá páp, maiṉ páp se paidá ; He kamal-netr, merí rakshá kar, kyúṉki tú sab páp ká harnewálá hai."

अन्यथा शरणन्नास्ति त्वमेव शरण स्मम ।
तस्मात्कारुण्य भावेन रक्षस्व परमेश्वर ॥

" Dúsrí saran nahíṉ hai, tú hí merí saran hai, is liye dayá bháo se, He Parameshwar, rakshá kar."

मत्समोनास्ति पापिष्ठ स्त्वत्समो नास्ति पापहा ।
इति संचिन्त्य मनसा प्राणान् संधारयाम्यहम् ॥

" Mere samán pápí nahíṉ, tere samán páp-násak nahíṉ hai. Yih bichárke maiṉ práṇoṉ ko dháran kartá húṉ."

पापिनामहमेवाग्र्यो दयालूनां त्वमग्रणीः ।
दयनीयो मदन्यो ऽस्ति तव कोऽत्र जगत्त्रये ॥

" Pápíoṉ meṉ maiṉ sab se pahlá ; aur dayáloṉ meṉ tú baṛá. Tínoṉ jagat meṉ mujh se dúsrá terí dayá ká muhtáj nahíṉ hai."

अपराधसहस्राणि क्रियन्तेऽहर्निशं मया ।
दासो ह मिति माम्मत्वा क्षमस्व परमेश्वर ॥

" Hazároṉ aprádh rát din maiṉ kartá húṉ ; parantu mujhe apná dás jánkar, He Parameshwar, kshamá kar." In mantroṉ meṉ Bráhmaṇ apne ko sab se baṟe pápí kahte haiṉ, aur ham bhí un ke is gumán par muttafiq haiṉ. We páp se paidá hote, aur janam se Súdra bhí haiṉ.

जन्मना जायते शूद्रः कर्म्मणा जायते द्विजः ।
वेदाभ्यासी तु विप्रः स्यात् ब्रह्मज्ञानी तु ब्राह्मणः ॥

" Janam se Súdra utpann hotá, karam se dwija, Veda ke abhyás se Vipra, Brahm ke gyán se Bráhmaṇ." Brahmá ke pair se pahle paidá hote, tab us ke mukh

se nikalte. Baze Bráhman bhí ajab tarah ke janam se paidá húe. Vyása Parásara aur Machhodarí se paidá bhayá, Achala Muni háthí se, Kesa Pingala ullú se, Agastya Muni gharáse, Kapila bandar se, Gautama latá se, Drona Áchárya sarpat ghás se, Taitríya Rishi títar se, Sringí Rishi harní se, Vasishtha apsará se, Nárad Muni dásí kalwárin se; yane ye sab Bráhman Brahmá ke mukh se paidá húe. Hindú Shástron men Brahmá jhúthá thahrá, aur us ke jhúth ke sabab se Hindú log ab us kí pújá nahín karte hain. Par munásib nahín hai, kí jhuth ke Báp ko chhorke, us ke putron kí pújá karte rahen. Usí mukh se, jis se wahí kharáb jhúth niklá, Bráhman bhí nikle; sab Brahmá ke jhúthe mukh se nikle hain. So jis tarah Hindú logon ne jhúthe Brahmá ko chhorá hai, jhúthe Bráhmanon ko bhí chhor dewen, kyúnki Brahmá ke jhúthe mukh se nikle hain. Kaisí kaisí birodh kí báten ját kí bábat miltí hain. Albatta yih Khudá se kabhí muqarrar nahín húí. "Khudá ne, jis ne álam aur sab kuchh jo us men hai, paidá kiyá, ... ek lahú se insán kí sab qaumen paidá kiyán, táki tamám rú i zamín par basen." Sab koí ek lahú se paidá húe, aur munásib hai, ki sáre ádmí ápas men mel aur mahabbat rakhen; jaisá Cowper, ek Angrezí sháir, fasáhat ke sáth kahtá:

"God, working ever on a social plan
By various ties attaches man to man:
He made at first, though free and unconfin'd,
One man the common father of the kind;
That every tribe, though plac'd as he sees best,
Where seas and deserts part them from the rest,

Diff'ring in language, manners, or in face,
Might feel themselves allied to all the race."

"Ḳhudá ká kám hai yak naqsha i tamaddun par,
Ki jis kí búqalamún bandisheṉ kareṉ záhir,
Wuhí milátá insáṉ ko sáth insáṉ ke,
Wuh ḳhwáh Hind ke hoṉ, ḳhwáh howeṉ Irán ke,
Shurú meṉ us ne kiyá ek mard ko ijád,
Rahá wuh shád o beqaid aur thá ázád,
Magar wuhí padr i ám jins i Ádam thá,
Biná i silsila i nám i jins i Ádam thá,
Har ek firqa agarchi rakhá gayá abtar,
Usí kí marzí se jis kí nigah meṉ thá bihtar,
Kisí kí hadd meṉ samundar kahíṉ bayábáṉ hai,
Judáí karne ká yih ek sabab hai báqioṉ se,
Kahíṉ zubáṉ kí judái hai, taur kí hai kahíṉ,
Kahíṉ par shakl kí, tá samjheṉ sab yúṉ apne taíṉ,
Ki ham agarchi miláe gae haiṉ nasl ba nasl,
Wale haiṉ rishta i ihsás se sab hí ham asl."

Hindú Shástroṉ meṉ bhí likhá hai ki sab log phir ek hí ját ho jáenge, chunánchi Vyásdeva kahtá ki sab sáth sáth baiṭhke kháenge, ki Bráhmaṉ Veda ko bechenge, aur un kí vidyá játí rahegí, sab koí, ját kí kulíntáí aur marjád chhoṛenge ; yuṉ Haribaṅs meṉ likhá hai :

एकवर्णा भविष्यन्ति प्राप्ते सति युगक्षये ।
वेदविक्रायिणश्चैव तथा सिद्धान्नविक्रयाः ॥
अभक्ष्य भक्षका विप्राः विद्याहीना कुलक्षयः ।
सर्वे ब्रह्म वदिष्यन्ति नराः स्वल्पायुषस्तथा ॥

"Ek baraṉ ho jáenge jug ke ant meṉ. Veda ko aur sidh ann bechenge, aur abhakshya bhakshaṉ karenge, (we bast kháenge jo ját ko manạ haiṉ), aur vidyá se

hín honge, aur kubritti honge, sab koí Brahm Brahm kahenge, aur thoṛe jíenge."

सिद्धअन्न जन विक्रय करिहंहि।
द्विजगण वेद बेंचि मुद भरिहंहि॥
है अभक्ष्य भक्षक सब लोगा।
सदा अइन्द्रीजित क्षतभोगा॥
करिहंहि कुत्सितकर्म्म अरु कथिहैं ब्रह्मविलास।
लघुबुधिबल बीरजसरबस॥
तीसबरस मिति आयुहोय।
करिहंहि भोग रोगसोंछाय॥

U'par kí sárí báton se sáf sábit hai, ki ját na ibtidá men muqarrar húí, aur na Ḳhudá kí taraf se hai, lekin Bráhmanon ne apní baṛáí aur apne dhan ke liye use muqarrar kiyá. Agar Ádam peshtar se un ká abhimán aur ahankár dekhtá, to beshakk unhen ye báten kahtá jinhen, Milton ke muwáfiq, us ne Nimrúd kí bábat kahá, jab us ká gurúr ḳhiyál men dekhá.

"O execrable son! so to aspire
Above his brethren; to himself assuming
Authority usurp'd, from God not given:
He gave us only over beast, fish, fowl,
Dominion absolute; that right we hold
By his donation; but man over men
He made not lord; such title to himself
Reserving, human left from human free."

"Malaún pisar ashadd hawasnák,
Ho bháion se tú apne bebák,
Wuh le liyá iqtidár bilkull,
Detá nahín jis ko Qádir ul kull,

Sirf us ne diyá hai, ham ko y'hán par,
Haiwán o parand o máhián par,
Tá howen musallit un pa mutlaq,
Inám hai, apná aur yih hai, haqq.
Lekin wuh na hogá is se ḳhursand,
Insán, Insán ká ho Ḳhudáwand,
In haqq baḳhitáb i álí ash bád
Insán Insán se hai ázád."

29. *Aur Ḳhudá ne kahá, ki dekho main ne har ek bíjdár ságpát ko jo tamám rú i zamín par hai, aur har ek daraḳht ko jis men daraḳht ká bíjdár phal hai, tum ko diyá,* tumháre liye muqarrar kiyá, *hai:* zamín ká ság *tumhen kháne ke wáste hogá.* Túfán, aur ḳhusúsan insán kí bargashtagí aur zamín ke laṇatí hone se peshtar, zamín ká ságpát ádmíon kí ḳhurák ke liye muqarrar húá. Bad túfán ke Ḳhudá ne sab jíte chalte jánwar insán ke kháne ke wáste baḳhshe. Paid. 9 : 3.

30. Na sirf baní Ádam Ḳháliq se ḳhurák páte, us ke paron ke sáye tale rahte, par har jándár bhí us se rozí pátá hai ; un ko bhí Ḳhudá ne zamín ká phal diyá. *Aur zamín ke sáre jándár ko, aur ásmán ke sáre parinde ko, aur sab ko jo zamín par rengtá hai, jis men zindagí ká dam hai, tamám sabz ságpát kháne ke liye* main ne diyá hai. *Aur aisá húá* jaisá Ḳhudá ne farmáyá. Sáre jándár Parwardigár ke dastarḳhwán se roz ba roz kháte hain. Wuh jo jánwaron kí ḳhabar letá, beshubha apne farzandon se koí ḳhúbí o nimat báz na rakhegá.

31. *Aur* Hamadán *Ḳhudá ne,* jis ko us ke sab kám ágáz i áfrínish se maḷúm hain, (Amál 15 : 18.) *us sab par, jo us ne banáyá thá, nazar kí ; aur dekho,* na sirf

achchhá, balki *bahut achchhá*, us meṉ kuchh ạib nahíṉ thá ; Ḳháliq ká iráda púrá húá. Ek ek din ká kám us ne achchhá dekhá, par jab tamám áfrínish ká kám kámil ho gayá, us ká mukammal kám aisá niháyat jalálí aur ḳhúbsúrat aur ápas meṉ muttafiq, aur insán ke fáide o bihtarí ke liye sáf záhir húá, ki Ḳháliq ne sab ko *bahut achchhá* kahá. Us kí taraf se faqat bhaláí aur ḳhúbí átí ; wuh burái ká Bání hargiz nahíṉ ho saktá. Us ne sab kuchh, insán samet, bahut durust aur ḳhúb banáyá, par Shaitán kí taraf se insán, aur ạlam us ke sáth, bigaṛ gayá. Hálánki áfrínish ká kámil káṁ, insán kí bargashtagí ke báis se, aisá ḳharáb ho gayá, tau bhí us sab meṉ ab tak iláhí hastí, aur zát o sifát, aur hikmat, aur qudrat, aur mihrbání har dam áshkárá hotí haiṉ. Us kí jo sifateṉ nádídaní haiṉ, yạne us kí azalí qudrat aur Ḳhudái, áfrínish i ạlam se us ke kámoṉ meṉ dikhái játí haiṉ. Rúm. 1 : 20. *Aur Shám húí, aur subh húí* us *chhaṭhe din* meṉ jab zamín ke sáre jándár, yạne haiwán aur insán, paidá húe.—Us hafte ke sab kám kámil aur bilkull ḳhúb the, sab meṉ Ḳhudá kí qudrat aur hikmat aur mihrbání aur jalálat har tarah se maạlúm ho gaíṉ. Agar Alqádir cháhtá, ek din meṉ, ek dam meṉ, áfrínish ká kám tamám kar saktá. Jis ne kahá 'Núr howe, aur núr húá,' wuh yih bhí kah saktá, ạlam howe, aur fauran ạlam ho játá. Par us ne pasand kiyá ki yúṉ rafta rafta is kám ko púrá aur kámil kare, táki us ke ạqlmand maḳhlúq har ek din ke kám par, aur us ke har hisse par, alag alag gaur karke, us kí sitáish aur tamjíd kareṉ. Us ne hafta aur sabt

ko bhí muqarrar kiyá, táki baní Ádam pák árám ke din meṉ, dunyá ke anjám tak, us ke kámoṉ aur us kí sifát par soch karte howeṉ.

Úpar ke bayán se sáf sábit hai, ki Ḳhudá ne, ʿálam ko ádam se wujúd meṉ lákar, use apne hukm se ṭhík intizám meṉ rakhá. Is se maʿlúm hotá hai, ki dunyá na to prakriti se, na paramáṇú se, na máyá se, na sabd se hai ; aur ki Íshwar jagat ká upádána-káran aur samaváya-káran bhí nahíṉ, lekin us ká nimitt-káran aur ilʿlat i fáilí hai. Is se yih bhí maʿlúm hotá hai, ki Íshwar alag, aur us ke káraj alag haiṉ ; ki wuh ek, aur us ke káraj anek haiṉ. Káran aur káraj meṉ farq hai. Íshwar káran aur jagat káraj hai. So Íshwar aur jagat meṉ farq hai. Banánehára aur banáe húe meṉ farq hai. Íshwar Banánehárá aur jagat banáyá húá hai. So Íshwar aur jagat meṉ farq hai. Ek hí adwait Parameshwar to hai, एकमेवा द्वितीयं, jis ke hukm se jagat paidá húá ; aur jis meṉ aur jagat meṉ wuhí farq rahtá jo káran aur káraj ke bích meṉ hamesha hotá hai. Káraj káran nahíṉ ho saktá, na banáyá húá Banánehárá ; jis tarah ki ghará kumhár nahíṉ ho saktá, aur jagat bhí Íshwar nahíṉ ho saktá. Yúṉ wuh jhúṭh sábit hai :

सर्व्वंखल्विदं ब्रह्म ..... ब्रह्मविद् ब्रह्मैव भवति।

"Nischai yih sab Brahm hai," sab jo hai so ek hí padárath, Brahm, hai. Har ek bast jis meṉ lambáí, chauṛáí aur unchái hai, so kaí hissoṉ se ban gaí. In ke har ek hisse meṉ bhí lambáí, chauṛáí, aur unchái hai. So in meṉ se bhí har ek hissa ek hí padárath hai. Sab jo hai, so Brahm hai ; har ek bast jis meṉ lambáí, chauṛáí aur unchái hai, so

Brahm hai ; aise har ek chíz ká har hissa Brahm hai; so har ek Brahm meṇ bahut Brahm rahte haiṇ. Phir, har ek padárath jis meṇ sirisht se lambáí, chauṛáí aur unchái nahíṇ haiṇ, ye hí guṇ kabhí nahíṇ pá saktá. Átmá yá rúh meṇ ye guṇ nahíṇ haiṇ; so átmá lambí, chauṛí aur unchí kabhí nahíṇ ho saktí. Phir ham nahíṇ kah sakte ki tarah tarah kí súrat yá rúp ek hí haiṇ, yaṇe ki chaptí mez kí súrat, aur bandar kí súrat, ek hí haiṇ. Donoṇ meṇ farq hai, ek nahíṇ, aur ek hí Brahm nahíṇ ho sakte. Achal aur chalnewáloṇ meṇ, beján aur jándároṇ meṇ bhí farq hai ; patthar to Bráhmaṇ nahíṇ, na chaul sámp hai. Donoṇ meṇ farq, so ek nahíṇ, aur na ek hí Brahm. Phir, Parmeshwar aṭal hai, par zamín kí sárí chízeṇ ṭal játí haiṇ, so we Parmeshwar nahíṇ ho saktí. Sab ek hí Brahm hai, sab meṇ tázagí aur saṛan, aur maut aur har tarah kí tabdíl sadá chalí játí hai ; so Brahm bhí saṛ játá, martá, aur hamesha badal játá hai. Wuh jo aṭal hai, so hamesha eksáṇ rahtá ; na baṛh játá, na kam ho játá ; us meṇ tabdíl aur zawál ká sáya nahíṇ hai. Par wuh jo badaltá, us ká ṭhikána nahíṇ, magar yih ki wuh ṭhikáne lag saktá ; wuh jo baṛh játá, nás bhí ho saktá, us ká kuchh bharosá nahíṇ ho saktá. Agar Brahm yúṇ kah saktá बहुस्यां प्रजायय । " Maiṇ bahut ho jáúṇ," to phir kah saktá : न्यनः स्यां नष्टश्चस्याम् । " maiṇ kam aur nás ho jáúṇ." Jo aise nást Brahm par biswás látá, so hí nástik hai. Agar jagat, makṛí ke jále ke samán, Brahm se niklá, tad bhí jagat aur Brahm meṇ farq hai, jis tarah ki makṛí aur jále meṇ farq rahtá hai. Koí jále ko makṛí nahíṇ kahtá, balkí jálá makṛí se alag aur

nás ho játá, jab makṛí jítí rahtí hai. Yih drishṭánt bhí ṭhík nahíṇ hai: 'jagat, jále ke samán, Brahm se niklá, aur phir Brahm meṇ mil jáegá!' Jálá makṛí meṇ kabhí nahíṇ mil játá, par har bahnewálí hawá aur har chalnewále bálak kí lílá rahtí hai. Yúṇ agar Ísshwar kí lílá meṇ jagat us meṇ se niklá, to kuchh bharosá nahíṇ ki wuh lílá meṇ bhí jagat na chhoṛegá, jis tarah ki makṛí lílá meṇ jále ko chhoṛ detí hai. To hamárá kaháṇ ṭhikáná milegá? Phir, ek hí chíz kí bábat ham ek hí waqt meṇ do muḳhtalif báteṇ nahíṇ kah sakte. Chunánchi fuláne ádmí kí bábat nahíṇ kah sakte, ki wuh ek hí dam meṇ bhalá changá aur bímár donoṇ hai, ki wuh ek hí dam meṇ fuláne shai ko pasand kartá aur use makrúh bhí jántá, ki wuh fuláne bát ká iqrár kartá, aur us ká inkár bhí kartá, ek hí dam meṇ. Yúṇ Ísshwar ke bishai meṇ ham nahíṇ kah sakte ki ek hí shai ko, ek hí dam meṇ, pasand kartá aur use makrúh bhí jántá, ki wuh inkár aur iqrár ek hí bát ká, ek hí dam meṇ, kartá hai. Par agar sab ek hí Brahm hai, to Brahm aisá hí kartá. Brahm apne ko pasand kartá aur makrúh jántá, apná iqrár aur inkár bhí kartá, bhalá changá aur bímár rahtá, sab ek hí dam meṇ; kyúṇki *Sarvam khalvidam Brahm.* Phir, agar aisá howe, to Brahm har dam badal játá, ek dam meṇ ek Brahm hai, dúsre dam meṇ dúsrá Brahm, jis tarah ki sáre ádmíoṇ ke ḳhiyál badal játe haiṇ. Háṇ ek hí dam meṇ itne Brahm honge jitne jagat sansár meṇ manushoṇ kí chintá haiṇ. So ek adwait Brahm kaháṇ? Aur jaisí chintá waise Brahm bhí honge; budhimán, múrakh, ḳharáb, nafratí. Sárí shahwateṇ, badcháli, aur badmaáshí Brahm meṇ paidá hongí, balki

we hí Brahm honge ; kyúṇki *Sarvam khalvidam Brahm.* Is ke muwáfiq durust nahín hogá ki ham kaheṇ ki faláne ádmí ne dúsre ádmí ko már ḍálá, lekin ṭhík bolí yih hogí, Brahm ne áp ko már ḍálá ; na kaheṇge ki Ráma ne Ráwana ko már ḍálá, par Brahm ne, Ráma ke rúp meṇ, Brahm ko, Ráwana ke rúp meṇ, már ḍálá ; na kaheṇge ki Ráma Ayodhyá se Lanka meṇ gayá, par Brahm Brahm se Brahm meṇ gayá. Is ke muwáfiq zarúr hai ki ádmíoṇ kí bolí aur maháwara badal jáweṇ, na kaheṇ ki ek ádmí dúsre se dushmaní rakhtá, yá baḳhshish mángtá, yá kháná khátá ; lekin Brahm apne se kíná aur dushmaní rakhtá, apne se baḳhshish mángtá, apne ko hánk detá, apne ko khátá, satátá, dukh detá, phánsí detá, már ḍáltá, nás kartá hai. Brahm kí tamíz aur dil meṇ bahut dukh hotá, máyús ho játá, aur apne ko halák karne cháhtá hai. Yúṇ har dam Brahm niháyat ízá aur dukh meṇ rahtá hai ; kyúṇki *Sarvam khalvidam Brahm.*

Rishi log kahte, ki jaisí peṛ, ḍálí, ṭahne, patte, phúl samet, bíj meṇ hai, waisá tamám jagat Brahm meṇ hai.

न तदस्ति न तस्मिन् यद्विद्यते विततात्मनि ॥
फलपुष्पलतापत्रशाखाविटपमूलवान् ।
वृक्षबीजे यथा वृक्षस्तथेदं ब्रह्मणि स्थितम् ॥

"Na wuh hai, na us meṇ, jo hai, baṛe Brahm meṇ. Phal, phúl, latá, pattá, sákhá, biṭap, múl, yih sab jis meṇ hai, aisá briksh, jaise briksh ke bíj meṇ hai, taise yih jagat Brahm meṇ hai." Yaṇe, briksh bíj meṇ hai, aur donoṇ ek hí padárath haiṇ, taisá jagat Brahm meṇ hai, aur donoṇ ek hí padárath, káraj aur káran donoṇ

ek hí haiṉ; jis tarah ki ghaṛe aur kumhár meṉ, ghar aur kárigar meṉ farq kuchh nahíṉ hai! Par yih drishṭánt ṭhík nahíṉ hai. Bíj meṉ tamám peṛ, ḍálí, patte, phúl, phal samet, nahíṉ samáte; sirf us ká aṉkhuá aur chhoṭí jaṛ. Jab wuh nikaltí, bíj ká chhilká saṛ játá aur phir nahíṉ miltá. Peṛ jab jam játá, hawá aur páṉí aur zamín se apní parwarish pátá, aur yúṉ baṛh játá hai. Brahm bíj ke samán hai, jis meṉ jagat hai. Kyá, jab jagat us meṉ se niklá, us ká chhilká bhí saṛ gayá aur wuh bilkull játá rahá? Biláshubha, jagat aur kisí dúsre kí taraf se sambhálá játá aur parwarish pátá hai. Brahm ká chhilká saṛ gayá, aur us ká jálá uṛ gayá hai; jagat sthir rahtá, aur us ká sachchá Banánehárá use sambháltá aur us kí rakhwálí sadá kartá hai.

Paidáish ke pahle báb se maḷúm hotá hai, ki Ádam, pahlá manush, Ishwar kí sámarth se ibtidá meṉ paidá húa, nit nahíṉ thá, jaisá baze kahte:

न जायते म्रियते वा विपश्चित् ॥

"Wuh gyání na paidá ho, na mare." Par koí ádmí nahíṉ batá saktá, ki agar nit thá, to paidá hone se pahle kyá kartá thá. Ján wuhí hai, jo gyán rakhtá, aur jántá, aur dhiyán kartá hai; jo aisá na kare, to gyání nahíṉ hai. Agar gyaní howe, to us kí chintáoṉ kí kuchh yád zarúr hai; nahíṉ, to kis rít se jáná jáwe ki gyání rahá? Phir, Banánewále aur banáe húe meṉ farq hai. Ishwar Banánewálá, aur ádmí banáyá húá hai. To Ishwar aur ádmí meṉ farq hai. Par baze kahte:

ब्रह्मविद् ब्रह्मैव भवति ॥

"Brahm ká jánnewálá áp hí Brahm hai." Jánnewálá

ek jan hai, aur Brahm, jis ko wuh jántá, dúsrá jan hai. Donoṇ jan, jab ek dúsre ko jántá, ek hí ho játe; kyúṇki wuh jo jántá, na sirf us ke samán jo jáná játá hai, balki wuhí ho játá; aur koí jánnewálá nahíṇ rahtá. Jaisá chelá, jab apne gurú ko jántá, turant gurú ho játá, aur chelá nahíṇ rahtá; aur gadhá, jab apne dhobí ko jántá, jhaṭ áp hí dhobí ho játá aur koí gadhá nahíṇ rahtá; kyúṇki jan ká jánnewálá áp hí wahí jan hai. Agar Bráhmaṇ ká kutta apne málik ko jáne, fauran wuh bhí Bráhmaṇ ho játá, kyúṇki *Brahmavid Brahmaiva bhavati.* Agar Súdra Veda kuchh sune aur Brahm ko jáne, to us ke kán meṇ galá húá sísá na ḍálná cháhiye, kyúṇki wuh Brahm ho gayá—*Brahmavid Brahmaiva bhavati.* Wuh bhí, Brahm hokar, biná ahankár, kah saktá अहं ब्रह्मास्मि "*Maiṇ Brahm húṇ,*" aur zarúr ki us ká Brahmavid bhái Bráhmaṇ us se kahe तत्त्वमसि "Taun tum ho." Brahm ká jánnewálá Súdra, Veda ká abhyás karke, kah saktá—*Aham Brahmásmi,*—merá banánewálá aur hákim koí nahíṇ, Brahmá aur Bráhmaṇ kaun? Mere siwá koí nahíṇ hai, maiṇ sab kuchh húṇ: *Sarvam khalvidam Brahm; Aham Brahmásmi; Aham sarvam.* Sab kuchh Brahm hai, chúnṭí, háthí, súar, gadhá, Súdra, Bráhmaṇ; Maiṇ Brahm húṇ; to Maiṇ har tarah ká jánwar húṇ.

Brahm ká jánnewálá áp hí Brahm hai. Jis dam ádmí chúnṭí ko jántá, chúnṭí ho játá, aur gadhá ko jánkar gadhá bhí ho játá; kyúṇki *Gadhavid Gadhaiva bhawati.* Tab wuh gadhá, Bráhmaṇ ko pahchánkar, Bráhmaṇ bhí ho játá; aur apne bhái Sankaráchárjya ke muwáfiq yúṇ kah saktá:

मनश्चक्षुरादे र्विमुक्तः स्वयं यो मनश्चक्षुरादे र्मनश्चक्षुरादिः। मनश्चक्षुरादे रगम्यस्वरूपः स नित्योपलब्धि स्वरूपोऽहमात्मा॥

"Man, netr, ádi se, jo áp hí chhúṭá hai, man, netr, ádi ká man, netr, ádi hai, aur man, netr, ádi se jis ká swarúp jáná nahíṉ játá, wuh nit milnewálá swarúp átmá maiṉ húṉ," yane Sanátan Parmeshwar maiṉ hí húṉ. Aise kufr ká jawáb zarúr nahíṉ hai. Jo apne ko Parmeshwar jántá, so kisí dúsre ko nahíṉ mánegá, us ke sámhne nek aur bad meṉ kuchh farq nahíṉ, us ke liye dharm aur mat zarúr nahíṉ hai. Agarchi wuh Brahm aur *sarvam* hai, tau bhí is lok se kúch karke dúsre Brahm meṉ mil jáegá, aur us ká *sarvam* nest ho játá:

यत् प्रयन्त्यभिसम्विशन्ति तद्विजिज्ञासस्व तद् ब्रह्म॥

"Jis meṉ játe haiṉ, us meṉ milte haiṉ, us ko jáno ki wahí Brahm hai;" par-lok meṉ kuchh nahíṉ jánegá, aur áp bhí nahíṉ hogá:

अशरीरं वा वसन्तं न प्रियाप्रिये स्पृशतः॥

"Jo bin saríra rahtá, us ko priyá aur apriyá spars nahíṉ kartá, (nahíṉ chhútá);" us ko na dukh na sukh maḷúm hai, na narak, na baikunṭh. To agar páp kiyá kare, kuchh ḍar nahíṉ, sazá nahíṉ hogí, dharm aur adharm ek hí haiṉ. Sab jo hai so Brahm; páp aur jhúṭh hai; so páp aur jhúṭh Brahm hai. Isí tarah *sarvam-khalvidam-Brahm-wále* sárí díndárí ko bigáṛte aur miṭá dete haiṉ. Ek ḳhushí kí bát to hai, ki we thoṛe haiṉ, aur thoṛe ho sakte; sirf we jinhoṉ ne Ve-

da parhe hain, aur bairágí bhí hain, is mat ke adhikárí ho sakte, jaisá Sankaráchárjya kahtá:

शान्तो दान्त उपरतस्तितिक्षुः समाहितो

भूत्वा आत्मन्यात्मानमवलोकयेत् ॥

"Sánt, báhirí indrí ká rok, bairág, sahan-subháu; nischal hoke átmá men átmá ko dekhe." Sirf we jo dunyá ko bilkull chhorke bairág karte, is mat ke ṭhík adhikárí ho sakte hain. We jo kháte aur píte aur jágte hain, so Brahm nahín ho sakte.—Sachchá Parmeshwar wuhí hai, jis ne jagat ko apne hí sámarth se utpann kiyá, aur har kahín hokar us kí rakhwálí nit kiyá kartá hai. Wuhí Paramátmá hai, jis ne hamárí átmá ko utpann kiyá. Parlok men sárí páprahit átmá us ke nikaṭ aut lon rahengí.

Ḳháliq-ul-ʿálamín kaisá buzurg, aur har tarah se apne maḳhlúqon kí ibádat aur tazím ke láiq hai. Afsos ki itne ádmí, Káran ko chhorke, káraj ko mánte, aur ki aur, apne gunáh ko barháte, káran aur káraj ko milá dete; ʿálam aur Rabb, Ḳháliq aur maḳhlúq, Banánehára aur banáe húe ko, ek hí ṭhahráte hain. Ai Ḳhudá, Tú un sabhon ko aql baḳhsh de, kyúnki we apne ko dáná karke nádán ho gae, aur gair-fání Ḳhudá ke jalál ko fání insán, aur parindon, aur charindon, aur kíre makoron kí súrat o múrat se badal ḍálá. Insán ká dil, gunáh ke sabab se, 'wírán aur súnsán' ho gayá, aur jab tak Rúh i Quds us par jumbish na kare, aur us ko durustí aur árástagí na baḳhshe, wuh aisá hí betadbír aur darham barham rahegá. Ai Rúh, Tú chárom hawá men se á, aur in maqtúlon par phúnk, ki we

jíeṉ. Is tíragí aur beintizámí ke mulk, aur zill i maut par jumbish kar, aur in murdoṉ ko hayát baḳhsh de. Tú hí farmá, ki Núr howe, aur núr hogá. Ai Áftáb i Sadáqat, tulú ho, aur tere paroṉ tale sihhat howe. Ai Tú ki Jahán ká Núr hai, ham sabhoṉ kí táríkí paráganda kar. Wuh, jis ne ḳhushkí pání meṉ se nikálí, ab tak hameṉ ḳhushkí par mahfúz rakhtá, aur roz ba roz samundaroṉ ko ham par áne se roktá hai. Wahí Karím zamín kí bharpúrí se hameṉ ḳhurák aur libás aur parwarish bhí hamesha baḳhshtá hai.

Ásmán ke beshumár anwár se Ḳhudá kí gúnágún hikmat aur qudrat aur mihrbání aur ạzamat aur jalálat ạjíb taur se maḷúm hotí haiṉ. Un ká qaul nahíṉ, un kí áwáz nahíṉ, tau bhí tamám jahán meṉ we apne Ḳháliq kí sifát ká bayán karte haiṉ. Báwujúd is ke faqat "us kí ráhoṉ ke aqsá ye hí haiṉ, aur us ke kalám ká kaisá áhista bol hamáre sunne meṉ áyá hai!" Aiyúb 26 : 14. Jab Ḳhudá aise bare karam se ham par anwár i falakí chamakne detá, ham kaise beụzr aur sazáwár honge, agar us kí ḳhidmat ko tark karke, khel aur tamásha aur befáida shugl aur badkárí meṉ mashgúl raheṉ!

Kaisí barí mihrbání se Ḳhudá ne hawá ko parandoṉ se bhar diyá, jin kí ḳhush ilhání ke sunne, aur tarah tarah ḳhúbsúrat rang ke dekhne se insán ke dil ko niháyat ḳhushí hásil hotí hai. Un kí har tarah kí shakloṉ meṉ bhí kaisí behadd hikmat i iláhí záhir hotí hai! Agar pání ke beshumár bare chhoṭe báshindoṉ par liház kareṉ, to faurau hairán aur mutaajjib ho játe haiṉ. Agar ek búnd meṉ kaí hazár jándár howeṉ,

tamám samundaroṉ aur bahroṉ meṉ kyá hogá! Ye sab Ḳháliq o Parwardigár kí taraf takte haiṉ, aur wuh un ko waqt par un kí ḳhurák pahunchátá hai; wuh apní muṭṭhí kholtá hai, to we nafisoṉ se ser hote haiṉ.

Baháim aur zamín ke sáre chhoṭe baṛe jándaroṉ meṉ bhí Ḳhudá kí ajíb dánáí áshkárá hotí hai. Sher aur mawáshí aur kíṛe makoṛe sab ke sab Ḳhudá se apní ḳhurák mángte haiṉ. Ḳhudá ke tín aqnúm se insán paidá húá, aur cháhiye ki tín hí aqnúm se apní naját ke wáste baptismá bhí páwe, aur us kí bandagí kare. Ek lahú se sárí qaumeṉ paidá húíṉ, táki sáre ádmí ápas meṉ mel aur mahabbat rakheṉ.

Ḳhudá ke sáre kám har tarah se achchhe haiṉ; gunáh ká dág, jo tamám jahán par phail gayá, so sirf Shaitáṉ kí taraf se hai. Hazár shukr ki Ḳhudá ká Beṭá záhir húá, táki is dág ko miṭá dewe, aur Iblís ke ạmaloṉ ko nábúd kare.

DU'SRÁ BÁB.

YIH dúsrá báb pahle ká titimma hai. Is meṉ aslí sabt, aur insán ke liye sabt muqarrar hone ká bayán hai, 1—3; baḍ us ke chhaṭhe din ke kár i áfrínish ká ziyáda bayán, ḳhusúsan mard aur ạurat kí páidáish, un ke byáh, aur bág i Ạdan meṉ dáḳhil hone, aur ạhd i ạmál ke bandobast ká bayán, 4—25.

1. *Yúṉ*, úpar ke bayán i mazkúr ke muwáfiq, *ásmán aur zamín aur un ká tamám lashkar*, sab bejáṉ aur jándár jo un meṉ haiṉ, jo lashkar ke mutábiq ḳhúb tadbír aur áráish meṉ rahte aur Rabb-ul-ạlamín ke ḳhid-

matguzár haiṉ, *mukammal ho gae* chha dinoṉ ke ạrse meṉ. Firishte bhí qaríb i fahm is ạrse meṉ paidá húe, aur bạze gumán karte haiṉ, ki pahle din ḳhalq húe; par yih ṭhík mạlúm nahíṉ ho saktá, kyúṉki is ká bayán nahíṉ kiyá gayá. Jo hamárí bihtarí ke liye hai, Ḳhudá ne ham par záhir kiyá; hamárí naját aur ḳhushhálí ke liye zarúr nahíṉ thá ki firishtoṉ kí paidáish aur un ke ahwál se baḳhúbí wáqif ho jáweṉ. Itná hamárí tasallí ke liye záhir kiyá gayá, ki "we sab ḳhidmatguzár rúheṉ haiṉ, jo naját ke wárisoṉ kí ḳhidmat ke liye bhejí gaíṉ." Ibr. 1 : 14.

2. *Aur Ḳhudá ne sátweṉ din meṉ apne kár* i áfrínish *ko, jise us ne kiyá, mukammal*, tamám, *kiyá thá;* aur kisí nạu ká maḳhlúq wujúd meṉ na láyá. Tau bhí wuh nit intizám aur parwardigárí ká kám kiyá kartá hai. Chunánchi Masíh ne kahá: "Merá Báp ab tak kám kartá hai, aur maiṉ bhí kartá húṉ," Yúhanná, 5 : 17. Wuh tamám ạlam ko sambháltá, sab kuchh us se maujúd rahtá hai, aur "wuh rú i zamín ko tar o táza kartá hai," Zab. 104 : 30. *Aur us ne árám kiyá*, yạne báz rahá, *apne sáre kár* i áfrínish *se, jo us ne kiyá*, aur apní kámil sanạtoṉ se ḳhush thá. Ádmíoṉ ke muháware ke taur se Ḳhudá ke árám ká zikr hai, haqíqat meṉ "aqsá i zamín ká paidá karnewelá na thaktá aur na mánda ho játá," Isa. 40 : 20.

3. *Aur Ḳhudá ne sátweṉ din ko mubárak kiyá*, us din ko barakat, aur ịzzat, aur buzurgí dí, *aur use muqaddas ṭhahráyá*, apní ḳháss ịbádat ke liye use aur dinoṉ se maḳhsús aur muqarrar kiyá, táki us din meṉ insán, chha dinoṉ kí mihnat aur dunyawí kámoṉ se

báz ákar, pák árám karen, aur apne Ḳháliq kí bandagí aur suhbat men mashgúl rahen. So na khel, na bekárí, na sustí ke liye, balki apní pák bandagí aur haqíqí ibádat ke liye, Ḳhudá ne ibtidá men sabt ko muqaddas ṭhahráyá, *kyúnki us ne us* sátwen din *men sabt kiyá* (שַׁבָּת), *apne sáre kám*, yane chha dinon ke kár i áfrínish, *se, jise Ḳhudá ne* kámil intizám ke sáth *banákar paidá kiyá*. To sabhon par farz hai, ki apne Ḳháliq ke áin aur namúne ke muwáfiq sabt ke din ko mánen, dunyawí shuglon se háth uṭhákar, "tamám din pák árám karen, balki un dunyawí kámon aur farhaton se bhí, jo aur dinon men rawá hon; aur sáre waqt ko, jamáat ke sáth yá ghar men Ḳhudá kí ibádat men, káten, magar jitná ki zarúrat yá rahmat ke kámon men sarf karná munásib howe." "Ḳhudá ne dunyá kí ibtidá se Masíh ke jí uṭhne tak hafte ke sátwen din ko hafte ká sabt ṭhahráyá; aur tab se leke dunyá kí áḳhir tak hafte ke pahle din ko, jo Masíhí sabt hai." Sátwán din áfrínish kí yádgárí thí, Masíhí sabt maḳhlasí kí yádgárí hai.

Qádir i Mutlaq na thaktá na mánda ho játá, aur agar Muhammad aur us ke mufassir aslí Ibrí lafz (שַׁבָּת) kí sahíh mani (yane az kár i áfrínish *báz rahná*) se zarra wáqif hote, to bagair sharm ke úpar kí áyat ke bayán men aisí bhúl nahín karte. Chunánchi Muhammad ne Súra i Qáf kí 37 áyat men yún likhá:

ولقد خلقنا السموات والارض وما بينهما في ستة ايام وما
مسنا من لغوب *

"Aur ham ne banáe ásmán aur zamín, aur jo un ke bích hai, chha din meṉ, aur ham ko na áí kuchh mándagí." Bilá shubha, yih to Tauret ke muwáfiq hai, par Muhammad ne Ịbrí zabán se náwáqif hokar Tauret kí apní naql ke paṟhne, yá us ke bayán ke sunne meṉ, kuchh bhúl kí, aur yúṉ us ne chaturáí se haqíqí Tauret par yih ạib lagáyá, ki wuh goyá sikhátí ki Ḳhudá mánda ho gayá, aur sátweṉ din sustáyá. Baizáwí ke bayán se mạlúm hotá hai, ki Qurán kí áyat i mazkúr ko Muhammad ne usí maqsad se likhá:

وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ مِن تعب او اعياء وَهُوَ رد لما ذعمت اليهود من انه تعالى بدأ خلق العالم يوم الاحد وَفَرَغَ منه يوم الجمعة وَاستَرح يوم السبت *

"*Aur ranj aur mándagí ne ham ko nahíṉ chhúá,* aur wahí radd hai Yahúdíoṉ ke gumán par, is bát se ki Alláh Taálá ne shurụ kiyá paidá karne ạ́lam ká pahle din se, aur us se fárig húá Jumạ ke din, aur árám kiyá Sabt ke din." Baizáwí bhí *Sabt* ke Ịbrí masdar kí ṭhík mạní se wáqif nahíṉ thá, so baṟí sanjídagí se us ne Muhammad kí chaturáí par muhr kí. Muhammad ke dil meṉ pák árám ká ḳhiyál nahíṉ samáyá. Yihí Sabt jise Ḳhudá ne muqarrar kiyá, so us ke logoṉ ke abadí sabt ká ímá thá, jo unheṉ us ke ḳháss huzúr meṉ hamesha tak milegá, jaháṉ we, us kí pák ịbádat meṉ mashgúl hokar, haqíqí ḳhushí se abad-ul-ábád ser honge. Par Muhammad ke dil meṉ, bagair húroṉ ke, Sabt aur árám ká kuchh ḳhiyál na samá saká. Chunánchi us ne apne logoṉ ke liye yaum i sabt ko mau-

qúf kiyá. Chunánchi Súra i Jumą kí 9wíṉ aur 10wíṉ áyatoṉ meṉ yúṉ likhá hai:

يا ايها الذين امنوا اذا نودي للصلوة من يوم الجمعة
فاسعوا الي ذكر الله وذروا البيع ذلكم خير لكم * ان كنتم تعلمون
فاذا قضيت الصلوة فانتشروا في الارض *

"Ai ímán wálo, jab azán ho namáz kí, Jumą ke din, to dauṛo Alláh kí yád ko, aur chhoṛo bechná; yih bihtar hai tumháre haqq meṉ, agar tum ko samajh hai. Phir jab tamám ho chuke namáz, to phail paṛo zamín meṉ," apní mihnat aur tamáshe meṉ phir jáo. Yúṉ ek ghaṛí kí namáz tamám din ke pák árám aur ibádat ke iwaz badal gaí. Qurán ke muwáfiq, din bhar ibádat aur bandagí karná zarúr nahíṉ hai; chunánchi Husainí úpar kí ibárat ká bayán kartá:

پس پراکنده شوید در زمین برای تجارت و تصرف
ما یحتاج خود امر ابا حت است یعنی اگر خواهید
بعد از نماز در پی مهمات خود روید *

"Pas phail jáo bích zamín ke, wáste tijárat aur apní zarurí ihtiyáj ke liye. Hukm i mubáh hai, yane agar cháho namáz ke bad apne kámoṉ ke pichhe jáo." Jumą ke muqarrar hone ká sabab, Baizáwí ke muwáfiq, yih thá, ki usí roz Muhammad Makke se bhágkar Madína meṉ dákhil húá:

وَ قيل سماه كعب ابن لوي لا جتماع الناس فيه اليه و
اول جمعه جمعها رسول الله عليه وسلم انه لما تقدم المدينة
نزل قبا وا قام بها الي الجمعة ثم دخل المدينة وصلي
الجمعة في دار النبي سالم ابن عوف *

"Aur kahá gayá hai, nám rakhá us ká Jumạ Kạb Ibn i Lawí ne wáste jamạ hone ádmí ke bích us din ke taraf us ke. Aur auwal Jumạ ká jamạ kiyá usí jamáạt ke taiṉ Rasúl-ulláh badurustí ke hargáh áge áe Madíne ke taiṉ utre aur qáim húe, aur qáim kiyá un sabhoṉ ne isí namáz ke taiṉ Jumạ tak, us ke bạd dáḳhil húe shahr meṉ; aur namáz paṛhí Jumạ kí nabí ke ghar meṉ Sálim Ibn i Ạuf ne." Ḳhulása is ká yih hai, ki isí din Muhammad ne Makke se pahunchkar Madíne meṉ qadam rakhá, aur jamáạt ne namáz paṛhí, is sabab se, us roz ká nám Jumạ rakhá gayá. Is bhárí sabab se Jumạ ká roz, jis meṉ log namáz aur tijárat aur khel aur tamásha kareṉ, aslí sabt, yạne pák árám ke din ká badlá húá. Aslí sabt áfrínish i álam kí yádgárí ke liye muqarrar húá, Jumạ ká roz Mahammad ke Madíne meṉ qadam rakhne kí yádgárí ke liye muqarrar húá. Is májrá ke muqábale meṉ kár i áfrínish bahut halká thá, so is báịs se us kí yádgárí ká din mauqúf húá, aur Madíne meṉ dáḳhil hone kí yádgárí ṭhahráí gaí. Masíhí sabt insán kí maḳhlasí kí yádgárí thí, Muhammad aur us ke mufassir is kí bábat chup rahte, aur sirf Yahúdíoṉ ke sabt ká zikr karte. Aslí yaum i sabt ke ịwaz meṉ Masíhí sabt ká badlá húá; wuh kár i áfrínish kí yádgárí thí, yih insán kí maḳhlasí kí yád-

gárí hái. Par ąlam kí áfrínish aur insán kí maḳhlasí donoṉ farámosh ho gae, jab Muhammad ne apne qadam i mubárak Madína ke bhítar rakhá. Phir Muhammad kahtá, Súra i Nahl 125.

انما جعل السبت على الذين اختلفوا فيه *

Is kí tafsír Husainí yúṉ kartá:

جزاین نیست که تعظیم سبت نهاده شده یعنی نوشته شد برآنانکه اختلاف کردند درو و تعظیم سبت آن بود که کسب نکنند و بهیچ مهم مشغول نشوند و آن روز را عید بگیرند و جز پرستش حق ننمایند واین تکلیفی بغایت شاق بود برایشان *

Yąne, "Sabt sirf un ke wáste muqarrar húá jo us kí tązím kí bábat iḳhtiláf karte the, ki kisí kám meṉ mushgúl na howeṉ aur us din íd kareṉ, aur bagair Haqq Taąlá kí parastish ke, dúsre kám meṉ mutawajjih na howeṉ; aur yih taklíf un par niháyat dushwár thí." Albatta, jo Ḳhudá ká ishq nahíṉ rakhte, us kí parastish un ke liye sirf taklíf aur un par niháyat dushwár hai; isí báis se Muhammad ne sabt ko mauqúf kiyá. Baizáwí kahtá:

وهم اليهود امرهم موسى عليه السلام بان يتفرغوا للعبادة يوم الجمعة فابوا فقالوا انريد يوم السبت لانه تعالى فرغ فيه من خلق السموات والارض *

Yąne "We, (jinhoṉ ne sabt kí bábat takrár kiyá) Yahúd the, Músá ne un ko hukm kiyá ki farágat kareṉ

ibádat ke wáste Jumá ke roz ; par unhoṉ ne inkár kiyá, aur kahá ham iráda rakhte yaum i sabt ká, kyúṉki us meṉ Alláh Taálá fárig húá paidá karne se ásmán aur zamín ke." Baizáwí ne ek maqám meṉ kahá ki Jumá Muhammad kí Hijrat aur Yasrab meṉ dákhil hone kí yádgárí ke liye muqarrar húá. Is báis se us roz ká nám Jumá rakhá gayá, aur Yasrab ká nám taziman Madína ho gayá. Par yahán Baizáwí kahtá ki Músá ne Yahúdíoṉ ko hukm diyá ki Jumá ko mánen, yane Muhammad kí Hijrat kí yádgárí meṉ, par unhoṉ ne inkár kiyá, aur kahá ham yaum i sabt ko, álam kí áfrínish kí yád karne ke liye, pasand karte haiṉ. Músá Masíh se 1581 baras áge paidá húá, aur ján taslím kí 1451 baras Masíh se peshtar, aur Hijrat san 622 Isawí meṉ wáqi húá. So Músá ke waqt se Muhammad ke waqt tak do hazár baras se ziyáda guzar gae. Tau bhí Baizáwí kahtá ki Músá ne Baní Isráíl ko farmáyá ki Jumá ko mánen aur yúṉ Muhammad kí Hijrat kí yád rakheṉ ! Bayán i mazkúr se sáf sábit hai ki sabt ká pák árám Muhammad aur us ke pairauṉ ko pasand nahíṉ áyá, jaisá Husainí kahtá, ' yih taklíf un par nihayat dushwár thí ;' is sabab se unhoṉ ne sabt ko mauqúf kiyá, aur us kí bábat aisí aisí mukhtalif báteṉ bhí likhíṉ.

4. Pahle báb meṉ aur is dúsre báb kí tín áyatoṉ meṉ paidáish ká bayán kiyá gayá hai. Is báb meṉ insán kí bábat, jo chhathe din paidá húá, kuchh aur kháss bayán hogá. Ye mazkúr báteṉ, aur jin ká bayán abhí hogá, *ásmán aur zamín ká ahwál*, un kí tawálíd, paidáish kí tawárikh, haiṉ *jab we paidá húe* ; jis

din, yạne waqt, *Yahowáh Ḳhudá ne ásmán aur zamín ko paidá kiyá.* Ab Ḳhudá ká dúsrá nám miltá, jis kí mạní ạmíq aur ụmda hai. Us ká pahlá nám (אֱלֹהִים) *Elohím*, jo ab tak milá hai, so (אֱלֹהַּ) *Eloah* ká jamạ hai, jis meṇ Taslís, yạne tín Aqnúm, ká ishára ján parṭá; aur is ká masdar, agarchi qadím Ibrí se játá rahá, tau bhí Ạrabí meṇ mahfúz rahá, yạne الٰہ (mutaạjjib honá, ḳhauf rakhná; pák ḳhauf se parastish karná), jis se الٰہ (mạbúd) miltá hai. Yúṇ Elohím wuh hai jo sárí tạzím o takrím ke láiq hai, niháyat jalíl, qadír, Ḳháliq, háfiz, hákim; jise sab koí masjúd aur mạbúd jáneṇ. Yihí Elohím, Alláh Taạlá hai, jis ne ạlam ko paidá kiyá, aur sab ká Parwardigár bhí hai. Par dúsrá nám, Yahowáh, jo yaháṇ miltá, so ek Ibrí masdar (הָיָה=הָוָה) se, jis kí mạní *honá, hastan, búdan* hai; mustaqbil meṇ (יַהְוֶה) *howegá, báqí rahegá.* Chunánchi us ne apne bande Músá se kahá, (אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה) "Maiṇ wuh húṇgá, jo maiṇ húṇgá, aur us ne kahá, ki tú baní Isráíl se yúṇ kahiyo, ki (אֶהְיֶה) *Maiṇ húṇgá,* us ne mujhe tumháre pás bhejá hai," Khurúj 3: 14. So, aslí lafz ke muwáfiq, Yahowáh wuh hai, jo hogá, hamesha aisá hí aṭal rahtá, ạzalí o abadí áp se hai; jo thá, jo hai, jo hogá; ḳhud-hast, dúsre se nahíṇ; ḳhud-mukhtár, dúsre se ịlâqa nahíṇ rakhtá; hastí ká chashma aur bakhshinda; har tarah se kámil, yúṇ apne logoṇ ká ḳhass Ḳhudá hai. Yúnání aur Rúmí mutarjimoṇ ne is nám ká tarjuma nahíṇ kiyá, aur haqíqat meṇ wuh aisá mạnawí hai, ki us ká tarjuma kisí ek hí lafz meṇ nahíṇ ho saktá. Is ke ịwaz meṇ kaí mutarjimoṇ

ne dúsrá nám rakhá hai, Yúnání meṉ *κυριος*, Rúmí *dominus*, yane málik, Angrezí meṉ *lord*, jis kí asl *hlaf-ord—loverd* hai, yane *hlaf-loaf*-roṭí, aur *afford*, dená, kyúṉki qadím Angrezí *hlaf-ords—loverds—lords* bahut roṭí raaiyatoṉ ko dete the. Yúṉ *Lord* kí ṭhík maní Ġaríb-parwar, Parwardigár hai. Par yih Yahowáh kí púrí maní nahíṉ hai. Aur málik, yá ḳhudáwand, bhí baḳhúbí durust nahíṉ hai. Yahowáh Ḳhudá ká ażím nám hai, jis meṉ sárí tasallí-dihinda maní mundaraj hai. So us ke haqíqí logoṉ ke liye yih nám niháyat ażíz hai. Ḳhudá na sirf Ḳháliq aur háfiz, jaise pahle báb se maʿlúm hotá hai, balki apne logoṉ ke liye aṭal, azalí o abadí, ḳhud-hast o ḳhud-muḳhtár, chashma i hastí o zindagí, aur har tarah se kámil Hámí aur Parwardigár rahtá hai. Is dúsre báb meṉ aur áge, Ḳhudá na sirf Elohím balki Yahowáh bhí záhir hotá hai. Tau bhí us kí parwardigárí aur ummat i ḳháss kí rakhwálí meṉ Yahowáh ke púre maane baḳhúbí záhir na húe, jab tak kí Alqádir báládastí se apní ḳháss ummat ko Misr se báhar na láyá, Khurúj 6: 3.

5. Agarchi paidáish ke tísre roz (1: 12) nabátát zamín se nikle, tau bhí kámil na ho gae, jab tak ki pání na barsá aur Ádam na paidá húá. *Aur khet kí sab nabát hanoz zamín meṉ* kámil, bilkull ḳhúbsúrat aur durust *na thí, aur khet kí sab ghás hanoz* baḳhúbí *na ugí thí; kyúṉki Yahowáh Ḳhudá ne zamín par pání na barsáyá thá, aur Ádam na thá ki zamín kí khetí kare.*

6. Bárish Ḳhudá kí taraf se hai,—'na bárad hawá tá na goí babár'—par jab tak ki us ne pání na barsáyá,

us ne dúsrí tadbír se zamín ko sínchá. *Aur bukhár zamín se uthtá thá, aur tamám rú i zamín ko seráb kartá thá.* Na insán kí khetíbárí ke sabab se, balki Ḳhudá kí hikmat aur qudrat se, nabát ugtí aur kámil ho játí hai.

7. Insán *μικρὸκοσμος*, ek *chhotá álam* hai, jis men rúh aur jism, ásmán aur zamín miltí hain. Donon kí asl ká bayán yahán miltá hai. Ádam kí rúh Ḳhudá kí súrat par paidá húí (Paid. 1: 26, 27), tadbhí fakhr na kare; na sirf us ke jism kí bunyád ḳhák men, aur us kí ḳhurák ḳhák se hai, balki wuh áp hí ḳhák aur mittí hai. Taubhí us ká Bání niháyat buzurg hai. *Aur Yahowáh Ḳhudá ne* mansúba aur ḳhabardárí se *Ádam ko banáyá* (יִיצֶר), goyá kumhár kí sí sanat se, *dhúl*, ḳhák, us ke badan kí máhiyat, *mittí se*, ajíb o garíb aur hairatafzá kám se, aur use munaqqash kiyá (Zab. 139: 14, 15); *aur us ke nathnon men zindagí ká dam phúnká.* Rúhon ke Báp ne us ko rúh bakhshí, jis ke bagair wuh sirf ḳhák aur befáida thá; *so*, jab rúh Ḳhudá kí taraf se áí, *Ádam jítí ján ho gayá.* Sirf rúh se ádmí jítá hai, balki rúh áp hí insán hai. Bagair us ke badan makrúh hai. Rúh niháyat beshqímat hai, koí us kí ihánat na kare. Agar ádmí tamám jahán ko hásil kare, aur apní rúh ko ganwáwe, to kyá fáida hogá? Badan mittí ká pinḍá baná hai, lekin rúh jo us men hai, soí use roshan kartí hai; Alqádir ke dam ne use zinda kiyá. Magrúr na honá cháhiye, hamáre jism na sone, na rúpe, na motí, na Brahmá ke badan se, balki mittí se ban gae, aur ḳhákí bhí hain; hamáre bápdáde zamín men mil gae hain, aur ham udhar játe

haiṉ. "Ḳhák zamín meṉ phir jáegí jaisí ki thí, aur rúh Ḳhudá ke pás phir jáegí jis ne use diyá," Wáiẓ 12 : 7. So "apne badanoṉ ko Ḳhudá par taqdís kareṉ, táki qurbán i zinda o muqaddas o pasandída howeṉ," Rúm 12 : 1 ; "apne tan se aur apne man se, jo Ḳhudá ke haiṉ, Ḳhudá kí taqdís kareṉ," 1 Kar. 6 : 20, táki Masíh qiyámat ke din "hamáre kasíf badan kí shakl ko tabdíl karke apne jism i latíf kí mánind banáwe," Fil. 3 : 21. Insán kí rúh sirf apne Bání kí suhbat meṉ ásúda ho saktí, us se munqatị́ hoke har tarah se tabáh hotí hai. Us ke tan o man meṉ Ḳháliq kí gúnágún hikmat aur qudrat kaise ạjíb taur se áshkárá hotí haiṉ !

8. Ḳháliq ne Ádam ke wáste suthrá makán árástá kiyá thá. *Aur Yahowáh Ḳhudá ne Adan*, yạne ạish ke mulk, *meṉ*, ek zamín meṉ jo niháyat ḳhúbsúrat aur Ádam kí ịshrat aur kámil parwarish ke liye málámál thí, us jagah se jaháṉ Músá ne yih kitáb likhí, aur zamín i Ạdan kí *púrab kí taraf ek* baṟá *bág* (גַּן, גַּנָּה, جَنَّةٌ ; प्रदेश, فِرْدَوْسٌ, פַּרְדֵּס Waạz, 2 : 5, Παραδεισος) yá ramná *lagáyá thá ;* par ham ko mạlúm nahíṉ ho saktá, ki us bág kí haqíqí gunjáish kitní thí, aur us kí sab haddeṉ kaháṉ thíṉ, kyúṉki tufán i Núh se us ke bahut nishán miṭ gae haiṉ ; *aur Ádam ko, jise us ne banáyá thá, waháṉ rakhá.* Ḳháliq ne Ádam ke wáste na baṛí ụmda ịmárat aur sonahlá mahall, balki ḳhushnumá bág lagáyá, jis kí har taraf se, úpar, níche, áspás, Paidákuninda aur Parwardigár kí dastkárí záhir hotí thí.

Jab ki zamíní jannat ke nishán aksar miṭ gae haiṉ, to cháhiye ki ham abadí jannat kí talásh kareṉ.

9. Bág i Adan har tarah se ḳhúb thá, us ke muwáfiq tamám ạlam meṉ koí dúsrá bág hargiz nahíṉ thá. *Aur Yahowáh Ḳhudá ne har daraḳht ko jo dekhne meṉ ḳhushnumá*, yạne jis ke miqdár, rang, patte, phúl, dekhne ke liye bahut pasandída the, *aur kháne meṉ ḳhúb*, jis ke phal mazadár aur badan ke liye fáidamand the; *aur bág ke bíchoṉ bích*, yạne bág ke bhítar, *hayát ká daraḳht, aur nek o bad kí pahchán ká daraḳht zamín se ugáyá thá*, yạne tísre roz (1: 12). Hayát ká daraḳht na sirf zinda, táza aur mewadár rahtá thá, balki Ádam kí hamesha kí zindagí, ḳhushhálí aur saạ́datmandí ke nishán aur muhr ke liye muqarrar húá; yạne, ki agar beạib, sáf aur farmánbardár rahe, to is peṛ se kháwe aur jíwe. Injíl kí abadí jannat aur firdaus ke bayán meṉ qadím hayát ke daraḳht ká ishára miltá hai, Mushához 22: 2; hayát kí sáf "nadí ke wárpár daraḳht i hayát thá, jo bárah phal látá thá, har ek mahíne meṉ ek phal, aur us daraḳht ke patte logoṉ kí shifá ke wáste the." Phir, us ko jo Iláhí fazl se gunáh aur Iblís ke úpar gálib hotá hai, Masíh "yih baḳhshegá, ki daraḳht i hayát se, jo firdaus i Iláhí ke bíchoṉ bích hai, phal kháwe," Mushá. 2: 7. Masíh na sirf zindagí ká daraḳht, balki zindagí kí roṭí bhí kahlátá hai, ki un sabhoṉ ko jo use ímán se kháte, yạne us par ímán láte haiṉ, hayát i abadí detá hai, Yúh. 6: 48, 53. Bág i Adan meṉ *nek o bad kí pahchán ká daraḳht bhí thá*, jis kí bábat ek mumánaạt ká hukm aur itáạt ká áín thá, jis se nek aur bad mạlúm howeṉ; yạne us kí muháfa-

zat karne se insán kí bhaláí, ḳhúbí aur sadáqat záhir howe, aur ụdúl-hukm i karne se burái aur badí maḷúm ho jáwe, "kyúṇki sharạ hí se gunáh záhir húá." Rúm. 3 : 20. Phir, *nek o bad kí pahchán* tajribe se húí ; jab Ádam ne us peṛ se kháyá aur ḳhúbí aur nekí us se játí rahí, aur badí hásil húí, tab us ko baḳhúbí maḷúm húá, ki un meṇ kyá farq hai. Onqelos ke Kaldání Tarjuma meṇ yúṇ hai :

אוּלָן דַּאֲכָלִי פֵּירוֹהִי חַכְמִין בֵּין טַב לְבִישׁ

"Peṛ, ki jis ke phal jo kháte, so nek o bad ká farq jánte haiṇ." Is daraḳht meṇ maut aur zindagí, barakat aur laṇat Ádam ke sámhne rakhí gaíṇ. Ye donoṇ daraḳht aḥd i ạmál ke nishán aur muhr the, donoṇ áp hí aḥd i baiạt the. Aḥd i ạmál ke tale hayát farmánbardárí kí shart par milí, yạne yih karo aur jío, ụdúl karo aur maro. Aḥd i fazl kahtá, ki Ímán láo aur bach jáo, ímán na láo to halák ho.

10. Mulk i Adan kí sarhaddeṇ hameṇ baḳhúbí maḷúm nahíṇ ho saktí haiṇ. Aksar gumán karte haiṇ, ki us ká bág Arám i nahrain meṇ thá, aur us jagah se jahán píchhe shahr i Bábul ban gayá, dúr bhí na thá. Is báb kí áṭhwíṇ áyat meṇ Músá kahte haiṇ, ki wuh jannat, pradesa, firdaus, yá ramná Adan meṇ thá, púrab kí taraf ; na sirf mulk i Yahúdáh aur us bayábán se, jahán Músá ne Tauret likhí, púrab kí taraf, balki mulk i Adan ke púrbí hissa meṇ thá. *Aur* mulk i *Adan* kí ek taraf dúr *se ek nahr*, nadí, *bág ke seráb karne ko niklí ; aur wahán*, yạne bág, *se taqsím hoke chár sar* i nahr, yạne dhárá *ho gaíṇ*.

11, 12. *Pahlí* dhárá *ká nám Faisún*, (jis kí maṇí

barhná, phailná hai) par is nadí ká haqíqí patá ab nahín mil saktá, *wuh* nadí *jo Hawílah kí sárí zamín ko ghe tí hai; jahán soná hai; aur us zamín ká soná achchhá,* mihín, sáf, qímatí, tuhfa hai; *wahán motí* (yá *yáqút,*) *aur billaur,* (yá *sang i sulaimání*) hai.

13. *Aur dúsr nahr ká nám Jaihún,* (jis kí maní *phút nikalná* hai) *wuh jo Kúsh kí sárí zamín ko ghertí hai,* jahán Hám ibn i Núh kí aulád rahtí thí.

14. *Aur tísrí nahr ká nám Dijlah* hai, jis ká pání bahut tez chaltá, *wuh jo Asúr ke púrab játí hai.* Dijlah ká nám Ibrí men חִדֶּקֶל *Hiddekel*=חַד *tez*+כַּל *halká,* yane *tezrau* nahr hai; Kaldání Tarjuma men דִּגְלָא, Arabí دجلة, Yúnání men *Τίγρις* hai, jis se miláo Fársí تیر aur Sanskrit तिज् *tez.* Quintus Curtius, Sikandar kí Tawáríkh men (4: 9) yún kahte hain:

"Itaque a celeritate, qua defluit, *Tigri* nomen inditum; quia Persica linqua *Tigrim* sagittam appellant."

"Tezrauí ke sabab *Tigris* ko yih nám diyá gayá; kyún-ki Fársí zubán men we tír ko *Tigris* kahte hain." Pliny bhí kahte (6: 31):

"Ipsius qua tardior fluit, Diglito: unde concitatur, a celeritate Tigris incipit vocari. Ita appellant Medi sagittam."

"Jahán ziyáda áhista bahtí, Dijlah kahlátí: tab barh játí, aur Tigris kahlátí hai. Yún Mádí tír kahte hain." *Aur chauthí nahr, wuhí Furát,* jo barí nahr mashhúr hai. Dijlah aur Furát Bábul kí nahren hain jin par baní Isráel Sháh i Bábul kí asírí men hoke já baithe, aur Saihún ko yád karke roe, Zab. 137: 1.

Aisá inqiláb gunáh ke báis se húá, ki jo begunáhí kí hálat men Ádam ke liye firdaus thá, us kí aulád ke wáste qaidkhána ho gayá.

15. Ádam kí hastí ká Bání us kí khushhálí ká bhí Bání thá. *Aur Yahowáh Khudá ne Ádam ko,* mittí aur rúh se banákar, *liyá aur use bág i Adan men,* jis ká bayán ab hí ho chuká, *rakhá,* na khelne, na tamásha dekhne, na bekárí ke wáste, balki *us kí kishtkárí,* bágbání, *aur nigahbání ke liye,* tá wuh khush, khúb aur fáidamand mihnat men mashgúl rahe. Agarchi us kí zát, izzat, hukúmat, aql, sab barí thín, taublí Kháliq ne dekhá ki tan o man ke liye mihnat zarúr hai. Ibtidá se Khudá ká yihí áín rahá, "jo koí kám kiyá na cháhe, wuh khurák na páwe," 2 This. 3: 10. Is se malúm hotá hai, ki khetí qadím aur izzatdár kám hai; kyúnki pák aur begunáh Ádam ke liye, jo Khudá ká qáimmaqám thá, balki firdaus men bhí, muqarrar húí.

16, 17. Agarchi Ádam zamín ká málik thahráyá gayá, tau bhí Haqq Taálá us ká Hákim rahá. Munásib thá ki wuh na sirf apní hí marzí, balki Hákim ke hukm ko bhí máne. Chunánchi ek kháss áín us kí farmánbardárí aur mahabbat kí ázmáish ke liye Haqq Taálá ne muqarrar kiyá. *Aur Yahowáh Khudá ne,* jis ká hukm hamesha durust aur mutlaq hai, yún *farmáke Ádam ko hukm diyá, ki Tú bág ke har ek darakht se khurish kháegá* jitná tú cháhtá hai, sáre per tere ikhtiyár men bakhshe gae; *lekin nek o bad kí pahchán ke darakht se* báz rah, bahut aur per hain jin se tú khá saktá hai, sab aur darakht tujhe bakhshe gae, par *us se tú na kháegá,* yih mere mutlaq aur rást hukm se

nárawá ṭhahráyá gayá; *kyúṇki jis din tú us se kháegá, tú mar hí jáegá*, wabá aur ḳhauf aur ḳhatre aur musíbat meṇ paṛegá; hayát i iláhí se judá hokar ḳhatáoṇ aur gunáhoṇ ke sabab murda hogá; terá jism bhí fání, maut ke láiq, aur maut ke qábil ho jáegá; aur dúsrí maut ká sazáwár hogá, yạne ki ján aur badan jahannam kí ág kí jhíl meṇ ḍále jáweṇ, aur Ḳhudá ke chihre se aur us kí qudrat kí ạzamat se halákat i abadí kí sazá páweṇ; tú bhí gulámí aur asírí meṇ us ká, jis ke pás maut ká zor hai, yạne Iblís ká giriftár hogá. Yihí púrí, abadí maut náfarmánbardárí kí sazá hogí; hálánki itáạt ká ajr, is ká baraḳs, kámil zindagí aur hayát i abadí hogí. Yih hukm ạurat ke wáste bhí thá, agarchi us ká zikr yahán nahíṇ miltá.

18. Ab Ádam ká Ḳháliq, us kí ḳhaslat aur hájatoṇ se baḳhúbí wáqif hokar, barí mihrbání aur pidarána mahabbat se us kí ḳhátirjamaí aur tasallí, aur us kí nasl ke barhne aur qáim rahne ke liye, tadbír kartá hai. *Aur Yahowáh Ḳhudá ne kahá, ki Achchhá nahíṇ ki Ádam akelá rahe*, yih us kí ḳhaslat o ḳhássiyat ke barḳhiláf hai, yúṇ us kí bihtarí aur barhtí nahíṇ hogí, *maiṇ us ke liye ek madadgár us kí mánind banáúṇgá*, ki us ke pás aur us ke sáth rahe, us kí rafíq aur sharík, hamdam aur hamsar howe. Ek se do bhale haiṇ; so ek dúsre se nahíṇ kah saktá, ki maiṇ terá muhtáj nahíṇ húṇ.

19. Sáre jánwar, jo hawá meṇ uṛte aur zamín par chalte the, Ádam ke sáth the, par un meṇ se us ká koí hamkalám nahíṇ miliá. *Aur Yahowáh Ḳhudá ne zamín kí miṭṭí se har janglí jánwar aur ásmán ke har pa-*

rinde ko banáyá thá (1 : 24). *aur* unhen *Ádam ke pás pahunchává,* jise us ne makhlúqát ká sardár thahráyá thá. *táki dekhe ki wuh* un men se *ek ek ko kyá kahe,* un ká kyá nám rakhe; *aur sab jo Ádam ne use,* yane, har *nafs i zinda ko kahá, wahí us ká nám húá.* Kháliq ne Ádam ko, jis dam wuh paidá húá, aisí kámil hikmat dí, ki wuh sáre jánwaron kí khássiyat se wáqif thá; aur us ko aisá nutq bakhshá, jis se us ne un ká sahíh nám rakhá.

20. *Aur Ádam ne,* us hikmat aur zabán se jinhen Kháliq ne use bakhshá, *sáre mawáshí,* chárpáye, *aur ásmán ke parinde, aur har janglí jánwar ká nám kahá,* un ká nám rakhá; *par Ádam ko,* un men se *madadgár,* hamdam, hamjins, rafiq, anis *us kí mánind,* ki us ká hamjalís howe, *na milá.* Muhammad ne, Súra i Baqr 29, is bayán ko, Yahúdíon kí hadís se le, aur us ko mutabar samajhkar, bigár diyá.

وعلم آدم الاسماء كلها ثم عرضهم على الملائكة فقال انبئوني
باسماء هؤلاء ان كنتم صادقين قالوا سبحانك لا علم لنا الا ما
علمتنا انك انت العليم الحكيم قال يا آدم انبئهم باسمائهم
فلما انبأهم باسمائهم قال الم اقل لكم اني اعلم غيب السموات
والارض واعلم ما تبدون وما كنتم تكتمون *

"Aur sikháe Ádam ko nám sáre; phir wuh dikháe firishton ko; kahá, Batáo mujh ko in ke nám agar tum

ho sachche. Bole, Tú sab se nirálá hai; ham ko ma̤lúm nahíṉ, magar jitná tú ne sikháyá; tú hí hai asl dáná puk̤hta kár. Kahá, Ai Ádam, batá de un ko nám un ke; phir jab us ne batá diye un ke nám, kahá, Maiṉ ne na kahá thá tum ko, mujh ko ma̤lúm haiṉ parde ásmán o zamín ke; aur ma̤lúm hai jo tum záhir karo, aur jo chhipáte ho?"

21. Ḳhudá ne, Ádam kí ihtiyáj ko dekhkar, usí ke jism se ek hamjins o rafíq madadgár banáyá. *Aur Yahowáh Ḳhudá ne* chhaṭhe din, jab us ne Ádam ko nar aur nárí banáyá, ajíb tarah se *Ádam par bhárí nind bhejí, aur wuh so gayá; aur us ne* gair mahsús dard se, aur sháyad us ke jánte húe, *Ádam kí paslíoṉ meṉ se ek lí, aur us ke badle gosht bhar diyá*, aisá ki us ke badan ke intizám meṉ kuchh ḳhalal na paṛá.

22. *Aur Yahowáh Ḳhudá ne us paslí se, jise us ne Ádam se lí thí, ek a̤urat banáí,* na us ke sir se, ki us ká sardár howe, na us ke páṉw se, ki us se pámál kí jáwe, par us kí paslí se, ki us ke barábar howe, us ke bázú ke tale se, ki us se himáyat páwe, aur us ke dil ke nazdík se, ki us kí dilband howe; *aur use* byáh meṉ *Ádam ke pás láyá*, táki us kí sáthí aur mahbúb madadgár howe. Pahle Ádam banáyá gayá, bad us ke Hawah, (1 Tim. 2: 14); aur mard a̤urat se nahíṉ hai, balki a̤urat mard se; aur mard a̤urat ke liye nahíṉ, balki a̤urat mard ke liye paidá kí gaí; so a̤urat farmánbardár aur adab se rahe, aur nek kámoṉ se árásta ho (1 Kar. 11: 8, 9). Ádam i̤zzat ke taur se sáre haiwánoṉ ke bad paidá húá; par Hawah Ádam ke bad; kyúṉki a̤urat sab se ḳhúbtar, aur mard ká núr hai,

1 Kar. 11: 7. Ádam to álam ká sardár ṭhahráyá gayá, par ạurat us ká afsar aur sárí maḳhlúqát i záhirí ká táj ban gaí. Byáh firdaus meṇ, aur jab Ádam pák hálat meṇ thá, Ḳhudá kí taraf se muquarrar húá.

23. Ádam ko, ḳhwáh ḳhwáb se yá Ḳhudá ke sikhláne se, maḷúm húá ki ạurat kaháṇ se lí gaí. *Aur Ádam ne kahá,* ki jis ká maiṇ muhtáj thá, use páyá, jo sáre aur maḳhlúqoṇ se nahíṇ mil saká, *yih bilfiạl merí haḍḍíoṇ meṇ se haḍḍí, aur mere gosht meṇ se ġosht,* merí zát, hamjins, hamqadr aur mere barábar hai: *yih nárí kahláegí, kyúṇki yih nar se lí gaí.* Is se maḷúm hotá hai ki byáh kí qarábat kaisí ạzíz hai; ki haqíqí byáh rifáqat aur mahabbat ká rishta hai, jis men donoṇ ek tan aur man ho játe, aur bagair maut yá fiạl i ziná, hargiz judá nahíṇ ho sakte. "Mardoṇ par wájib hai, ki apní jorúoṇ ko aisá piyár kareṇ, jaisá apne badanoṇ ko. Jo apní jorú ko piyár kartá hai, so áp ko piyár kartá hai; kyúṇki kisí ne apne jism se kadhí dushmaní na kí, balki wuh us ko páltá aur sahlátá hai, jaisá Masíh bhí kalísiá ko," Afs. 5: 28, 29. Shauhar aur jorú ke ek hone se Púlús Hawárí ek misál látá, jis se wuh dikhátá ki Masíh aur us kí kalísiá, us kí ummat i ḳháss, ek haiṇ: "Ki ham us ke badan ke ụzo, aur us ke jism ke haiṇ, aur us kí haḍḍíoṇ meṇ se haiṇ," Afs. 5: 30.

24. *Is wáste,* ki ạurat mard se lí gaí, haḍḍí us kí haḍḍíoṇ meṇ se, aur gosht us ke gosht meṇ se, yihí áín, Ḳhudá kí taraf aur Ádam ke wasíle se, ibtidá i ạlam se ṭhahráyá gayá, ki *mard* byáh meṇ *apne má báp ko chhoṛegá, aur apní* ek *jorú se,* bagair taláq, jab tak ki maut un-

heṉ judá na kare, *milá rahegá, aur we,* mard aur us kí ek jorú, na do, tín, chár, *ek tan ho jáenge.* Agar ek jorú se ziyáda zarúr yá munásib hotí, to Ḳháliq-ul-ʿálamín Ádam ke wáste banátá. Hamadáṉ ká áiṉ, jo hikmat aur mihrbání se muqarrar húá, ádmíoṉ ke shahwatí dastúroṉ se bihtar hai. Taláq bhí Ḳhudá ká ṭhahráyá áiṉ nahíṉ, balki ạin shahwat-parastí ká hukm hai. Agar Ádam Hawah ko taláq detá, to aur kis se byáh kartá? Masíh ne kahá, Matí, 19: 4—9, Marqas, 10: 3—12, ki Agarchi Músá ne, ádmíoṉ kí saḳht dilí ke sabab, un ko ijázat dí, ki apní jorúoṉ ko chhoṛ deweṉ, tau bhí ibtidá se aisá nahíṉ thá; aur ki jo koí apní jorú ko, siwá harámkárí ke, kisí sabab se taláq de, aur dúsrí se byáh kare. ziná kartá hai; aur jo koí chhoṛí gaí se byáh kare, wuh bhí ziná kartá hai. So jorúoṉ kí kasrat aur taláq donoṉ Haqq Taʿálá ke aslí bandobast aur sáf hukm ke barḳhiláf haiṉ. Ham us kí bábat kyá kaheṉ jo na sirf ye gunáh áp hí kartá, balki besharmí aur kufr ke sáth kahtá, ki yih Alláh ká hukm hai, aur mere wáste auroṉ se ziyáda? Taláq ká hukm yúṉ detá: Súra i Baqr 229,

الطلاق مرتانِ فامساکٌ بمعروفٍ او تسریحٌ باحسانٍ *

"Taláq do bár tak, phir rakhná muwáfiq dastúr ke, yá ruḳhsat karná nekí se." Phir, Súra i Taláq par bilkull liház karo. Us Súra kí ek áyat ká nisf hissa gaur ke láiq hai:

من یتعد حدود اللہ فقد ظلم نفسہ *

"Jo koí barhe Alláh kí haddoṉ se, to us ne burá kiyá apná." Alláh kí haddeṉ, byáh aur taláq kí bábat, úpar ke mazmún meṉ bándhí gaíṉ; Muhammad aur us ke pairau un se barh gae, kitná burá kiyá unhoṉ ne apná? Muhammad ne bhí apne pairauoṉ ko ijázat dí, ki ek jorú ke ịwaz meṉ dúsrí ká badlá kare: Súra i Nisá 18,

وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰهُنَّ
قِنْطَارًا فَلَا تَاْخُذُوْا مِنْهُ شَيْئًا *

"Aur agar cháho ek ạurat kí jagah dúsrí ạurat, aur de chuke ho us ko ḍher mál, to phir na ho us meṉ se kuchh."

Phir, Muhammad apne pairauoṉ ko jorúoṉ kí márpíṭ ká hukm detá: Súra i Nisá 33,

وَالّٰتِيْ تَخَافُوْنَ نُشُوْزَهُنَّ فَعِظُوْهُنَّ وَاهْجُرُوْهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ
وَاضْرِبُوْهُنَّ *

"Jin kí bad ḳhoí ká ḍar ho tum ko, so un ko samjháo, aur judá karo sone meṉ, aur máro un ko." Is ke muqábale meṉ Púlús Hawárí kí báṫoṉ par liház karo,—"apní jorú ko aisá piyár kar, jaisá apne badan ko." Taạjjub nahíṉ ki Muhammad ne yih hukm diyá, kyúṉki us kí samajh meṉ ạurat mard ke barábar na thí. Súra i Baqr 282,

وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِن رِّجَالِكُمْ فَإِن لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ

وَامْرَأَتَانِ مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ *

"Aur sháhid kar, do do sháhid apne mardoṇ meṇ se, phir agar no hoṇ, to ek mard aur do ạuraṭeṇ, jin ko pasand rakhte ho sháhidoṇ meṇ." Yạne ek ạurat ádhá mard hai.

Jorúoṇ kí kasrat meṇ Muhammad ne yúṇ farmáyá, Súra i Nisá 3,

فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ

خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *

"Nikáh karo, jo tum ko ḳhush áweṇ do do, tín tín, chár chár; phir agar ḍaro, ki barábar na rakhoge, to ek hí, yá jo apná háth ká mál hai." Us ne apne pairauoṇ ko chár se ziyáda lená manạ kiyá, par apne wáste ḳhúb ázádí ko mahfúz rakhá: Súra i Ahzáb 49,

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ

وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ

خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُّؤْمِنَةً

إِن وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَن يَسْتَنكِحَهَا

خَالِصَةً لَّكَ مِن دُونِ الْمُؤْمِنِينَ *

"Ai nabí, ham ne halál rakhín tujh ko terí aurateṇ, jin ko mahr tú de chuká, aur jo mál ho tere háth ká, jo háth lagá de tujh ko Alláh, wag.; ..... yih nirí hai tujhí ko siwáe sab musalmánoṇ ke." Ḳhulása; Ḳhudá ne firdaus meṇ do mubárak zawábit muqarrar kie, aur Muhammad ne donoṇ ko ḳharáb kiyá; sabt ko us ne mauqúf kiyá, aur byáh ko bigáṛ diyá.

Manu bhí byáh kí bábat, nawín adhyáe 80, 81 shlok meṇ ajíb hukm detá:

मद्यपाऽसाधुवृत्ता च प्रतिकूला च या भवेत्।
व्याधिता वाधिवेत्तव्या हिंस्राऽर्थघ्नी च सर्व्वदा॥
बन्ध्याष्टमेऽधिवेद्याब्दे दशमे तुमृतप्रजा।
एकादशे स्त्रीजननी सद्यस्त्व प्रियवादिनी॥

Yaṇe "Jo madhpán kartí aur bad chalan hai, aur apne pati se bair rakhtí, aur dáim ul marz aur naṭkhaṭ hai, aur fazúl ḳharch, us ke jíte jí dúsrá byáh karná cháhiye. Jo bánjh hai, us ke áṭhweṇ baras; aur jis ke laṛke mar játe hoṇ, daswen baras; aur jis kí sirf laṛkí hí paidá hotí ho, us ke gyárahweṇ baras; aur jo apriyá bol boltí ho, usí waqt dúsre se byáh kare."

25. Sulaimán apní sárí shaukat meṇ Ádam aur Hawah kí mánind árásta na thá, kyúṇki we apne Ḳhálíq kí súrat aur hashmat se saṇwáre gae. So dúsrá libás aur hulla unke liye zarúr nahíṇ thá, jab tak ki gunáh, aur sharm ká sabab, un meṇ na áyá. *Aur we donoṇ, Ádam aur us kí jorú, nange the, aur sharmáte na the.* Jab ki gunáh un kí tamíz meṇ na thá, to sharm un ke chihre meṇ kahán pái jáe? Sharm gunáh

ká phal hai, aur libás hamárí sharm ká ḍhapná aur nishán. To libás se magrúr honá barí hí nádání hai. Pas poshák insán ke liye, bargashtagí aur gunáh ke báis se, ab zarúr húí. Nange gadhe, kutte aur bail nahín sharmáte, kyúnki un kí kuchh tamíz nahín hai, aur unhen dekhne se sharm bhí paidá nahín hotí. Par koí sáhib i tamíz, binú sharm, nangá nahín rah saktá, aur nange ádmí par nigáh bhí nahín kar saktá hai. Hamáre pahle wálidain bilkull pák aur ḳhushhál banáe gae, par wuh soná jaldí khonṭá ho gayá, aur ḳhális kundan pitlá gayá.

TÍSRÁ BÁB.

JAB kár i áfrínish tamám húá, Ḳháliq ne dekhá ki sab bahut achchhá hai. Firishte bhí sab pák, begunáh, ḳhushhál the. Par baze un men se ásí ho gae, aur apne gunáh ke sabab se Ḳhudá ke fazl-baḳhsh huzúr se ḳhárij ho gae. Un ke Sardár ne, is pák álam men dáḳhil hokar, apní taraf wargalánkar pák insán ko bhí khainchá, aur yún tamám jahán men ḳharábí phailá dí. Is tísre báb men yih afsos ká bayán mundaraj hai, aur yún is ká ṭhík nám Ṭáb-ul-mandeb, yane ánsúon ká báb, hogá. Iblís ek Sámp men dáḳhil hokar, táki apní daga ziyáda achchhí tarah se chhipáwe, firdaus men hamáre pahle wálidain ke pás áyá, aur nihávat fareb aur jhúṭh ke sáth unhen bahkáyá, ki us phal ko kháwen jise Ḳhudá ne un kí ázmáish ke wáste manā kiyá thá, 1—6. Apne gunáh aur sazáwárí se wáqif hokar unhon ne apne ko

Yahowáh ke huzúr se chhipáne kí koshish kí, 7—8. Hákim ul ʿálamín ne unheṉ apne huzúr meṉ buláyá; we taqsírwár kámpte húe házir húe; aur donoṉ apní safáí ke liye kuchh ʿuzr karne lage; par Sámp beʿuzr rahá, 9— 3. Chunánchi hákim ne fatwá diyá; aur taqsírwároṉ ko, áyanda Naját-dihinda ke wasíle se, muáfí aur naját kí ummed dí; Sámp ko kámil halákat ká fatwá diyá. Agarchi sámp ʿaurat kí nasl ko kuchh zaḳhmí karegá, tau bhí use shifá hásil hogí; par Sámp ká zaḳhm hargíz changá na hogá, 14—15. Agarchi muáfí ká wáda hamáre auwal wálidain ko diyá gayá, tau bhí zarúr thá, ki we taklíf aur dukh aur mihnat meṉ zindagí basar kareṉ, 16—19. Pas we, áyande Naját-dihinde par ímán láke, Ḳhudá kí hidáyat se qurbán charháne lage, 20—21. Baḍ us ke firdaus se we ḳhárij kíye gae, ki hargiz us ke bhítar phir dáḳhil na howeṉ, 24—24.

Un se sáre ádmíoṉ par gunáh phail gayá. Wuh ʿahd i ʿamál Ádam ke sáth, na faqat us hí ke liye, balki us kí aulád ke wáste báṉdhá gayá thá; so sáre insán, jo zátí tawallud se us se paidá hote haiṉ, us meṉ gunáh karke us kí pahlí ḳhatá meṉ us ke sáth bargashta húe. Yúṉ sáre ádmí pahlí ḳhatá ke sazáwár haiṉ, aslí sadáqat se ḳhálí haiṉ, aur un kí sárí tabíʿat ḳharáb hai, jis sabab se un ke ʿamál bhí ḳhatá se bhare haiṉ. Har ek insán ne apní bargashtagí se Ḳhudá kí suhbat ko kho diyá; us ke gazab aur laʿnat ke níche haiṉ; aur yúṉ is zindagí kí sárí musíbatoṉ ke, aur maut ke, aur jahannam ke ʿazáb i abadí ke ḳhatre meṉ paṛ gae haiṉ. Yih to sabhoṉ ke imtiyáz aur tajriba ke muwáfiq maʿlúm hai. Jaise Bráhmaṉ kahte, 'maiṉ páp húṉ,' wag. dekho safha 61. Yih tamsíl bhí mashhúr hai:

यथा दृश्यस्तथा भाषा यथा राजा तथा प्रजा।
यथा माता तथा कन्या यथा बीजं तथांकुरम् ॥

Insán kí bargashtagí kí bábat, jis ká bayán is báb meṉ mundaraj hai, har qaum meṉ kam o besh riwáyát miltí haiṉ. Is ká sabab yih hai, ki sáre ádmí ek hí má báb se paidá húe, jin kí aulád, jab zamín par phail gaí, to apne sáth dunyá aur insán kí paidáish, aur insán kí bargashtagí ká kuchh bayán letí gaí. Pahle báb kí tafsír meṉ ham dekh chuke haiṉ, ki aglí qaumoṉ aur Hind kí riwáyát meṉ, dunyá kí paidáish ke bahut ásár milte haiṉ. Ab dekhá cháhiye ki bargashtagí kí bábat kitní miltí haiṉ. Par in ká tamám bayán yahán nahíṉ kar sakte, par ijmálan likh sakte haiṉ. Hesiod, ek qadím Yúnání Sháir, yúṉ bayán kartá: Pahlá insán ḳhushhál thá, agarchi us kí jorú na thí. Tab Prometheus ne ásmán se ág kí chorí kí, aur insán ko us ká fáida sikháyá. Indra gussa húá:

Ἀλλὰ Ζεὺς ἔκρυψε χολωσάμενος φρεσὶν ᾗσιν,
Ὅττι μιν ἐξαπάτησε Προμηθεὺς ἀγκυλομήτης:

"Lekin Indra ne gussa hokar apne hí man meṉ yih chhipáyá, ki chatur Prometheus ne use fareb diyá," aur intiqám ká iráda kiyá. Us ne Vishwakarmmá ko miṭṭí se ṣurat banáne ká hukm diyá, jis ko dewtoṉ ne har tarah kí sundartá aur ḳhúbsúratí dí, par us ke dil meṉ gurúr, fareb, aur niháyat dagábází rakhí. Unhoṉ ne us ká nám Pandora (Har zínat-wálí) rakhá.

Πανδώρην, ὅτι παντες Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες
Δῶρον ἐδώρησαν, πῆμ' ἀνδράσιν ἀλφηστῆσιν:

"Pandora, kyúṉki Baikunṭh ke sáre básioṉ ne us ko kuchh zínat dí thí, zahín ádmioṉ ke liye (wabá) ḳharáb hádisa." Indra ne yihí ạurat Epimetheus ko baḳhshí, jis ne us se byáh kiyá. Us dam se sárí burái ádmioṉ meṉ phail gaí. Is kathá meṉ Paidáish ke aslí bayán se ishára hai. Pahchán ke ịwaz meṉ ág lí gaí jo manạ húí, aur ạurat ke háth se insán bargashta ho gayá.

Qadím Misr, Yúnán, aur Rúm kí kathaoṉ meṉ Puráne Sámp se bahut isháre milte haiṉ. Apollo (Halák-karnewále), Parameshwar ke beṭe ne Pythoṉ (Bahkánewále) sámp ko márá, aur bạd us ke us ke sir par táj rakhá gayá. Yih kathá Yúnán meṉ Misr se lí gaí, aur tamám Yúnán aur Rúm meṉ bahut mashhúr ho gaí. Aksar qadím riwáyát se yih sáf matlab nikaltá, ki sámp burái ká báni hai, Yúnání meṉ Pythoṉ, yạne Bahkánewálá, Fareb-dihinda; aur sirf Ḳhudá ke mujassam húe Beṭe se maglúb ho saktá hai. Injíl meṉ likhá hai, ki jab Púlús aur Sílas Makidúniyá ke ek shahr Filipí meṉ gae, ek chhokrí un ko milí jis meṉ Pythoṉ kí rúh thí, yạne wahí purána sámp jo tamám jahán ko dagá detá hai, Amál 16: 16. Herakles kí bábat bahut kathá thíṉ, jis ne ek phaṉwál ḳhatarnák sámp ko márá. Europe ke qadím shimálí mulkoṉ meṉ ek Shastra thá, jis ká nám Edda thá. Us meṉ yih bayán thá, ki Thor, pahle dew ke pahlauṭe ne, Ḳhudá aur insán ke bích darmiyání yá miyánjí hokar, maut se kushtí kí, aur laṛáí meṉ apne ghuṭne par giráyá gayá, apne soṉṭe se baṛe sámp ke sir ko zaḳhmí kiyá, aur áḳhir ko us ko bilkull már ḍálá; tau bhí us laṛáí meṉ wuh bhí, us zahar se jise sámp ne apne mukh se us par phenká, márá gayá.

Chín kí tawáríḳh meṉ yúṉ likhá hai: ki Insán, apní aslí hálat meṉ, beaib aur ḳhushhál hokar, aflák ko mántá thá. Na maut, na bímárí thí; wuh bizzátihí ḳhúb aur dánishmand thá, bilkull rúh. Par pahchán kí barí ḳhwáhish, aur ạurat ke bahkáne se, wuh bargashta ho gayá. Tab wuh shahwat-parast ho gayá, aur us kí aksar ạql játí rahí. Sáre haiwán, parinde, aur kíṛe makoṛe ab us se laṛne lage; sab maḳhlúq us ke muḳhálif ho gae. Baudh ke pairauoṉ kí riwáyát meṉ yúṉ likhá hai: Jab zamín pání meṉ se niklí, baze shaḳhs ásmán se zamín par áe. Bạd ạrse ke we magrúr aur shahwat se past ho gae, der tak andhyáre meṉ rahe, aur biná khetí ḳhurák na pá sake.

Qadím Írán ke dharm Shástra, Zand-Avasta, meṉ yih bayán hai: Insán apní paidáish ke bạd ek ụmda aur bálá makán meṉ, jise Maḅúd Ormuzd ne us ko baḳhshá, bahut nek aur ḳhush rahtá thá. Par zarúr thá ki wuh farotan, farmánbardár rahe; ḳhiyál meṉ, kalám meṉ, kám meṉ bilkull pák. Der tak pahlá joṛá yúṉ pák aur ḳhush rahtá thá. Unhoṉ ne kahá ki Ormuzd ne ham ko pání, aur zamín, aur daraḳht, aur sitáre, aur chánd, aur súraj aur sárí pák chízeṉ bakhshí haiṉ. Ákhir ko wuh sharír Aharman, aur shayátín ká sardár, záhir húá, aur un kí nek ḳhaslat ko dabá diyá; we us kí ḳhushámad se jhúṭh ke shinawá ho gae, aur kahá, Ham tujh se barakateṉ páte haiṉ. Yúṉ Aharman ne un ko fareb diyá, aur intihá tak farebinda rahegá. Yúṉ kámyáb hokar jhúṭhá Aharman phir áyá, aur apne sáth phal láyá, jise unhoṉ ne kháyá; usí dam un kí nekí játí rahí, aur we musíbat aur

maut ke sazáwár ho gae. Baḍ us ke we sharír ke ziyáda tábiḍár hote chale. Úpar ke bayán ká ḳhulása dúsre taur se yún hai: Ki Aharman ne, zamín par ákar, aur sámp kí súrat men insán ke pás jákar us men apná zahr dáḳhil kiyá, aisá ki wuh mar gayá. Us waqt se álam betadbír ho gayá, sárí bhaláí ke muḳhálif ne har kahín záhir hokar apne ko sab se milá diyá, aur álá aur asfal men badḳhwáh rahá.

Hindú Shástron men bahut báten miltí, jo insán kí bargashtagí se taalluq rakhtí hain. Vishṇu Puráṇa ke pahle ans kí cuhaṭhí adhyáye men likhá hai:

प्रजा स्रष्टा ब्रह्मणा सृष्टा स्थानुर्वर्ण्यव्यवस्थितौ ।
सम्यक् श्रद्धासमाचार प्रवणामुनिसत्तम ॥
यथेच्छा वासनिरता: सर्व्वबाधा विवर्ज्जिता: ।
शुद्धान्त:करणा: शुद्धा: सर्व्वानुष्ठाननिर्म्मला: ॥
शुद्धेच तासां मनसि शुद्धेन्त: संस्थिते हरौ ।
शुद्धं ज्ञानं प्रपश्यन्ति विष्णाख्यं येन तत्पदम् ॥
तत: कालात्मको योसौ सचांश: कथितो हरे: ।
स पातयत्यघं घोर मल्पमात्माख्यसारवत् ॥
अधर्म्मबीजं संभूतं तमोलोभसमुद्भवम् ।
प्रजासु तासु मैत्रेय रागादिकमसाधकम् ॥
तत: सा सहजा सिद्धिस्तेषान्नातीव जायते ।
रसोल्लासादयस्यान्या: सिद्धयोष्टौभवन्ति या: ॥
तासु क्षीणास्वशेषासु वर्द्धमाने च पातके ।
द्वंद्वाभिभव दु:खार्त्ता स्ता भवन्ति तत: प्रजा: ॥

"We jinhen Brahmá ne banáyá, so sraddhá, áchár men nipun the; jahán cháhte the, wahín rahte, aur unhen kuchh dukh na thá; un ká chit sudh thá; we áp sudh the, un ká kám nirmal thá. Un ke sudh man men Hari rahtá thá, aur we sudh gyán dekhte the, jis se Vishnu ká pad jánte the. Tab Kála, jo Hari ká ans hai, us ne ghor páp un ke man men ḍálá, adharm ká bíj tam lobh se utpann kiyá; Prajáon ke bishai men rág aur dwesh us ne ḍálá. Tab un ká subháu játá rahá, aur un kí áth siddhí játí rahín. Jab we bilkull chhin ho gaín, aur páp barhá, tab sab prajá dukhon se pírit bhaín."

Phir, puráne bahkánewále Sámp ke bhí bahut isháre milte hain. Asia kí aksar qaumen gumán kartí rahín, ki Sámp ke wasíle burái dunyá men ái. Misr, Yúnán, Irán, ahl i shimál, aur Hind kí riwáyát, sab Músá ke aslí bayán se mutaalliq hain. Un sabhon men sámp kí púját járí thí. Sámp ke wasíle se insán bargashta ho gayá, aur sámp ke wasíle se bahutere ádmí bargashta rahe. Nág kí púját tamám Hindustán men qadím ul aíyám se járí, aur ab tak maujúd hai. Pátála ká Rájá Bal na sirf asuron ká, balki nágon ká bhí Rájá hai, jin se Pátála bhará hai. Sámpon ká ek ajíb qissa Padma Puráṇa ke Pátála Khanḍ Pryág Mahátam men miltá hai:

शेष उवाच। वर्षे नात्तौथैराजस्य च्युत्कंठा कुलितेन्द्रियाः।
गच्छामो ऽथ वयं सर्व्वे ऋषयस्तस्य दर्शने॥
इत्युक्तानिर्गताः सर्व्वे वासुकिप्रमुखास्तदा।
नागाश्च नागकन्याश्च नागलोक निवासिनः॥

शेषोऽनन्तश्च कपिलः कालियः शंखपालकः ।
कर्कोटकमहापद्म धृतराष्ट्र धनञ्जयाः ॥
एतेच सपरीवाराः तथा चान्ये यशेषतः ।
अनेक रत्नाभरणै र्भूषिता दीप्तकान्तयः ॥

"Shesh kahtá hai, ki Tírath Ráj (Tribení) ke barnan se byákulchit hoke, He rishio, ham sab us ke darsan ko ab jáenge. Yih kahke, us samai Básuki ádi sab nikle; Nág, nágoṇ kí kanyá, nág lok ke bási, Shesh, Anant, Kapila, Káliya, Sankhapálaka, Karkhoṭaka, Mahápadma, Dhritaráshṭra, Dhananjaya; ye sab apne pariwár sahit, isí rít, aur bhí sab, anek ratnabharaṇ se bhúshit, arthát jaṛáú-gahne pahine díptakánti, yá baṛe tejwále, hoke nikalke Pryág Ráj meṇ áe." Yúṇ maḷúm hotá hai, ki Nág log qadím se Pryág meṇ áe, aur un ká ikhtiyár yahán ab tak rahtá hai. Is tísre báb kí pandrahwíṇ áyat Hindú Shástroṇ kí riwáyát meṇ ek ḳháss ishára miltá, jis se maḷúm hotá hai, ki Hindú logoṇ ke purkhe, jo pahle pachchhim kí taraf se is mulk meṇ áe, so apne sáth us wạde ke kuchh ásár lete áe, yạne ki Sámp, Nág [Náhásh] maglúb ho jáegá. Chunánchi Mahábhárat, Vishṇu Puráṇa, aur Bhágawata meṇ yih kathá hai, ki Krishṇa ne Káliya Nág se laṛáí kí, aur Nág ne, use pahle apní kunḍalí meṇ leke, ḳhúb káṭá; bạd us ke Krishṇa ne, apná pair us ke phaṇ par rakhke, use dabákar us ko jít liyá. Yihí kathá Bhágawatá ke daswen Skandha ke tarjuma, yạne Brij Bilás aur Prem Ságar, meṇ miltí hai. Vishṇu Puráṇa ke pánchweṇ aṇs kí sáthwíṇ adhyáye meṇ yúṇ bayán hai, ki ek din Krishṇa, biná Ráma, Vrindávan

ko anek gopoṇ ke sang gayá, aur wahán Yamuná meṇ ek bhayankar hrad ko dekhá. Us ne bichár kiyá, ki is meṇ dushṭ Átmá Káliyá Nág rahtá hai, jis ne Yamuná ke sab jal ko ḳharáb kiyá, ki ádmí aur gáe use na pí sake, so maiṇ us ko sazá dúṇgá :

इत्थं विचिन्त्य बद्ध्वा च गाढं परिकरं ततः ।
निपपात ह्रदे तत्र सर्पराजस्य वेगितः ॥
आस्फोटयामास तदा कृष्णो नागह्रदे भुजम् ।
तच्छब्दश्रवणाच्चाशु नागराजोऽप्युपागमत् ॥
आताम्रनयनो दुष्ट विषज्वालाकुलैः फणैः ।
वृतो महाविषैश्चान्यै रुरगैरनिलाशिभिः ॥
ततः प्रवेशितः सर्वैः स कृष्णो भोगबन्धनम् ।
ददंशुश्चापिते कृष्णं विषज्वालाकुलैर्मुखैः ॥
तं तत्र पतितं दृष्ट्वा सर्प्पभोगार्पीडितम् ।
गोपा व्रज मुपागम्य चुक्रुशुः शोकलालसाः ।
एषमोहंगतः कृष्णोमग्नोवै कालिये ह्रदे ॥

" Aisá bichárke, kamar bándhke Nág Ráj ke hrad meṇ kúdá. Tab Nág ke hrad meṇ Krishṇa ne tál ṭhoká; us sabd ke sunne se Nág Ráj, lál lál áṇkh kar, aur phaṇoṇ se bikh chhoṛte, jaldí us par áyá; aur bhí baṛe baṛe bikhdhar sámp us ke sang áe. Tab sabhoṇ ne milke us Krishṇa ko kuṇḍlí meṇ lapeṭke bikh ke mukhoṇ se káṭá. Us ko us meṇ girá, aur sámp kí kuṇḍlí se dukhí dekhke, gop Braj meṇ áke sok se rone lage, aur kahne lage, ki Dekho Krishṇa moh gayá, aur Káliyá hrad meṇ ḍúbá." Baḍ us ke gop gopí sab áe,

aur ro roke kahne lage, ki biná Krishṇa ham Gokul meṇ na jáenge. Aise gopíoṇ ke bachan sun, Balaráma ne Krishṇa ko kahá, ki Tú jagat ká Banánewálá aur Pálnewálá hai, Tú kyúṇ laṛkoṇ kí lílá kartá hai? Is Dur Átmá ko pakaṛ. Jab us ne use aisá chitáyá, tab Sámp kí kuṇḍlí se Krishṇa ne apne ko nikálá:

आनम्य चापि हस्ताभ्यामुभाभ्यां मध्यमं फणम् ।
आरुह्याभुग्नशिरसः प्रननर्त्तोरुविक्रमः ॥
व्रणाः फणे ऽभवं स्तस्य कृष्णस्यांघ्रिनिकृन्तनैः ।
यत्रोन्नतिं च कुरुते आनम्यास्य ततः शिरः ॥
मूर्च्छामुपययौ भ्रान्त्या नागः कृष्णस्य रेचकैः ।
दंडपातनिपातेन ववाम रुधिरं वक्त्र ॥

"Donoṇ háth se us ke bíchwále phaṇ ko nawáke, us par chaṛhke apne baṛe bal se náchá. Krishṇa ke pair ke kúṭne se us ke phaṇ meṇ gháo ho gae; jab wuh sir uṭhátá, tab wuh dabá detá thá. Krishṇa ke pair rakhne se Nág murchhit ho gayá, aur us ke muṇh se bahut lahú girá."

Muhammad ne apne Qurán meṇ insán kí bargashtagí ká kuchh bayán Tauret ke mutábiq rakhá. Chunánchi us ne Súra i Baqr 33—37 meṇ yúṇ likhá:

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا
حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا

اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ

إِلَىٰ حِينٍ فَتَلَقَّىٰ آدَمُ مِن رَّبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ

هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم

مِّنِّي هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *

"Aur kahá ham ne, Ai Ádam bas tú aur terí ạurat Jannat meṇ, aur kháo us meṇ mahzúz hokar jis jagah cháho, aur nazdík na jáo us darakht ke phir tum beinsáf hoge. Phir ḍagáyá un ko Shaitán ne, us se phir nikálá un ko wahán se jis árám meṇ the, aur kahá ham ne, Tum sab utro; tum ek dúsre ke dushman ho; aur tum ko zamín ṭhaharná hai, aur kám chaláná ek waqt tak. Phir síkh líṇ Ádam ne apne Rabb se kaí báteṇ; phir mutawajjih húá us par, bar haqq wuhí hai muáf karnewálá, mihrbán. Ham ne kahá, Tum utro yahán se sáre, phir kabhí pahunche tum ko merí taraf se ráh kí ḳhabar, to jo koí chalá mere batáe par na ḍar hogá un ko aur na gam."

Phir, Súra i Iráf 19—24 meṇ is ká ziyáda bayán marqúm hai.

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِن

سوا تهما و قال ما نهاكما ربكما عن هذه الشجرة الا ان تكونا
ملكين او تكونا من الخالدين و قاسمهما اني لكما لمن
الناصحين فدلاهما بغرور فلما ذاقا الشجرة بدت لهما
سوا تهما وطفقا يخصفان عليهما من ورق الجنة و نادا
هما ربهما الم انهكما عن تلكما الشجرة و اقل لكما ان
الشيطان لكما عدو مبين قالا ربنا ظلمنا انفسنا و ان لم تغفر
لنا و ترحمنا لنكونن من الخاسرين قال اهبطوا بعضكم لبعض
عدو ولكم في الارض مستقر و متاع الى حين قال فيها
تحيون و فيها تموتون و منها تخرجون *

"Phir bahkáyá un ko Shaitán ne, ki khole un par, jo ḍhake the un se, un kí barahnagí, aur bolá, Tum ko jo manā kiyá hai tumháre Rabb ne, is darakht se nahín, magar yih, ki kabhí ho jáo firishte, yá ho jáo hamesha jínewále. Aur un ke pás qasm khái, ki Main tumhárá dost húṇ. Phir ḍhulá liyá un ko fareb se; phir jab chakhá donoṇ ne darakht, khul gaí un par barahnagí un kí, aur lage joṛne apne úpar pát bihisht ke; aur pukárá un ko un ke Rabb ne, Main ne manā

na kiyá thá tum ko is darakht se, aur kahá thá tum ko, ki Shaitán tumhárá dushman sáf hai? Bole, Ai Rabb hamáre, ham ne kharáb kiyá apní ján ko, aur agar na bakhshe tú ham ko, aur rahm na kare, to ham ho jáwen ná murád. Kahá, Tum utro, ek dúsre ke dushman húe, aur tum ko zamín men thaharná hai, aur baratná ek waqt tak. Kahá, usí men tum jíoge, aur us men maroge, aur usí se nikále jáoge." In donon men Muhammad ne aur kisí taraf se kaí báten barháín jo Tauret men nahín miltí hain, aur Najátdihinde ke wade ke iwaz men us ne aur báten likhín. Us ká dil aisá andherá thá, ki us ke mane daryáft na kar saká; yá Masíh kí iláhí qadr aur naját se aisí zidd rakhtá thá, ki agarchi us wade ká matlab us ko malúm húá, taubhí us ne ján bújhke ádáwat se us ko chhipáne kí koshish kí. Muhammad ke baze mufassir, us se ziyáda jánkar, kahte the, ki jab Ádam aur Hawah bihisht men se giráe gae, Ádam Lanká, yá Sarandíb men girá, aur Hawah Arab men Jadda ke nazdík, aur we do sau baras tak alag rahe, tab Jabráil firishta Ádam ko Hawah ke pás Makka ke nazdík Arafát pahár par le gayá. Baze bhí kahte ki Ádam ká qadd tár per ke barábar thá; aur bhí is se barháke kahte, ki Ádam aisá únchá thá, ki jab us ká ek pair Lanká par rahá, dúsrá samundar par khará thá; ki Hawah ká qadd aisá bará thá, ki jab us ká sir ek tíle par Makka ke nazdík takya lagátá thá, us ke ghutne tarái men bandúk kí do golí dúr rahte the. Yahúdí aur Muhammadí kahání láintihá hain; sirf Baibal mutabar hai.

1. Hamáre ḳhushhál beaib wálidain ke dil meṉ buráí ká ḳhiyál ab tak na áyá thá. Agarchi sáre haiwán bhí bebad the, taubhí jab un meṉ se ek ajíb tarah se bolne lagá, munásib thá, ki we kuchh shakk láweṉ. *Aur wuh* fulána *sámp*, jis meṉ Iblís, bargashte firishtoṉ ká sardár (Yahúdáh 6) dáḳhil húá thá, *hoshyár*, chatur, burái ke liye dánishmand, dagábáz ṭhagne ke liye (2 Kar. 1: 3), *thá, maidán ke har ek haiwán*, sáre haiwánoṉ, *se jo Yahowáh Ḳhudá ne banáyá thá. Aur us ne*, jis meṉ Shaitán húá, yane Shaitán ne us meṉ hokar, *ġurat se*, jo názuk zarf hai, *kahá*, ṭhaṭṭhe aur hiḳárat ke taur se, *Kyá* yih *sach* hai, *ki Ḳhudá ne kahá, ki tum báġ ke har darakht se na kháoge?* 'Yih kaisá hukm! Is meṉ kaháṉ hikmat aur ulfat aur mahabbat hai?' Is se maʿlúm hotá hai, ki mazhaka karnewále, jo nafs kí pairawí karte, aur Ḳhudá ke kalám par ṭhaṭṭhá karte haiṉ, so kis ke beṭe haiṉ. Iblís ke mutálib, aur bandisheṉ, aur gahrápe ajíb haiṉ. Ágáz se wuh ásí hai (1 Yúh. 3: 8); ibtidá se qátil, kyúṉki wuh maut sáre baní Ádam par láyá, Yúh. 8: 44; aur baṛá azhdahá, wahí puráná sámp hai, jo sáre jahán ko dagá detá hai, Mush. 12: 9.

2, 3. Jab ġurat ne aisí báteṉ suníṉ, ḳhwáh firishta, ḳhwáh insán, ḳhwáh haiwán se, munásib thá, ki wuh fauran kahtí, Dúr ho, ai Shaitán, aur is se ziyáda aur na bol. Par ġurat fareb kháke gunahgár húí, 1 Tim. 2: 14. *Aur ġurat ne sámp se kahá, ki báġ ke darakhtoṉ ke phal se ham to khá sakte haiṉ*, jisse rawá hai ki ham kháweṉ: *magar us darakht ke phal se jo báġ ke bíchoṉ bích hai, Ḳhudá ne kahá hai, ki tum us se*

na kháoge, aur us ko na cháho yahán tak ki use *chhúoge, mabádá* dil men gunáh karke maut ke sazáwár hoge, aur *maroge.*

4. Ab Shaitání sámp nihávat besharmí ke sáth Khudá ko jhuthlátá hai, aur yún jhúth ká Báp bantá hai, Yúh. 3: 44. *Aur sámp,* yane Iblís *ne aurat se kahá, ki tum marte na maroge,* beshakk na maroge.

5. Wuh hukm hasad aur rashk se kiyá gayá hai, *kyúnki Khudá áp jántá hai,* ki yih phal tumháre wáste achchhá aur fáidamand hogá, *ki jis din tum us se kháte,* filfaur jab tum us se kháoge, *to tumhárí ánkhen khul jáengí,* tum hikmatwále aur dánishmand ho jáoge, *aur tum iláhon ki mánind hoge,* ulúhiyat ká martaba páoge, *nek o bad,* bhale aur bure *ke jánnewále* yá pahchánnewále. Dúsre sabab se yih per nek o bad ká darakht kahlátá thá, yáne, ki agar kháwen aur Khudá ke hukm se udúl karen, to apne tajribe se bhalái aur burái ko jánenge. Shaitán báton ko nahín badaltá, par un par dúsrí mani kí táwíl kartá, aur ramz ke taur par kahtá, ki Khudá insán se hasad aur rashk rakhtá hai.

6. Is tuhmat kí shinawá hokar aurat ne fauran apne dil men gunáh kí jar lagái. *Aur aurat ne dekhá,* yane Iblís ke kahne se us ko malúm húá, *ki wuh darakht kháne ke wáste achchhá* thá, us kí dánist men us per ká phal kháne ke liye achchhá thá. Yún aurat beimán ho gaí, Khudá ke kalám par itiqád na rakhá, balki apne dil men Alláh ko jhuthává. Aurat ne pahle fareb kháyá. Us ne per par bad nazr kí, *aur* dekhá *ki wuh*

ánkhoṉ ke liye ek kashish thí, tamannáa ke láiq, hirs i chashmí ke mutábiq. *aur wuh durakht aql dene ke liye marghúb*, árzú aur cháh ke láiq, dilpasand aur bahut hí ḳhúb thá. Yúṉ beiṭiqádí se náshukrí aur náfarmánbardárí paidá húíṉ, tab gurúr aur gustákhí aur bagáwat ne sar uṭháyá. *Tab us ne us ke phal se liyá aur kháyá*, aur zamín goyá zaḳhmí hokar áh márí.

"Earth felt the wound, and nature from her seat,
Sighing through all her works, gave signs of woe,
That all was lost."—MILTON.

Shahwat ne hámila hokar gunáh ko janá. *Aur us ne apne shauhar ko bhí diyá*, táki wuh bhí *us ke sáth* kháwe, *aur us ne kháyá*, aur núr i Iláhí, mahabbat i mutlaq aur hukm i pák ke barḳhiláf gunáh kiyá. Yúṉ ek insán ke sabab se gunáh dunyá meṉ dáḳhil húá, aur sáre ádmíoṉ meṉ phail gayá hai. Us kí sárí aulád us ke sáth, is pahle gunáh ke sabab se, gunahgár ṭhahrí, aur asl se gazab ke farzand ho gae. Ádam ne apní marzí o ḳhushí se yih gunáh kiyá, Ḳhudá us ká fáil na thá. Us ká maqdúr thá, ki aslí safái aur pákizagí meṉ, agar cháhtá to qáim rahtá. "Jo koí imtihán meṉ paṛe, na kahe, ki Ḳhudá merá imtihán kartá hai, ki ashrár Ḳhudá ko imtiháu nahíṉ kar sakte, aur na wuh kisí ko imtihán kartá hai," Yaqúb 1: 13. To koí na kahe يضل الله من يشاء (Súra i Ibráhím 4, aur Súra i Nahl 95.) "Bhaṭkátá aur bahkátá hai Alláh jis ko cháhe." "Par har koí apní shahwat se giriftár aur farefta hoke imtihán kiyá játá hai," Yaqúb 1: 14.

7. Ab safái játí rahí. *Aur un donoṉ kí ánkheṉ*, tan

o man kí, *khul gaín*, gunáh ke bad, donon apní burái se wáqif hone lage, magar us se bilkull ágáh na the. *Aur we ján gae kí ham nange hain*, yane Ḳhudá kí jalálwálí súrat aur apní aslí safái se mahrúm hain. Ab un kí bejurmí ká libás un se játá rahá, Ḳháliq kí tasallí-bakhsh huzúrí un se le lí gaí, us ke gazab ke sámhne nange hokar we sharminde aur pareshán the. Shaitán ne wada kiyá thá ki un kí ánkhen khul jáengí, aur us lafz ke muwáfiq yih púrá húá, lekin in báton ká matlab ḳhatarnák ho gayá, in kí dúsrí mání ab maḳúm húí. *Aur unhon ne anjír ke patton* aur ṭahníon *ko ainṭhke apne wáste paṭke* aur kopín *banáe*, lekin Ḳhudá kí nazar se apne gunáh ko chhipá na sakte the.

8. *Aur unhon ne Yahowáh Ḳhudá*, yane Kalima Masíh *kí áwáz*, jo insán kí shakl men ákar *din ke ṭhanḍe* waqt, shám ke qaríb, *bág men phirtá thá, suní, aur Ádam aur us kí jorú ne*, apne agle dastúr ke muwáfiq us kí muláqát ko khushí se nahín gae, par apní badí se wáqif hokar *áp ko Yahowáh Ḳhudá ke huzúr se bág ke darakhton men chhipáyá*, yane chhipáne kí koshish kí. Par na darakhton se, na anjír ke patton se ár ke liye kuchh fáida mil saktá. Jab Ḳhudá nazdík áyá, to Ádam ko, jis ke dil yá tamíz par Alláh kí sharíat likhí húí thí, ḳhauf áyá. "Na táríkí, na zill i maut hai, ki badkár wahán chhipte." Aiyúb 34: 22.

9. *Aur Yahowáh Ḳhudá ne Ádam ko pukárá, aur us se kahá, Tú*, jo áge mere áne se ḳhush thá, *kahán hai?* Kyún mere huzúr se yún bhágne cháhtá?

10. *Aur us ne kahá, Main ne terí áwáz bág men suní*

aur ḍará, kyúṉki maiṉ nangá thá. aur apne taiṉ chhipáyá. Agarchi Ádam apne gunáh se wáqif thá, tau bhí ab tak sachchí tauba na kartá thá. Pahle to wuh nangá thá, magar sharmátá na thá, par ab kahtá ki nange hone ke sabab se maiṉ ḍará. Yúṉ sharmáne ke sachche sabab ko wuh apne Ḳháliq kí nazar se chhipáne kí koshish kartá hai. Agarchi aslí gunáh us meṉ bilkull phail gayá thá, tau bhí ab tak wuh us se baḳhúbí wáqif nahíṉ húá thá, yá agar wáqif thá, tad bhí us kí bábat kuchh bahána kartá thá.

11. *Aur us ne kahá, Kis ne tujhe jatáyá ki tú nangá hai?* Kyá yih nayí bát hai, tú pahle se yih na jántá thá? Tú na sirf merí áwáz se ḍartá, lekin mere insáf, merí ádálat se ḳhauf rakhtá hai. *Kyá tú ne us darakht se kháyá, jis kí bábat maiṉ ne tujhe hukm diyá ki us se na kháná?* 'Yihí terí sharm ká sabab hai, tere bure, zalíl, gulámána ḳhauf ká báis yih hai, ki tú ne ján-bújhke mere hukm se ádúl kiyá.'

12. Ádam apne gunáh ká iqrár kartá, par niháyat ihánat ke sáth. Apne Ḳháliq se darguzarke wuh us ke barḳhiláf goyá kufr baktá. *Aur Ádam ne kahá, Wuh aurat jise Tú ne mere sáth* byáh *dí, usí ne mujhe us darakht se diyá, aur maiṉ ne kháyá:* 'Maiṉ ne kháyá aur terá gunáh kiyá, par áp se nahíṉ, aurat ne mujh ko bahkáyá; aur wahí aurat terí taraf se hai, tú us ká Bání aur Dihinda hai, maiṉ ne use nahíṉ mángá, tú ne us ko mujhe baḳhsh diyá.' Ádam kahtá ki kháne ke sabab se maiṉ bahut mujrim yá taqsírwár nahíṉ húṉ, us ne mujhe diyá, aur Tú ne us ko mujhe baḳhshá. Yúṉ "Ádam kí jahálat use gumráh kartí hai,

aur us ká dil Yahowáh se bezár hotá hai," Amsál, 19: 3.

13. Ádam se ziyáda bahs karná zarúr nahín thá, us ká uzr mahz bátil thahrá, aur us ká jurm aise gustákh jawáb se barh gayá. Ab Munsif i álam aurat kí taraf mukhátib hotá, táki use bhí mulzam thahráwe. *Aur Yahowáh Khudá ne aurat se kahá, Tú ne yih kyá kiyá?* 'Yih kyún kiyá, kaisá ajíb kám! Kis tarah tú ne yih kiyá, kyúnkar yih iráda tere dil men á saká, ki tú apne shauhar kí bahkánewálí howe?' *Aur aurat ne kahá, Sámp ne mujh ko bahkáyá, aur main ne kháyá.* Munásib thá, ki Hawah, gunáh kí kharábí se hairán hokar, khámosh rahe. Taubhí Ádam ke namúne ke mutábiq wuh, sámp par ilzám lagáne se, apne ko bejurm thahráne kí koshish karne lagí, barí nádání aur besharmí ke sáth. 'Main ne sámp se wuh liyá jo Tú ne mana kiyá; wuhí fareb denewálá, bahkánewálá thá.' Par kis ne Hawah se us ke fareb par kán dharne ke liye zabardastí kí, ki wuh, Khudá ke kalám ko chhorke, sámp ke fareb par ziyáda itiqád rakhe! Wuh kyún us kí sunne lagí? Sirf apní khushí se. Aur ab apne andhe makr se Khudá ko khámosh aur lájawáb thahráne cháhtí hai.

14. Khudá sámp se kuchh sawál nahín kartá, kyúnki us ká jurm sábit húá, aur us ke liye rahmat yá muáfí báqí na thí. Shaitán ne sirf apní hí kharábí se Hawah ko bahkáyá, is liye Khudá fauran, biná sawál, us par ilzám detá. *Aur Yahowáh Khudá ne sámp se,* aur Shaitán se jo us men thá, *kahá,* is liye *ki tú ne yih*

kiyá hai, tú, Ai Shaitán sámp kí wakálat se, tú, Ai sámp, Shaitán ká hathyár hokar, *malún tú*, kamína, zalíl, behurmat, nafratí, maurid i gazab, *sáre chárpáeon se, aur maidán ke sáre haiwánon se*, tú goyá ásmán aur zamín kí bardásht se báhar hogá. *Tú apne peṭ ke bal chalegá*, tú karíh o makrúh, ních o past, aur ghinauná rahegá; tú ne, jo kamína aur ních thá, jurat kí, ki apní pastí se uṭhkar insán ká, jo is jahán men merá qáim maqám hai, muqábala kare; tú, jis ká makán gard men thá, baland ásmán par charhne cháhtá. Jahán se tú ne uṭhne kí koshish kí, taháṇ main tujhe phirá detá húṇ; apní aglí aslí past-hálí men tú qanáat kar, aur insán kí behurmatí karne se báz rah. *Aur tú miṭṭí apní zindagí ke tamám dinon men*, umr bhar, *kháegá;* ních hone se miṭṭí terí khurák hogí, tú miṭṭí men loṭegá, niháyat past aur nafratí rahegá.... Is ke mutábiq Yasaiyá (65: 25), Masíh kí bádsháhat kí balandí aur buzurgí kí peshkhabrí dekar, kahte ki Shaitán bhí bahut zalíl aur khwár ho jáegá, "Sámp kí roṭí miṭṭí hogí." Míkáh nabí bhí (7: 17), sharír qaumon kí pashemání ká bayán karke, kahte ki "we sámp kí tarah khák cháṭenge." Yún malúm hotá hai ki fatwá i mazkúr men Shaitán kí zalálat aur us kí tasallut kí halákat kí peshkhabarí mundaraj hai.

15. Is áyat men *πρωτευαγγελιον, pahlí injíl*, khushkhabrí, mundaraj hai. Sámp aur insán ke bích men dushmaní hogí, par insán gálib hogá. Insán sámp se taklíf páwenge, par sámp insán se halákat páwegá. Insán sámp se andak zakhmí ho jáenge, par sámp pámál hogá, aur kuchal jáegá. *Aur dushmaní main*

rakhúngá tere aur ạurat ke bích meṇ, Ai tú Shaitán sámp meṇ, ai sámp aur Shaitán, *aur terí nasl aur us kí nasl ke bích meṇ*, terí aulád aur ạurat kí aulád meṇ. 'Tú aur tere farzand, yạne sharír ádmí, sámp ke bachche (Matí, 23: 33. 1 Yúhanna, 3: 10.) Masíh se, jo ạurat se paidá hogá, aur us ke logoṇ se, jo zát aur ímán ke taur par ạurat kí nasl honge, ạdáwat rakhenge.' Shaitán kí bádsháhat Masíh kí bádsháhat, yạne us kí kalísiá, se kushtí aur jang kartí rahegí. Is rúhání laṛáí meṇ ek taraf Shaitán, dúsrí taraf Masíh, sardár haiṇ; aur is ke áḳhir meṇ Masíh aur us ke lashkar gálib, aur Shaitán aur us ke afwáj maglúb honge. *Wuh*, Masíh, jo ạurat se paidá hogá (Lúká 1: 42, Gal. 4: 4.), maut ke wasíle se us ko, jis ke pás maut ká zor hai, yạne Iblís ko, náchíz karegá; (Ibr. 2: 14.) aur Masíhí, Masíh ke farzand (Ibr. 2: 13), jo ạurat kí nasl haiṇ, ímán meṇ mustaqill hoke Iblís ká muqábala karte haiṇ (1 Pat. 5: 9), jin ke páoṇ tale Ḳhudá, jo sulhḳhwáh hai, Shaitán ko kuchlátá hai, Rúm. 16: 20. 'Ạurat kí wuh nasl i mazkúr *tere sir ko kuchlegí*, terí ján o zindagí nikálegí, terí qudrat aur bádsháhat ko pámál, barbád aur halák karegí.' Ḳhudá ká Beṭá itnehí liye záhir húá, ki Iblís ke ạmalon ko nábúd kare, 1 Yuh. 3: 8. Wahí Puráná sámp, jis ká nám Iblís aur Shaitán hai, jo sáre jahán ko dagá detá hai, zamín par giráyá jáegá, us ke firishte bhí us ke sáth giráe jáenge, Mush. 12: 9. *Aur tú us kí eṛí ko*, yạne us jagah ko jis meṇ zindagí kam hai, jo mushkil se zaḳhmí ho saktí, aur dushwárí se nuqsán pá saktí hai, *kuchlegá*.

Sámp ke sir meṉ us kí zindagí hai, aur us ke kuchalne se us kí zindagí játí rahtí, wuh halák ho játá hai. Insán kí eṛí meṉ zindagí kam hai, aur wahán ke zaḳhm se nuqsán bhí bahut kam hai. Ạurat kí nasl, yạne Masíh ne Shaitán kí taraf se, aur hamáre gunáhoṉ ke wáste, dukh dard aur maut pái; wuh, táki apne logoṉ ko "laṉat se chhuṛáwe, un ke badle mauriid i laṉ húá," iakṛí se jakṛá húá, Gal. 3: 13. Yún Sámp ne us ke páṉw, na us ke sir ko, zaḳhmí kiyá. Par "agarchi wuh kamzorí se salíb par márá gayá, jism meṉ márá gayá, lekin rúh meṉ zinda kiyá gayá, aur Ḳhudá kí qudrat se jítá hai," 1 Kar. 13: 4, 1 Pat. 3: 18. Masíh ne apní maut se Iblís ko girá diyá, aur apne barguzídoṉ ko us ke háth se chhuṛáyá. Jab Sámp us kí eṛí ko káṭne se us par dukh aur maut láyá, usí maut se us ne Shaitán kí bádsháhat ko shikasta kiyá. Sámp ke sir ko aisá zaḳhmí kiyá, ki wuh kabhí changá na ho sakegá.

16. Ab Hákim apne insáf se ạurat par fatwá detá, aur us ke masnad ke sámhne wuh qusúrwár lájawáb rahtí hai. *Ạurat se us ne kahá, ki maiṉ tere dard aur tere haml ko niháyat baṛháúṉgá,* tere haml meṉ dard ko, hámila hone aur janne ke sáre dukh dardoṉ ko; un beshumár dardoṉ ko jo haml se haiṉ, jaisí bímárí, kamzorí, kháne se karáhiyat, wagaira, aur ḳhusúsan janne ká ázár, jo sab se saḳht aur dushwár hai. *Dard se tú laṛke janegí.* Tau bhí yih tambíh ímándár ạuratoṉ kí jánoṉ ko Ḳhudá kí naját se mahrúm nahíṉ kartí; Masíh ke wasíle se we Ḳhudá ke pás jáengí; kyúṉki Púlús kahtá, ki "janne se un kí naját hai,

agar ímán aur mahabbat aur taqaddus par waqár se qáim rahen," 1 Tim. 2: 15. *Aur apne ḳhasam kí taraf terá shauq hogá, aur wuh tujh par hukúmat karegá,* terá shauq tere ḳhasam kí itáat karegá, tú us kí marzí aur ḳhushí kí tábidár hogí, wuh terí ḳhushí aur ḳhushhálí par ḳháwindí karegá, aur tú aur terí beṭíán áyanda pushton men apne shauharon kí farmánbardár hongí. Ḳhudá ne Ádam ko sárí ḳhilqat par apná qáim-maqám ṭhahráyá, aur yún wuh áfrínish ke taur par Hawah ká ḳháwind bhí thá. Par ab us kí kajrauí aur sarkashí ke sabab se, yane ki us ne, apne shauhar kí mashwarat aur saláh ko chhorke, bahkánewále kí saláh mán lí thí, Ḳhudá pheshḳhabarí detá ki mard ẓuraton par saḳhtí karenge. Yih to ẓurat kí tambíh hai, par aisí saḳhtí karní ham ko munásib nahín hai ; lekin jab Masíh ká dín, baḳhúbí phail jákar, har kahín maqbúl hogá, ẓuraten is saḳht gulámí ke júe ke tale se ázád hoke, jaisí ibtidá men thín, phir mardon kí mahbúb madadgár hongí. Chunánchi yún hí Masíhí mulkon men hai, aur yún munásib kí baharhál howe. We jo apní jorúon par jaur o jafá karte, un ke ẓamal Alláh ke pahle aur ḳháss intizám ke barḳhiláf hain. So is áyat men peshḳhabarí mundaraj hai ki kyá wáqí hogá, na hukm ki kyá munásib hai. Tábidárí jorú se ḳhasam ke iláqe men munásib to hai, kyúnki Púlús Hawárí kahtá (1 Tim. 2: 12), "Main ijázat nahín detá ki ẓurat shauhar par hákim howe." Pátras Hawárí bhí kahtá (1 Pat. 3: 1), "Ai ẓurato, tum apne shauharon kí farmánbardárí karo." Par is wájib farmánbardárí men, aur saḳhtí men, bará tafáwat hai. Agar ádmí gunáh na kartá to wuh hamesha dánáí aur

mahabbat ke sáth hukúmat kartá; agar ạurat gunahgár na hotí, to wuh hamesha farotaní aur halímí ke sáth farmánbardár hotí.

17. Sámp malụ́n ho gayá thá, ạurat aur us kí aulád ko naját ká wạda baḳhshá gayá thá; so na Ádam, balki, us ke sabab se, zamín lạnatí ho gaí. *Aur Ádam se us ne kahá,* is wáste *ki tú ne* na merí, balki *apní jorú kí áwáz suní* aur merí tahqír kí, *aur tú ne us darakht se kháyá, jis kí bábat maiṇ ne yih kahte húe farmáyá ki tú us se na kháegá, malụ́n hai zamín,* us aslí barakat se, jise maiṇ ne ibtidá meṇ us ko dí, mahrúm hai, phaloṇ se bhí, ki we ḳhud baḳhud aur bakasrat na baṛhenge; zamín na tar o táza aur phaldár hogí; jahán meṇ bahut wiráni aur befáida phal honge, aur áḳhirash "zamín un masnúát samet, jo us meṇ haiṇ, jalke uṛ jáegí," 2 Pat. 3: 10. Yih jahán *tere* aur terí aulád ke *sabab se* butlán ká mahkúm hai, Rúm. 8: 19, 20, 21. *Saḳht mihnat ke sáth tú apní zindagí ke sáre dinoṇ meṇ,* apní ụmr bhar, *us se kháegá;* bagair mihnat ke us se tujhe kuchh phal nahiṇ hogá.

18. Zamín apní aslí hálat ke muwáfiq phaldár nahíṇ hogí, aur is sabab se saḳht mihnat zarúr hogí. *Aur káṇṭe aur úṇṭkaṭáre,* har qism kí befáida aur ziyánkár ghás, *wuh tere liye ugáwegí; aur tú* áge ko, na Ạdan kí jannat ke ḳhúb phal, balki *khet kí ságpát kháegá.*

19. *Tú apne muṇh ke pasíne se,* jo saḳht mihnat ke sabab se niklegá, *roṭí kháegá,* tujh par aur terí aulád par kisí tarah kí mihnat farz hogí, *jab tak ki tú zamín meṇ na phire,* maut tak, *kyúṇki tú,* terá badan,

us se liyá gayá ; ki tú ḳhák hai, aur ḳhák meṉ tú phiregá. Umr bhar lázim hai, ki insán mihnat o mashaqqat kartá rahe. Jo koí kám na karne cháhe, wuh ḳhurák na páe. "Yih shugl i alamangez hai, jo Ḳhudá ne baní Ádam ko diyá, ki us meṉ mashgúl hoṉ," Wáiz, 1 : 13.

20. *Aur Ádam ne,* Ḳhudá kí naját ke wáde par ímán lákar, *apní jorú ká nám Hawah* (yane *zindagí*) *rakhá ; kyúṉki wuh sáre zindoṉ kí má thí,* na faqat naslí, balki rúhání taur par haqíqí zindoṉ kí má ; ḳháss karke Masíh kí má thí, jo zindagí ká chashma aur sáre ímándároṉ ká Naját-dihinda hai.

21. *Aur Yahowáh Ḳhudá ne,* jánwaroṉ ke qurbán ká hukm dekar, táki Masíh kí alámateṉ howeṉ, jis ke lahú baháe bagair magfirat nahíṉ hotí, Ibr. 9 : 22, jab we máre gae, un ke *chamṛe kí poshák Ádam aur us kí jorú ke wáste banáí, aur unheṉ pahináí.* Yúṉ maalúm hotá hai, ki qurbán kí asl Ḳhudá kí taraf se hai, aur ki poshák insán kí sharm ká nishán hai.

22. *Aur Yahowáh Ḳhudá ne kahá, Dekh insán ham* taslís, Tín Aqnúm, *meṉ se ek kí mánind ho gayá,* ulúhiyat ká martaba cháhta hai, *táki nek o bad jáne,* pahcháne ; *aur ab* khabardárí karní cháhiye, *mabádá wuh apná háth baṛháwe aur zindagí ke daraḳht* ke phal *se lewe, aur kháwe, aur abad tak jítá rahe.*

23. Ḳhudá ne Ádam ko jahán se nahíṉ hánká, agarchi insáf ke taur par aisá kar saktá thá, faqat Ádan se. *So Yahowáh Ḳhudá ne use,* Ádam aur us kí jorú, *bág i Ádan se báhar kar diyá,* Ádan ke aslí aish se mahrúm kiyá ; *táki* mihnat ke taur par wuh *us zamín*

kí khetí kare jis se paidáish ke waqt meṉ *liyá gayá thá,* aur yúṉ apne gunáh kí yád karke tauba kare, aur abadí árám ká tálib ho jáwe.

24. *Aur us ne Ádam ko nikál diyá,* ki wuh phir wahán na áwe, aur ki us abadí bihisht ká tálib howe jis meṉ Masíh apne logoṉ ko dákhil kartá hai. *Aur us ne báġ i Ádan kí púrab taraf sákin kiyá,* ṭhahráyá táki har waqt, yá muddat tak, wahán raheṉ, *karúbím,* kisí qism ke jíte maḳhlúq, jo insán se buzurgtar the, ; yá firishte, jo Alláh kí taraf se bheje gae, *aur ek shulazan talwár,* jalnewálí, chamaknewálí talwár, *jo* har taraf, ḍaráne ke wáste, *ghúmtí phirtí thí, táki zindayí ke darakht kí ráh kí rakhwálí kare,* ki insán phir Ádan kí jannat meṉ dáḳhil na howe.

Chhaṭhe din ke áḳhir meṉ hamadán Ḳháliq ne apní tamám maḳhlúqát par nazar kí, aur dekhá, ki sab bahut achchhá thá. Par baḍ thoṛí der ke kaisá ḳhalal us sab meṉ wáqi húá ! Is bargashtagí kí ibtidá us ke pák takht ke huzúr meṉ húí. Bahutere, beshumár firishte apní pahlí hálat par na rahe. Un ke gurúr, gushtákhí, bagáwat, aur sarkashí ke báis se, Ḳhudá ne unheṉ apne ḳháss huzúr i tasallí-baḳhsh se ḳhárij kar diyá. Maḷúm nahíṉ, ki we kitne arse tak apní aslí pákízagí par qáim rahe ; yaqín to hai, ki bahut der tak nahíṉ rahe. Un sab shayátín, (yane muḳhálifoṉ) ká sardár Shaitán, (ḳháss muḳhálif, yihí lafz i Shaitán kí ṭhík aslí maní hai) bihisht i bálá se ḳhárij hokar, aur bihisht i asfal meṉ dáḳhil hokar, is álam meṉ ḳharábí láyá. Insán kí paidáish ke baḍ thoṛá arsa us kí bargashtagí tak guzrá. Ḳhudá ne use ḳhudmukhtár ṭhahráyá ; agar cháhtá to nek rah saktá ; use na

bahkáyá na bhaṭkáyá, na us par kisú tarah kí zabardastí kí. Us kí náfarmánbardárí aur bargashtagí usí ká amal thá. Ḳhudá azal se abad tak gunáh se mubarrá hai; gunáh ká aslí Bání Iblís hai, is ke bahkáne se insán gunahgár húá, aur apne hí gunáh ká insán hí jawáb-dih rahtá hai.

Kaise sahaj se Ádam apne bálá aur nek martaba se gir paṛá. Is báb par gaur aur soch karen, jab tak ki dil-shikasta aur ábdída na howen. Apne háth muṇh par, aur muṇh ḳhák par rakhen; aur apne taíṇ napák napák kahke pukáren, Ai tú ki Ḳhudá kí súrat par paidá húá, kaisá barbád aur tabáh ho gayá! Kaisí balandí se kaisí pastí men girá! Us aslí gunáh se, us jaṛ se kaisí kaisí har tarah kí ḳharábí tamám jahán men phail gaí hai! Us waqt se leke ab tak, siwá Masíh ke, koí insán begunáh paidá nahíṇ húá; baní Ádam, sab ke sab, apne agle wálid kí mánind, gunahgár paidá hote haiṇ. Pák shai ko nápák se kaun nikál saktá hai? Jaisá peṛ waisí ḍálí, jaisá sotá waisí dhárá, jaisá sámp waisá bachcha, jaisá Ádam waise Ádamzád. Yih aslí gunáh laṛakpan men sawere sáre laṛkoṇ men záhir hotá hai, aur us se sáre amalí o fiálí gunáh sádir hote haiṇ. Is aslí gunáh ke báis se sáre ádmí janam se, yá paidá hote hí laṇat i abadí aur jahannam ke azáb ke láiq bhí hote haiṇ. Bagair Masíh ke lahú ke, jis ká wada is báb men diyá gayá, gunáhoṇ kí magfirat hameṇ hargiz nahíṇ mil saktí. Us ká lahú hameṇ sáre gunáhoṇ se sáf kartá hai. Agarchi un ká rang niháyat pakká howe, tau bhí us ke lahú se wuh fauran, bilkull, aur abad tak miṭ játá

hai. Us ke wasíle se sárí qudrat-wálí Rúh-ul-Quds bhí dil ke andar ákar gunáh ká zor shikasta kar detá, aur gunáh ká jaṛ ukhāṛ detá hai. Yún Masíh, ṣurat kí nasl, Shaitán ke ṣamaloṇ ko nest kar detá, Sámp ke sir ko ḳhúb kuchaltá hai. Jab tak ki ham is jahán meṇ rahte, Puráne Sámp ke úpar kámil fathyáb na honge, par abadí bihisht meṇ yih fath púrí ho jáegí. Zamín par, insán ke gunáh ke sabab se, laṇat parí; to úpar dekheṇ, jaháṇ áṇsú ke ịwaz meṇ shádmání, laṇat ke ịwaz meṇ barakateṇ, aur mihnat o dard ke badle meṇ árám hamesha tak milegá. Agarchi ham us aglí firdaus se ḳhárij húe, aur us zindagí ke daraḳht se roke gae, tad bhí us se bihtar firdaus ká darwáza khulá hai, jis meṇ hayát ká daraḳht bhí hai, yane Ḳhudáwand Masíh, jo sáre ímándároṇ ko zindagí baḳhshtá hai.

"Plunged in a gulf of dark despair,
We wretched sinners lay,
Without one cheerful beam of hope,
Or spark of glimmering day.

With pitying eyes the Prince of grace
Beheld our helpless grief;
He saw, and oh! amazing love,
He ran to our relief.

Down from the shining seats above
With joyful haste he fled;
Entered the grave in mortal flesh,
And dwelt among the dead.

Oh! for this love let rocks and hills
Their lasting silence break,
And all harmonious human tongues
The Saviour's praises speak.

Angels! assist our mighty joys,
Strike all your harps of gold;
But when you raise your highest notes
His love can ne'er be told."—ISAAC WATTS.